Lei 6,50

TEODOR VÂRGOLICI

PERPESSICIUS

„E CUVIINȚA ROMÂNEASCĂ,
RARĂ ȘI CU ATÎT MAI SCUMPĂ,
CARE A CÎȘTIGAT
O IZBÎNDĂ VIE
PRIN TOATĂ OPERA LUI PERPESSICIUS."

Liviu Rebreanu

EDITURA EMINESCU

Coperta de
Dumitru Verdeş

Teodor Vârgolici

PERPESSICIUS

Editura Eminescu
Bucureşti — 1974
Piaţa Scînteii 1

PROLOG

Imaginea personalității lui Perpessicius, așa cum s-a conturat în ultima jumătate de secol și cum s-a transmis posterității, este aceea a unui cărturar și creator polivalent. În îndelungata și rodnica sa activitate literară, desfășurată timp de șase decenii, și-a dobîndit un binemeritat prestigiu nu numai ca critic și istoric literar, ci și ca poet, prozator liric, publicist, memorialist și traducător. Toate aceste domenii ale creației artistice au fost ilustrate de Perpessicius cu scrieri, dacă nu egale din punct de vedere cantitativ, reprezentative însă sub raport valoric, scrieri care, pe de o parte, s-au corelat într-o armonioasă sinteză și au configurat o personalitate creatoare cu evidente virtuți de originalitate, iar pe de altă parte au marcat momente de reală însemnătate, inextricabil integrate în evoluția literaturii române din veacul pe care-l trăim.

Existența lui Perpessicius a fost în fond existența unui om și a unui creator care a muncit continuu, cu eforturi și răbdare de benedictin, de o exemplară modestie. Însă tocmai prin aceste atribute fundamentale, biografia sa umană și artistică devine pentru noi, astăzi, spectaculoasă, singulară, de un farmec unic, oferindu-ne o tonifiantă și instructivă lecție de superioară atitudine etică și estetică. Încă din perioada interbelică, Tudor Vianu releva că în

omul și scriitorul Perpessicius se întrupa „noblețea în formele ei cele mai spirituale", conturînd o personalitate seducătoare, cu un profil de distinctă „perfecțiune morală" [1]. Confrații de generație l-au privit întotdeauna cu dragoste și respect, cu deplină încredere în sinceritatea și justețea opiniilor sale critice. „L-am iubit și l-am prețuit pentru cavalerismul său, pentru lealitatea și căldura cu care-și împlinea mesagiul, pentru caracterul său cavaleresc, fără prihană", mărturisea Victor Eftimiu [2]. Criticii și istoricii literari din generațiile următoare au avut față de autorul *Mențiunilor critice* venerația discipolilor, bucurîndu-se de rarul privilegiu de a simți revărsîndu-se asupra lor atît omenia caracteristic românească, în manifestările ei cele mai desăvîrșite, cît și înțelepciunea cărturarului de vastă perspectivă și profundă sensibilitate artistică. Cel ce a dăruit literaturii române monumentala ediție critică a *Operelor* lui Eminescu, sublinia Edgar Papu, „impunea din primul moment atașament și venerație prin modestia, prin discreția, prin bunătatea, prin demnitatea sa" [3]. Iar în altă parte, detalia : „Perpessicius venea totdeauna cu o neașteptată atmosferă de simplitate și de căldură umană, de interes real față de interlocutor, se situa pe un plan de modestă egalitate cu el, îl consulta în unele probleme care-l preocupau, îi cerea sfaturile și reflecta

[1] Tudor Vianu : *Corespondență*, București, Editura Minerva, 1970, p. 153.

[2] Victor Eftimiu : *O nobilă figură*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, București, Muzeul literaturii române, 1971, p. 71.

[3] Edgar Papu : *Ultimul romantic*, în *România literară*, nr. 14, 1 aprilie 1971, p. 5.

serios la ele, îl asculta cu o atentă discreție, ca și cum el, Perpessicius, ar fi fost cel care trebuia să învețe. Se plîngea cu naturalețe, ca unui vechi prieten, de dificultățile vieții, de mizeriile pe care uneori trebuia să le îndure, însă în mod benign, ca un filosof stoic, fără nimic amar sau înveninat.

Și totuși, în asemenea întîlniri, unde Perpessicius se situa în umbră, tot el te învăluia cu personalitatea sa, tot el pronunța cuvintele fundamentale. Ieșeai de-acolo îmbogățit, însă nu ca de la perorația unui maestru, ci ca de la discuția fructuoasă cu un prieten apropiat. Acest om avea noblețea rară de-a nu se arăta că îți este superior, punînd uneori chiar note de timiditate distinsă în intervențiile sale." [1] În același spirit, și Const. Ciopraga îl definea drept un „cavaler al omeniei" [2].

Perpessicius a profesat actul critic cu o independență de spirit rar întîlnită, pilduitoare, fără să facă vreodată concesii măruntelor interese de grup, fără să abdice de la demnitatea sa, în ciuda multor greutăți și adversități, pe care le-a înfruntat cu discreție, deseori cu prețul sacrificiului de sine. Pe bună dreptate, Eugen Jebeleanu preciza : „Străin de pasiuni de grup, de invidie, de infatuare, de histrionism și de cumplitul viciu al arivismului... Perpessicius a luptat cu o demnitate și o discreție exemplare" [3]. Prezența continuă și activă a lui Perpes-

[1] Edgar Papu : *Tinerețe fără bătrînețe*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, p. 76.

[2] Const. Ciopraga : *Perpessicius*, în *Cronica*, an. VI, nr. 15, 10 aprilie 1971.

[3] Eugen Jebeleanu : *Perpessicius sau despre iubire*, în *Contemporanul*, nr. 43, 28 octombrie 1966, p. 1.

sicius, în peisajul literar românesc din ultima jumătate de secol, nu a avut nimic clamoros. A fost o prezență ideatică, în sfera esteticului, în lumea cărților, o prezență echivalentă cu o conștiință vie a literaturii naționale în mutațiile și structurările ei contemporane. Refugiul și consolarea în fața zgomotelor, în fața vocilor mai mult sau mai puțin iritate și iritante, i le oferea tezaurul manuscriselor eminesciene. Geo Bogza sugera astfel această caracteristică a existenței și personalității lui Perpessicius : „Tăcută, retrasă, cum nu se poate mai modestă, departe de vîlva, de pasiunile, de valurile de admiratori care îl înconjurau pe Călinescu a fost viața omului despre care nu știu dacă a cunoscut, timp de decenii, și alt itinerar decît acela dintre locuința sa și lăzile în care se află cele mai emoționante manuscrise lăsate de un român.“ [1]

Personalitatea și opera lui Perpessicius merită cu prisosință, fără îndoială, să intre din ce în ce mai mult în obiectivul cercetărilor istorico-literare. Studiul de față încearcă să deschidă o perspectivă sintetică asupra principalelor coordonate ale vieții și activității sale. Ideea care m-a condus, în mod obiectiv, a fost aceea de a contribui la cunoașterea adevăratei imagini a unuia dintre cei mai străluciți reprezentanți ai literaturii române contemporane. Trebuie însă să mărturisesc că am fost stăpînit și de un impuls subiectiv, afectiv. Am avut fericirea să mă aflu mult timp în apropierea *Maestrului*, cum îi spuneam noi, cei mai tineri. Ne-a legat permanent, întîi de toate, amintirea Brăilei noastre dragi, de unde proveneam amîndoi, și pe care Perpessicius a iubit-o atît de mult și a rechemat-o de atîtea ori în versurile și comentariile sale.

Dacă în studiul de față, impulsul subiectiv m-a ajutat sau nu să reconstitui, în linii generale, imaginea veridică, obiectivă a personalității și operei lui Perpessicius, rămîne să decidă cititorul.

[1] Geo Bogza : *Perpessicius*, în *Contemporanul*, nr. 43, 25 octombrie 1968, p. 1.

EXCURS BIOGRAFIC

Perpessicius, înscris în actele de stare civilă cu numele Dumitru Panaitescu, s-a născut la 21 octombrie 1891, la Brăila. Tatăl său, Ștefan Panait, era originar din Ianina. În timpul războiului de independență, din 1877, se stabilise în orașul de la Dunăre, unde, datorită faptului că știa turcește și grecește, ocupă mai întîi modesta funcție de dragoman, adică de tălmaci. Însă nu după mult timp, această îndeletnicire nu mai avu prea mare utilitate în fosta raia turcească și atunci tatăl viitorului critic și istoric literar deveni muncitor la un depozit de cărbuni [1]. Din căsătoria lui Ștefan Panait cu Elisabeta Daraban, originară din comuna Cucora, din fostul județ Putna, rezultară trei copii : primul, Vasile, veni pe lume la 17 ianuarie 1882 ; al doilea a fost Dumitru ; al treilea, o fată, Florica-Loluda, născută la 10 aprilie 1894 și decedată în 1916.

Primele noțiuni în domeniul literaturii și al publicisticii le-a căpătat Perpessicius, indirect, de la fratele său mai mare. Acesta, precizează autorul *Mențiunilor critice*, „avea oarecari înclinații literare și ținea să aibă cel puțin numărul 1 din fiecare periodic apărut. Făcuse cîteva clase de liceu, fusese

[1] Alexandrina Paulopol : *Date noi și unele completări privind biografia lui Perpessicius*, în *Limbă și literatură*, nr. 2, 1972, p. 173.

coleg, îmi pare, cu Panait Cerna și avusese profesor de germană pe Ilie Gherghel, viitorul calaborator al *Convorbirilor literare*". [1] Tot fratelui său îi datorează „și primul contact cu o gazetă din provincie, *Vocea Tutovei*, unde el tipărea, din cînd în cînd, proză, printre altele o relatare a *Paștelui Blajinilor*, desfășurat în cimitirul din marginea tîrgului, și ale cărui ritualuri ce le urmărisem pe teren, și eu, și mamă-mea, le găseam conform cu realitatea". [2] Vasile Panait n-a persistat însă pe calea literelor, cedînd locul fratelui său mai mic. A îmbrățișat cariera armelor, a urcat pînă la gradul de căpitan și s-a stins din viață în 1936.

Copilăria și adolescența lui Perpessicius au fost pline de greutăți și privațiuni. Condiția de muncitor a tatălui său nu putea asigura decît o existență modestă, pauperă. În perioada interbelică, rememorîndu-și împrejurările dificile în care a răzbătut în viață, Perpessicius nota : „Dacă te-ai născut din părinți a căror agonisită de-abia a ajuns unei vieți, necum să-ți mai lase de unde să cumperi un lot de importanță socială, ești aruncat între curelele de transmisiune ale vieții și va să te zbați singur, să te descurci cum te pricepi, să n-ajungi un mutilat pensionat al caselor de asigurări muncitorești. Nu-i o soartă de invidiat... Școala o faci între suspine și lipsuri. Vecin de bancă cu gîngavul fecior al electorului din Albastru, absolvi cel puțin liceul. Haine capeți, de două ori, în cursul studiilor, o dată în

[1] Perpessicius : *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (III), București, E.P.L., 1967, p. 361.

[2] Perpessicius : *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (III), p. 362.

inferior și o dată în superior, iar ghete, la o împărțire de Crăciun, dintr-o stivă de ciubote cu talpă lustruită și roșie..." [1]

În copilărie și adolescență, ceea ce l-a încîntat și l-a sensibilizat pe viitorul poet al *Itinerarului sentimental* a fost peisajul pitoresc al Brăilei, al portului, al Dunării, cu fascinanta ei vegetație din canaluri și ostroave. În bătrînul port cu arome de salcîmi și atmosferă de baladă, în care și-a mistuit sufletul și trupul Chira Chiralina, privind siluetele bizare și tulburătoare ale vapoarelor ce veneau din toate părțile lumii, ascultînd cîntecul enigmatic al Dunării, stăpînit de mirajul depărtărilor, cel ce se numea atunci Dumitru Panaitescu a simțit, desigur, în sufletul său, înfiripîndu-se și amplificîndu-se din ce în ce mai mult, chemarea nostalgică a peregrinărilor. Dacă celălalt ilustru brăilean, Panait Istrati, s-a dăruit călătoriilor pe îndepărtate meleaguri, Perpessicius și-a început marele său periplu pe tărîmul literaturii române.

În sensibilitatea și structura temperamentală a lui Perpessicius, peisajul și atmosfera Brăilei au reprezentat evidente elemente constitutive. Edificatoare în acest sens sînt poeziile din ciclul *Provinciale* și nenumăratele pagini poematice, cu caracter evocator, din volumele sale de critică literară. Menționăm cu deosebire comentariul închinat unui alt prestigios nume brăilean, Mihu Dragomir [2], și această *Schiță brăileană*, din care cităm: „Brăila nu-și sprijină

[1] Perpessicius: *Dictando divers*, București, F.P.L.A., 1940, p. 20.

[2] Perpessicius: *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (II), București, E.P.L., 1964, p. 323.

arcurile de triumf ale existenței ei decît pe temelia propriilor sale strădanii. Așezată la încrucișarea de drumuri ale apusului și orientului, și vad, mai puțin al răutăților, cît al trecerii și întrecerii de lumi, din lăuntru și din afară, Brăila rezumă, în analele ei, însăși istoria națională, în ceea ce are aceasta mai patetic și mai semnificativ totodată, de la întemeierea principatului muntean pînă în pragul veacului al XIX-lea... Operă a trecutului, selectată de strădaniile atîtor generații, Brăila este una din creațiunile cele mai unitare, în care toate contrastele se armonizează, atît ale peisagiului fizic, cît și cele ale peisagiului sufletesc. Dacă planul orașului, vechi de mai bine de un veac, e copia celui mai simetric evantaliu, larg deschis și rezemat pe Dunăre, ca pe un braț de sirenă ademenitoare, și dacă orașul însuși, tolănit pe țărmul bătrînului fluviu poate sugera imagini oarecum orientale, portul în schimb, cu stilul și coloritul său în care piatra, metalul, apa și sălciile bălților își comunică și-și altoiesc tonurile, orașul cu orînduirea lui edilitară, cu micile parcuri dispuse din loc în loc, aidoma unor ciclade înflorite și cu grădina publică, cu lunga perspectivă a portului și Dobrogei în față, sădită în unul din cele mai glorioase promontorii, promenadele de uscat, a Monumentului și, la cinci kilometri, a Lacului Sărat, unde ajungi în comodele vagoane ale tramvaiului electric, sau cele de apă, în satul pescăresc al Ghecetului, pe canalul bulevardului acvatic al Filipoiului, în tunelul adumbrit al Coroțișcăi, la Măcin și Galați și chiar mai departe de drumuri încinse de soare... toate aceste detalii ale unei vaste și prestigioase raiale brăilene alcătuiesc

de fapt peisagiul complex al uneia din cele mai pitorești așezări de viață românească." Iar oamenii Brăilei, preciza în continuare, au ca atribute distincte și durabile : „independență, tărie de caracter și stăruință aplicată în oricare din însărcinările la cari îi menește destinul." [1]

După absolvirea școlii primare, în 1902, Dumitru Panaitescu devine elev al liceului „Nicolae Bălcescu", din orașul natal [2]. Cititorul împătimit de mai tîrziu, interesat permanent, organic, de mișcarea literară românească din vremea sa, e prevestit încă din perioada studiilor liceale. Împreună cu alți colegi întemeiază societatea culturală „Avîntul", pe care o va conduce apoi, în calitate de secretar general, din 1907 și pînă la terminarea liceului. [3] Personalitatea dominantă a epocii, Nicolae Iorga, îl fascinează profund, pînă la subjugarea spirituală și morală, încît și după o jumătate de secol îl va considera „un far în viața mea", mărturisind : „Tot ceea ce spunea și scria Nicolae Iorga era pentru mine sfînt". [4] Revista acestuia, *Neamul românesc,* era citită cu nesaț, constituia pentru elevul Dumitru Panaitescu un veritabil catehism. Cînd profesorul Filip Drugescu dă elevilor o lucrare de control cu tema *Martirii neamului,* viitorul critic și istoric literar compune, în decursul unei ore, o amplă și înflăcărată pledoarie

[1] Perpessicius : *Jurnal de lector completat cu Eminesciana,* București, Casa Școalelor, 1944, p. 150—151.
[2] Dumitru D. Panaitescu : *Schiță de excurs autobiografic,* în *Excurs sentimental Perpessicius,* București, Muzeul literaturii române, 1971, p. 172.
[3] Alexandrina Paulopol : *loc. cit.,* p. 175.
[4] Perpessicius : *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (III), p. 260.

în apărarea miilor de țărani uciși în timpul răscoalelor din 1907, expunerea ideilor stînd sub directa înrîurire a lui Nicolae Iorga. La înapoierea lucrărilor, contrar procedurii obișnuite, profesorul manifestă o rezervă evidentă față de temerarul elev : „Fără să mi se denunțe nota, — preciza Perpessicius — am fost chemat la catedră, mi s-a înmînat caietul, totul într-o atmosferă de înmormîntare, pentru ca, odată ajuns în bancă, să descopăr, în marginea de sus a primei file, o întreagă predică scrisă cu cerneală roșie, în care profesorul se declară incompetent să judece astfel de imixtiuni școlărești în naltele probleme de stat...". [1]

În vara anului 1909, cînd mai avea de urmat ultima clasă de liceu, Perpessicius și-a petrecut vacanța la mînăstirea Agapia, în compania lui Titu Dinu, originar și el din Brăila, eminent student al lui Ovid Densusianu, la Facultatea de litere din București, și care se va ilustra ulterior în domeniul lingvisticii, îndeosebi prin lucrarea *Graiul din Țara Oltului,* rămasă și astăzi o carte de referință. Momentul întîlnirii cu Titu Dinu a fost hotărîtor pentru destinul intelectual al elevului cu preocupări literare, însetat de cunoaștere. „A fost o inițiere preuniversitară, — precizează Perpessicius. Acolo am răsfoit cursurile, cifrate pentru mine, de filologie romanică ale profesorului Densusianu, prelegerile lui Pompiliu Eliade, despre drama muzicală a lui Wagner..." [2] Peripatetizînd sau retrăgîndu-se în liniștea solemnă a pădurii, Titu Dinu îl introduce pe

[1] Perpessicius : *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (III), p. 260.
[2] *Ibid.,* p. 166.

tînărul său emul într-o largă sferă de cunoștințe, care aveau să devină factori stimulatori și determinativi în formarea și evoluția sa ulterioară, de la tainele versificației latine, cu exemplificări concrete din Horațiu și Plaut, la a căror traducere lucra atunci, și pînă la sonoritățile captivante ale poeților simboliști, cultivați cu precădere de cercul revistei *Vieața nouă*, din care și el făcea parte. Evocînd acest moment din biografia spirituală, Perpessicius consemna : „Cîte n-am învățat în după-amiezele acelea fluide din Agapia, de la Titu Dinu... el, în preajma licenții, cetitor asiduu, clasicist declarat și meșteșugind, încă de atunci, exametrele satirelor horațiene, pe care avea să le vadă în curînd laureate de Academie. Cîte confidențe, în poemele aromate de esențe și amurg, pe sub bolțile pădurilor sau la Agapia din deal, pe tăpșanul din fața bisericuții, cred, părăsită. Lungile plimbări, noaptea, pe ulițele liniștite sau pe podețele de lemn, cu ecouri medievale și demonice, cînd luna plină, mai enigmatică decît oriunde, ne vrăjea privirile cu magicele ei peisagii. Abia noaptea, în chilia singuratică, înecată în universul de brad și flori monahale, punea ordine în impresii și mă bucuram de rodul unor zile pline, vegheate de surîsul blînd și dărnicia înțeleaptă a acelui așa de tînăr maestru, care era Titu Dinu. Atunci m-am apropiat de lecturi, pe care Titu Dinu le aducea din București, de poeți cu cari aveam să mă familiarizez..." [1]

Perpessicius absolvă liceul în 1910. Entuziasmat de poezia nouă, simbolistă, în plină eflorescență în acea vreme, susține, la bacalaureat, o disertație

[1] Perpessicius : *Dictando divers*, p. 155.

despre Ion Minulescu, ale cărui *Romanțe pentru mai tîrziu*, apărute nu demult, îi provocaseră o vie emoție, rămasă neștearsă în sensibilitatea sa, cum atestă nenumăratele ei evocări din paginile mențiunilor sale critice. În același an se înscrie la Facultatea de litere din București, urmînd cursurile de filologie modernă. În capitală, fiul muncitorului din Brăila se bucură de solicitudinea aceluiași prieten mai mare, Titu Dinu, de la care primește, de data aceasta, și un sprijin material, direct, grație căruia își poate asigura, în primul rînd, o modestă locuință, împărțită frățește, amîndoi. Ca și ceilalți studenți săraci, Perpessicius își caută o sursă de existență, obținînd, în primul an de facultate, postul de pedagog supranumerar la pensionul Schewitz-Thieren, îndeletnicirea sa principală, aici, fiind aceea de a împărți elevilor, mîncarea [1]. În anul al treilea de facultate, în urma unui concurs, primește o bursă lunară, iar cu sprijinul și recomandarea lui Ion Bianu, care făcuse parte din comisia examinatorie și fusese impresionat de pregătirea temeinică a studentului său, devine meditatorul nepoților lui Ion Ghica. Sumele cîștigate ca bursier și meditator constituiau „un început serios de independență alimentară" [2].

În facultate, Perpessicius a dat dovadă, desigur, de o mare seriozitate intelectuală, formîndu-și o solidă cultură literară și filologică, așezată la baza întregii sale opere. Eforturile sale, în această di-

[1] Perpessicius : *Lecturi intermitente,* Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 250.

[2] Perpessicius : *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (III), p. 172.

recție, au avut însă și privilegiul de a se afla sub auspiciile unor eminenți profesori, ilustre personalități nu numai ale epocii respective, ci și ale culturii românești, în genere. Cursurile și discuțiile de seminar ale lui Ovid Densusianu, prin intermediul cărora a pătruns atît în meandrele filologiei cît și în noutatea frapantă, seducătoare a poeziei simboliste, i-au rămas definitiv fixate pe retina spiritualității și afectivității sale, după cum însuși precizează : „Cei patru ani de filologie cu profesorul Ovid Densusianu, ora de vineri, dacă mai țin minte, de specialitate, și cea de luni, de inițiere în tainele poeziei noi a popoarelor neolatine, dimpreună cu orele de seminariu, au fost ani de continuă și revelatoare intelectualitate“ [1]. Prelegerile lui Nicolae Iorga erau vibrante, tulburătoare, deschizătoare de vaste perspective și izvoditoare de noi energii, aflînd în ele „nu numai cugetare înaltă și inspirată plutire peste veacuri, dar și o inepuizabilă tensiune electrică“ [2]. Lecțiile de istoria literaturii române ale lui Ion Bianu, „un om cu inima de aur“, erau „sobre, însă bine nutrite, de un bun cunoscător al literaturii noastre vechi, cum dovedea *Bibliografia românească veche*, și de un pasionat al tuturor cărților, pe care le veghea cu atîta devoțiune în Biblioteca Academiei, al cărei director era“ [3]. Memorabilă a rămas și figura lui Ion Bogdan, „luminatul slavist, ale cărui elegante prelegeri de paleoslavă aduceau atîta

[1] *Ibid.*, p. 166.

[2] Perpessicius : *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (III), p. 262.

[3] *Ibid.*, p. 171.

farmec inedit în preocupările noastre“ [1], precum și „violența apodictă a lecțiilor de estetică și literatură modernă ale lui Mihail Dragomirescu“ [2].

Cultivînd poezia încă din adolescență, din anii de liceu, Perpessicius nu s-a grăbit să încredințeze tiparului stihurile sale. Debutul publicistic și-l face în primul an de facultate, însă cu o scriere în proză, cu schița *Omida — Din lumea celor care se tîrăsc*, o replică la volumul *Din lumea celor cari nu cuvîntă* al lui Emil Gârleanu. Schița, semnată cu pseudonimul Victor Pribeagu [3], a apărut în revista brăileană *Flori de cîmp*, în nr. 5, din 20 iulie 1911.

În legătură cu debutul poetic al lui Perpessicius considerăm util să facem o rectificare și totodată o precizare de ordin istorico-literar. Într-un interviu acordat lui Vasile Netea, publicat în *Gazeta literară* din 20 octombrie 1966 și reprodus în volumul acestuia *Interviuri literare* [4], Perpessicius declara că a debutat cu poezia *Miriapodul*, în revista *Versuri și proză* a lui I. M. Rașcu, în 1913, semnată cu pseudonimul D. Pandara, un fel de anagramă compusă din inițiala prenumelui său și din începutul numelui de familie al tatălui, Pan(ait) și al mamei sale Dara(ban). Aceeași afirmație o menținea și

[1] Perpessicius : *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (I), București, E.P.L., 1961, p. 334.

[2] Perpessicius : *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (III), p. 171.

[3] Cf. Vasile Netea : *Interviuri literare*, București, Editura Minerva, 1972, p. 224.

[4] *Ibid.*, p. 221.

într-un *Cuvînt înainte* la primul volum de *Opere*, accentuînd că poezia *Miriapodul* era „iscălită, sigur, D. Pandara“ [1]. Publicînd un comentariu asupra liricii lui Perpessicius, în *Revista de istorie și teorie literară* [2], precizam însă că autorul volumului *Scut și targă* nu a debutat cu poezia *Miriapodul*, ci cu o alta, intitulată *Reminiscență*, în revista *Versuri și proză*, în nr. 7—8, din aprilie 1913, semnată, într-adevăr, cu pseudonimul D. Pandara. Luînd cunoștință de acest fapt, Perpessicius a rămas, desigur, intrigat, admițînd cu greu că-l înșeală memoria. De aceea, într-un interviu acordat lui Matei Alexandrescu [3], declara: „În alte condiții, aș fi verificat prin mine și m-aș fi convins *de visu*. Căci de *Miriapodul* îmi amintesc cu precizie că a existat. Revăd și astăzi foaia de hîrtie, caligrafia și titlul. Să fi renunțat în ultimul timp, la primul proiect, căruia i-am substituit *Reminiscența?*“ Acum sîntem în măsură să restabilim adevărul, datorită cercetărilor suplimentare întreprinse în acest scop. Într-adevăr, poezia *Miriapodul* a existat, însă a fost publicată cu trei ani mai tîrziu, în *Versuri și proză* nr. 13, din 23 iulie 1916, p. 396, semnată Perpessicius. Deoarece a rămas necunoscută pînă acum, nefiind inclusă de autorul ei în nici unul din volumele sale, o reproducem în întregime:

[1] Perpessicius: *Opere*, vol. I, București, E.P.L., 1966, p. 6.
[2] Teodor Vârgolici: *Perpessicius, poetul*, în *Revista de istorie și teorie literară*, tom. 16, nr. 1, 1967, p. 67.
[3] Matei Alexandrescu: *Confesiuni literare*, București, Editura Minerva, 1971, p. 116.

Sunt singur în odaie.
Departe, fără zgomot, e-un revolver înfășurat în vată.
S-a sinucis Amurgul.
Încep pe la fereastră să se perinde
În grupuri, ca fetele ce se întorc din pensioane, Umbrele.
Încet, o plasă de paianjen se desprinde
De la fereastră, seara și cade în odaie, deodată.

Sunt singur în odaie.
Știu bine că îndată, ce voi aprinde lampa
Miriapodul iarăși își va începe cursa;
Și iarăși, privindu-l cum aleargă sau se oprește fix,
Voi înțelege că-i liniște-n odaie și că sunt singur.
O cheie de argint se-ntoarce, cade și sfărîmă un cristal:
E lampa ce s-aprinde și lumina se-mprăștie-n odaie,
Ca fluturi ce-mpînzesc întinsul unei pampa.

Desprins de draperii
Înaintează, căci lampa pentru el e-un far,
Un gest de vrăjitoare care l-a chemat din întuneric.
Sensibile, antenele aruncă fire de umbră pe tavan
— Sunt reflectoare de vedetă, ce fulgeră lumina-n
explorare —
Aleargă neoprit, căci în odaie e liniște și ceasul rar
Cum bate, e-un uruit de ridicarea ancorei
În port.

Privesc la el tot timpul
Și-l las ca să descrie bizare evoluții de rachetă,
Îl las — docil ca unei tiranii — căci el
E sîngele care-mi palpită în vine și artere
— E-un fir desprins din crosa unei himere —
Îl las, căci dacă încep să merg

Stopează brusc, căci umbra mea pe zid pare-un gigantic
iceberg.
Iar dacă fac un gest — semn tainic de baghetă —
Dispare cu iuțeala unei nävi liburnice.

Mai fluidă și mai muzicală, poezia de debut, *Reminiscență*, rămasă și aceasta neinclusă în nici un volum, era expresia unei suave și melancolice idile, transpusă prin simbolurile atît de caracteristice peisajului din urbea natală a poetului :

Mai știi, Alice, cînd înfloriseră salcîmii ?
Era în primăvară, prin april,
Cutreierau tiptil
Parfumurile-n mersul rîmii
Și marea-albastră-cerul, undele și le mișca.
Salcîmii înfloriți păreau un ciclu de galere
Pornite-n doruri efemere
De vîntul serii care pînzele umfla...
Și de pe bordul lor — năframe albe fluturate —
Buchetele de flori,
De-atîtea ori
Ne salutau din vîrful crengilor, ca niște mîni mișcate,
Și ne chemau să ne-mbarcăm cît mai e timp.
Dar tu tăceai, ca o statuie așezată-n radă...
Era pe-atuncea în april
Și cîte-o floare, de prin pomi, se scutura din timp în
timp...

Te-aș fi urmat ca un copil...

...Dar ai tăcut... și-n urmă florile s-au scuturat... grămadă.

Alice, pe care o invocă în *Reminiscență*, era, desigur, Alice Paleologu, colegă de facultate, cu care se căsătorește în 1914, cu puțin timp înainte de terminarea studiilor universitare. Luîndu-și licența, în același an, Perpessicius obține mai întîi un post de funcționar la Biblioteca Academiei, lucrînd la întocmirea catalogului, sub conducerea eminentului bibliograf Al. Sadi-Ionescu. Această îndeletnicire a jucat un rol important în formația de critic și istoric literar a lui Perpessicius. Redactarea unei fișe de catalog, după sistemul clasificării zecimale pe materii, al lui Dewey, reclama, după cum însuși autorul *Mențiunilor critice* precizează, „un examen amănunțit al cuprinsului cărții“ [1], consultarea diferitelor dicționare bibliografice și enciclopedice, efortul de a sintetiza datele esențiale ale unei cărți, fixarea locului ei într-o anumită disciplină. Obligația bibliografică de a redacta astfel de fișe nu a avut, pentru Perpessicius, nimic arid și stereotip, ci, dimpotrivă, s-a transformat într-o satisfacție de ordin spiritual, amplificîndu-i setea de cunoaștere, pasiunea lecturii. Totodată, i-a stimulat și șlefuit discernămîntul critic, i-a incitat dorința de a-și formula public, prin scris, opiniile sale de lectură : „N-am fost altceva decît un cititor, mai mult sau mai puțin avizat, ce, de la un timp, a simțit nevoia să comunice și altora impresiile sale de lector“ [2].

Prezența lui Perpessicius în Biblioteca Academiei, seriozitatea cu care își îndeplinea misiunea, pasiunea cu care se adîncea în lectură au atras, încă de atunci,

[1] Perpessicius : *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (III), p. 364.
[2] Matei Alexandrescu : *Confesiuni literare*, p. 118.

atenția și admirația confraților săi. Tudor Vianu își amintea : „În vechea sală de lectură a Bibliotecii Academiei, printre maeștrii bibliografiei române, alături de Sadi-Ionescu, zărisem uneori pe tînărul cu părul abundent, ridicîndu-și la răstimpuri ochii din groasele tomuri care îl rețineau pentru a privi copacii înfloriți în curtea învecinată" [1]. Dar, adăuga Tudor Vianu, „de la o vreme, Dumitru Panaitescu n-a mai luat loc în scaunul care-l primea ca pe unul din cititorii cei mai punctuali". Izbucnise primul război mondial și fusese chemat să îmbrace haina militară, la școala de ofițeri de rezervă din Dealul Spirei. După obținerea gradului de sublocotenent, este repartizat la Regimentul 38 infanterie, din Brăila.

Concomitent cu mînuirea armelor, Perpessicius mînuia, în continuare, cu discreție, și lira. Versurile de debut, cu nuanțate acorduri simboliste, cu o reală fluență lirică, relevau un poet stăpîn pe mijloacele sale, care ar fi putut păși dezinvolt și încrezător în sine, pe poarta Parnasului. Așa cum atestă datările unor poezii publicate ulterior, tînărul poet șlefuia însă cu migală și răbdare stihurile sale, așteptînd prilejul fericit să se afirme nu ca o promisiune de viitor, ci ca o prezență certă în peisajul liric al vremii. Ceea ce s-a și întîmplat. Cînd Tudor Arghezi și Gala Galaction scot revista *Cronica*, în 1915, poetul se decide să iasă din anonimat. La sfîrșitul acestui an trimite primele sale versuri lui Gala Galaction, la *Cronica*, însoțite de o scrisoare explicativă și decent admirativă față de autorul *Morii lui Călifar*,

[1] Tudor Vianu : *Opere*, vol. III, București, Editura Minerva, 1973, p. 513.

mărturisindu-și cu sinceritate intențiile, fără falsa modestie a celui ce dorește să capteze bunăvoința. Scrisoarea, intrată în fondul Muzeului literaturii române, a fost publicată prima dată, la 52 de ani de la expedierea ei, de însuși Perpessicius, în *Gazeta literară* din 7 decembrie 1967, unde mărturisea : „Gîndul că voi fi scris cine știe ce prăpăstii, în epistola însoțitoare, m-a ispitit nu o dată. Între platitudine și aroganță, nenumărate sînt nuanțele de tactică ale solicitanților la glorie. Micul examen de strategie literară, din epistola de mai sus, oricît m-ar face astăzi să zîmbesc, nu mă poate opri să recunosc că are totuși o ținută." Iată scrisoarea în întregime :

„Stimate Domnule Galaction,

Începutul acesta de scrisoare e dificil. O mărturisesc. Nu puteți conveni, prin urmare, să-l las deoparte ? Să fie o scrisoare fără început, fără introducere. Vă rog. Eu, subsemnatul, trimit alăturatele rînduri ; o bucată. Ce sînt ele ? Politică, literatură, polemică, ce anume ? Dacă n-aș fi izbutit să alung din creerul meu imaginea desenului sub care Dvs. înregistrați, în *Cronica*, literatura (vreau să vorbesc de Brand-ul — așa îi zic eu), căci pentru prima oară sub dînsul Dvs. ați vorbit de Brand-impresionist, care năzuiește spre Luceafăr (ca Brand spre Catedrala de pe culme, de nu mă-nșel) pe un drum de cărți, incalculabil mai nesigur ca sîrma celui mai nedibaci jucător pe sîrmă, de n-aș fi izbutit să elimin această fantomă plină de reproșuri, desigur că nu v-aș fi scris deloc. Și deși în imposibilitate de a-mi eticheta rîndurile ce vi le alăturez,

totuși vă scriu. Deci există o pricină care m-a îndemnat.

Dorința de a-mi vedea pseudonimul publicat? Prea ar fi rar cazul.

Atunci poate mîngîierea, perspectiva de a avea în cazul cel mai rău, două rînduri la Poșta Redacției, din partea Dvs.? Cu toate că nu trebuie să mă credeți așa de pervers în modestia mea, totuși e mai aproape de adevăr, ba chiar aproape bine.

Căci nu sînt de părere că între direcțiile de reviste și trimițătorii diverși, nu trebuie să existe alte raporturi decît coșul sau publicarea. Observația nu pleacă din vreun punct de vedere umanitar. Nu cred că există ceva mai perseverent decît convingerile de infailibilitate, ale «autorilor». Și din reminiscențele mele, nici una nu-mi vorbește de sinucideri provocate de severitatea criticei.

Însă la noi, în publicistica noastră, se poate urmări chestiunea Poștei Redacției (Corespondența cum îi ziceți Dvs. și cum îi zicea la '48 și *Pruncul român* de pildă) ca un subiect de concluzii interesante. O întreagă și completă evoluție se poate urmări în ipostazele acestei rubrici. Fizionomia, în decurs, a periodicelor, ce anume erau nevoile lor, ce era și cum era o redacție, raporturile între producători și direcții — tot acest sistem de metamorfoze se pot desprinde din studiul acestei P. Redacției. E cert, că de atunci de cînd această rubrică (și e mult de atunci) s-a limitat la glumele de orice natură ale redacției, aceasta a însemnat o epocă în chiar evoluția periodicelor. Anume: revista era gruparea unor producători, care urmăreau întîi de toate desfacerea produselor lor. Binevoitoarea vorbă și îndrumare nu-și mai aveau rostul. Astăzi, în puține reviste (se pot număra) mai există această rubrică. Însă acolo unde ea să nu se uite disprețuitor și unde să adauge ceva din infinita bunătate a Înțelegerii Vieții cu toate neajunsurile și inerențele ei, nu este decît *Cronica*.

Cu aceste vorbe, primiți, vă rog, Stimate Domnule Galaction, salutările mele de stimă.

Perpessicius

Brăila, 12 dec. 1915."

Tînărul poet ascuns sub acest neobișnuit pseudonim a atras îndată atenția asupra sa. În *Cronica*, nr. 45, din 20 decembrie 1915, la rubrica de *Corespondență*, semnată de Gala Galaction, i se dădea acest răspuns: „*Perpessicius*, Brăila, — Mi se pare că e izbutită. Și cred că ți se cuvine mai mult decît două rînduri de corespondență. La revedere în numărul viitor." Într-adevăr, în nr. 46, din 26 decembrie 1915, avînd ca naș literar pe Gala Galaction, poetul brăilean își inaugurează destinul liric prin poemul *Ad provinciales, meum in Gretchen amorem, spernentes*, semnînd pentru prima dată cu pseudonimul Perpessicius, cu care va fi consacrat în literatura română. Acest pseudonim nu a fost adoptat, așadar, după ce scriitorul a fost rănit pe front, în timpul primului război mondial. Originea pseudonimului ne-a destăinuit-o însuși purtătorul lui: „Pseudonimul meu, rămas neînțeles pentru multă lume și care, mai ales la început, mi-a cășunat unele neajunsuri, s-a născut dintr-un dicționar. El nu este legat de invaliditatea de care am fost

izbit în timpul primului război mondial, fiind anterior acesteia. Ca student lucram pentru premiul *Hilel*, împreună cu poetul Constantin Stoica, la traducerea unor texte din latinește în românește, lucru care a făcut necesară o consultare mai insistentă a dicționarului și astfel am dat peste rădăcina cuvîntului Perpessicius care înseamnă «cel tăbăcit de suferință», copleșit de durere adică, pe care l-am adoptat ca nume literar." [1] Pseudonimul enunța premonitoriu un destin de suferință, era parcă predestinat, un fel de horoscop premeditat.

Faptul că acest pseudonim a fost lansat de revista *Cronica* a lui Tudor Arghezi și Gala Galaction, nu va fi uitat niciodată de Perpessicius, care declara, peste ani : „*Cronicii* îi datorez indigenatul pseudonimului meu... și pentru acest fapt de litere, cel mai de preț din biografia mea, le rămîn, celor doi directori ai *Cronicii*, pentru totdeauna, îndatorat" [2].

La intrarea României în război, Perpessicius e trimis, cu Regimentul 38 infanterie, pe frontul din sud, în Dobrogea, participînd efectiv la lupte. La 13 octombrie 1916 cade însă rănit grav, la mîna dreaptă, pe dealul Muratan. Transportat din spital în spital, ajunge la Botoșani, unde medicul francez Dufrèche îi salvează mîna de la amputare, prin rezecția cotului. [3] Și astfel, printr-un tragic efort de readaptare, tot ceea ce Perpessicius va dărui literaturii române avea să fie scris cu mîna stîngă !

[1] Vasile Netea : *Interviuri literare*, p. 223.

[2] Perpessicius : *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (II), p. 224.

[3] Dumitru D. Panaitescu : *loc. cit.*, p. 178. Medicul francez Dufrèche a murit de tifos exantematic la Botoșani, în primăvara anului 1917 (cf. Camil Baltazar : *De vorbă cu acad. Dumitru Panaitescu-Perpessicius*, în *Pentru patrie*, noiembrie 1966, p. 6.).

În spital, singurul remediu împotriva durerilor și chinurilor era lectura. Acum îl descoperă pe Ștefan Petică, „iar în biblioteca elegantelor surori de caritate, pe Henry Spiess, elvețianul, editat de «Mercure de France», pe care-l alternam cu supele de linte cu gărgărițe..." [1]. Revelația și alinarea cea mai profundă i le produc însă povestirile lui Georges Duhamel din *Civilisation* și *Vie des martyres*, cum își amintea, mai tîrziu : „Să fii în schimb în spital, și în ceasurile prelungi de chin și de lectură, în mîini să-ți cadă un text de spital, cu o poveste chirurgicală, cu eroi asemenea ție și celor din paturile vecine, să citești și să te simți pătruns de un farmec inedit, să nu-ți mai pară că ești un stîrv inutil, prin inimă să-ți treacă un fior de lumină, să te simți mai bun, să izbutești să te suferi și cînd te vezi, pe tine și pe ai tăi puși în poveste, să nu țipi și să nu urli de o durere mare ca aceea a pansamentelor sălbatice, miracolul acesta îl datoram lui Georges Duhamel" [2]. În spital, în puținele ore de calm trupesc și sufletesc, încercînd pentru prima dată să-și readapteze scrisul la mîna stîngă, Perpessicius își continuă și preocupările de creație, trimițînd cîteva colaborări la *Neamul românesc* al lui N. Iorga și la revista *Arena*, editată, la Iași, de către Demostene Botez, Ion Vinea, A. Hefter și N. Porsenna.

Întors la București, după terminarea războiului, scoate, împreună cu Dragoș Protopopescu și Scarlat

[1] Perpessicius : *Lecturi intermitente*, p. 62.

[2] Perpessicius : *Mențiuni critice*, vol. V, București, F.P.L.A., 1946, p. 487.

Struțeanu, între 10 noiembrie 1918 și 1 martie 1919, revista *Letopiseți*, în paginile căreia au colaborat Tudor Vianu, Ion Pillat, Ion Marin Sadoveanu, Camil Petrescu, Demostene Botez, Ion Minulescu. Aici, Perpessicius începe să publice ciclul de poezii *Inscripții pe un scut și o targă*, izvorîte din propria sa experiență de viață din timpul războiului, poezii ce vor alcătui primul său volum, *Scut și targă*, apărut în 1926. Pentru a-i omagia pe cei doi directori ai revistei *Cronica*, ce îi giraseră intrarea în literatură, Perpessicius le dedică două din poeziile acestui ciclu, și anume *Flora stelelor polare* lui Gala Galaction și *Gravura de pe calendar* lui Tudor Arghezi. Gestul tînărului poet avea însă o semnificație mult mai mare decît aceea a unui simplu omagiu de recunoștință. În acel moment, Tudor Arghezi și Gala Galaction, împreună cu Ioan Slavici și alți ziariști, erau acuzați și implicați, fără temei, într-un proces de filogermanism, ceea ce atrăsese asupra lor injuriile demagogice ale chiar acelora care se făcuseră vinovați de dezastrele din timpul războiului. Dedicarea celor două poezii, în mod public, lui Tudor Arghezi și Gala Galaction, avea semnificația unui act de solidaritate și justiție socială.

Impresionat de gestul poetului ce-și sacrificase mîna dreaptă pe cîmpul de luptă, Gala Galaction a ținut să-i mulțumească personal. Marele spirit de umanitate ce l-a condus întotdeauna pe autorul *Roxanei* avea însă să se confrunte cu exemplara modestie ce l-a caracterizat permanent pe autorul poeziilor din *Scut și targă*. „Poate că i-a plăcut părintelui, în poezia ce-i dedicasem, — notează Perpessicius — gestul final al reflectorului, cădelnițînd, în opoziție cu glaciala floră a stelelor polare, creștinește, peste executanții din șanț, — n-aș putea spune, ceea ce știu cu certitudine e că părintele a crezut, în marea sa generozitate, de cuviință să-mi afle adresa și să mă viziteze, desigur și cu gîndul unei mulțămite. Gestul era, firește, al unui mare senior, dar tocmai de aceea nu aveam impresia că l-aș putea suporta. Și pentru că în deruta împrejurărilor inextricabile n-aveam pe unde să mai dispar, m-am ascuns, ca minotaurul, într-un cotlon de odaie, de unde, prin ușa zăvorîtă, auzeam, ca prin vis, glasul plin de vrajă exorcitantă, al cutezătorului Tezeu.“ [1]

În 1919, Perpessicius își ia examenul de capacitate, ca profesor de limba și literatura română, ținînd în fața elevilor, în rîndul cărora se afla și viitorul critic Pompiliu Constantinescu, o lecție despre *Peneș Curcanul* de V. Alecsandri, asistat de Petre V. Haneș, delegatul Seminarului Pedagogic [2]. În toamna aceluiași an este numit, la alegerea sa, profesor la liceul „Moise Nicoară“ din Arad, nou înființat. Venirea sa în acest oraș era determinată de dorința de a contribui la răspîndirea culturii și conștiinței naționale în Transilvania, reîntregită la pămîntul patriei. La 5 octombrie 1919, la festivitatea de deschidere a liceului „Moise Nicoară“, Perpessicius rostește discursul inaugural, spunînd : „Noi am venit aici pentru a răspîndi cultura și a ne face datoria de apostoli. Ne-am făcut-o și pe cîmpul de luptă și dacă picăturile de sînge au stropit pămîntul Ardealului, dacă sîngele nostru a cimentat legătura

[1] Perpessicius : *Lecturi intermitente*, p. 262.
[2] *Ibid.*, p. 189.

dintre noi, azi vă aducem cultul românismului și acest cult îl vom propaga tinerelor vlăstare. O armă puternică e cultura și e de datoria noastră să facem ca această armă să fie cît mai puternică, cît mai curată și cît mai strălucitoare."[1] Perpessicius nu a rămas mult timp la Arad, însă perioada pe care a petrecut-o aici a fost închinată deplin scopului propus. Mai întîi, în cadrul liceului, sprijină activ și conduce, în calitate de președinte onorific, societatea de lectură a elevilor „Ion Rusu Șirianu". Orele sale de română erau o adevărată încîntare spirituală și morală, știind să insufle elevilor dragostea pentru valorile neamului nostru, sentimentul demnității naționale. Unul dintre foștii săi elevi, la liceul arădan, își amintea : „Nu sosise încă manualul de limba și literatura română, care, după programa de învățămînt pentru clasele VII de liceu, cuprindea epoca începuturilor literaturii românești, de la cronicari la Ienăchiță Văcărescu. În așteptarea manualului, Perpessicius, abătîndu-se de la programul didactic, ne-a vorbit despre Eminescu... S-a lăsat o tainică liniște peste clasă de parcă se auzeau bătăile inimilor noastre. Ce însetați eram de poezie românească după cumplita secetă din copilăria noastră, cînd vorba românească o primeam numai din gura părinților noștri ! Eram fermecați de frumusețea limbii literare, de poezia lui Eminescu, despre care știam prea puțin."[2] Elocvente, pentru prestigiul de profesor al

[1] Constandina Brezu : *Perpessicius și Aradul,* în *Familia,* an. V, nr. 7, iulie 1969, p. 11.

[2] Dr. Emil Botiș : *Perpessicius, profesor la liceul „Moise Nicoară" din Arad,* în *Steaua,* an. XXI, nr. 1, ianuarie 1970, p. 28.

lui Perpessicius, sînt și amintirile lui Mihai Beniuc : „Prin anul 1921, cînd am intrat și eu ca elev la liceul «Moise Nicoară» din Arad, era proaspătă încă amintirea printre școlari a profesorului D. Panaitescu-Perpessicius... Totdeauna am regretat că nu l-am avut dascăl. Poetul Al. T. Stamatiad, profesorul nostru de limba și literatura română, spunea adeseori : «A ! Perpessicius e tobă de carte». M-a atras de pe atunci mereu personalitatea acestui om, despre care știam doar că este «tobă de carte» și mare invalid de război din primul război mondial."[1]

Autorul *Mențiunilor critice* și-a început activitatea de critic literar la ziarul *Românul,* din Arad, al cărui redactor-șef era V. Savel, proaspăt demobilizat de pe front, venit și el în mediul transilvănean cu aceleași năzuinți ca și Perpessicius, care nota, ulterior : „Mirajul Ardealului, al cetății aceleia arhitecturale, cîntată de Bălcescu și martoră atîtor afirmări de voință națională, îl va fi chemat și pe dînsul, cu asigurări de sirenă, ca și pe mine. Pentru niște oameni lepădați de tranșee sau spitale, ducînd în inimi atîția morți neîngropați, aerul Ardealului se arăta ozonat, tonifiant."[2] Datorită lui V. Savel, care îi devenise prieten apropiat[3], Perpessicius inaugurează, în *Românul,* rubrica *Săptămîna bibliografică,* proiectată a fi „un îndreptar al cetitului românesc".

[1] Cf. *Revista de istorie și teorie literară,* tom. 16, nr. 1, 1967, p. 7.

[2] Perpessicius : *Mențiuni critice,* vol. IV, București, F.P.L.A., 1938, p. 358.

[3] Perpessicius : *Suveniruri ardelene,* în *Steaua,* an. XIX, nr. 11, noiembrie 1968, p. 11.

Perioada în care a funcționat ca profesor la Arad i-a lăsat frumoase amintiri, legate îndeosebi de prietenia sa cu V. Savel, cît și cu poetul Al. T. Stamatiad și gazetarul Al. Anestin, veniți și ei din țară în numele acelorași idealuri culturale și naționale.[1] La sosirea sa în acest oraș a avut însă de întîmpinat și unele dificultăți din partea edililor, care nu se grăbeau să-i asigure o locuință corespunzătoare. După cîteva intervenții în presa locală, situația se rezolvă în mod pozitiv, ceea ce-l determină pe Perpessicius să scrie poezia *Pro domo, Domino suo, gratias,* publicată în *Românul* din 6 decembrie 1919, din care desprindem :

Îți mulțumesc, o ! Doamne, că-n fine am o casă !
Că s-a sfîrșit calvarul și pot să intru-n clasă
Cu-o față mai senină, cu zîmbetul amabil
Al omului ce are un domiciliu stabil ;
C-ai risipit furtuna ce se ivise-n zare,
Că n-a fost în pustie umila mea rugare,
Că ai înfrînt ispita și-nvins-ai advocații
Ce stăruiau să nu pot să-mi stabilesc penații...

La 1 ianuarie 1920 Perpessicius a fost transferat de la Arad la liceul militar din Tîrgu-Mureș, făcînd drumul pe un ger cumplit, din care cauză, împreună cu alți călători, s-a urcat pe locomotivă.[2] Aici îi lipsea însă ambianța mediului intelectual din Arad, ceea ce-l determină, la încheierea anului școlar, să-și ceară transferul la Brăila. Și astfel, la 1 septembrie 1920 este numit profesor de română și franceză la

[1] Vasile Netea : *Interviuri literare,* p. 226.
[2] Perpessicius : *Mărturisiri,* în *Vatra,* an. I, nr. 7, octombrie 1971, p. 10.

Școala normală de băieți din orașul natal, nou înființată[1], care funcționa în actualul local al Școlii generale nr. 16. Activitatea sa profesorală la această școală a constituit o interesantă experiență de viață, datorită mai ales faptului că venea pentru prima dată în contact cu elevi proveniți, aproape în totalitatea lor, din mediul rural și destinați a se reîntoarce tot în acest mediu, ca învățători : „Pentru mine însă și pentru viitoarea mea carieră didactică, ba chiar și literară aș putea spune, a fost un an decisiv, bogat în experiențe dintre cele mai generoase, atît sub raportul pedagogic, cît și sub raportul social. Veneam, pentru întîia dată, în contact cu copiii satelor, cu acea lume atît de altminteri de aceea a orașului, în care crescusem și în care îmi începusem de curînd cariera profesorală.“ [2]

Din dorința de a fi cît mai aproape de centrul vieții literare românești, Perpessicius se transferă iarăși, în 1922, la București, ca profesor la diferite gimnazii și licee comerciale, în 1929 devenind titularul catedrei de limba și literatura română de la liceul „Matei Basarab“, unde va funcționa pînă în 1951. Ca „mădular al corpului didactic secundar“, a cunoscut, după propriile-i expresii, „una din epocele cele mai triste din istoria școlilor, fărîmițarea și instabilitatea catedrelor, surplusul extenuant de ore, cerînd să suplinească insuficiența salariilor, furoarea edificiilor școlare, rămase, atîtea din ele, de roșu, ca și inanitatea asociațiilor profesionale și a congre-

[1] Ion M. Ganea : *Evocarea lui D. Panaitescu-Perpessicius,* în *Zilele culturii brăilene,* Brăila, 1973, p. 265.
[2] Perpessicius : *Fericirea de a mă afla la catedră,* în *Excurs sentimental Perpessicius,* p. 129.

selor, meștere în moțiuni și discursuri"[1]. În îndelungata sa carieră de profesor secundar s-a situat însă, întotdeauna, pe cea mai înaltă treaptă a demnității profesionale. A constituit permanent un strălucit exemplu de competență, seriozitate și onestitate civică, fiind un adversar neînduplecat al „lanțului slăbiciunilor", al „cumpărării" notelor, declarînd răspicat, în mod public: „Traficul în numerar îmi repugnă"[2]. Ca și E. Lovinescu, ca și Pompiliu Constantinescu, autorul *Mențiunilor critice* și al monumentalei ediții a *Operelor* lui Eminescu nu s-a bucurat niciodată de o catedră universitară, deși merita acest lucru cu asupra de măsură.

Încă de la începutul carierei sale profesorale, Perpessicius desfășoară o activitate publicistică din ce în ce mai bogată, în multiple domenii, ca poet, prozator, critic, istoric literar, traducător și ziarist, devenind una din personalitățile proeminente ale literaturii române contemporane. În 1919 colaborează la *Sburătorul*, în 1921 își începe colaborarea la *Gîndirea*, iar în 1922 la *Cugetul românesc*, *Flacăra* și *Năzuința* din Craiova. O fructuoasă etapă pregătitoare a viitoarelor *Mențiuni critice* au constituit-o recenziile publicate în *Buletinul cărții*, în dirijarea și redactarea căruia l-a secondat pe Emanoil Bucuța. Apărut mai întîi bilunar, de la 1 ianuarie 1923, apoi lunar, din 1924, *Buletinul cărții* a reprezentat „una dintre cele mai bune reviste bibliografice", după aprecierea lui Barbu Theodorescu din *Istoria bibliografiei române*[1]. Apelînd la experiența acumulată în perioada în care lucrase la Biblioteca Academiei, la întocmirea fișelor de catalog, dar punînd în practică și modalitățile criticii literare, pe care le stăpînea acum ca profesionist în acest domeniu, Perpessicius transformă notițele bibliografice din *Buletinul cărții* în pagini de veritabil comentariu estetic. Ele au fost reunite în întîiul său volum, *Repertoriu critic*, apărut în 1925 la Editura librăriei Diecezane din Arad. Adevăratul punct de plecare al activității sale de critic literar l-a marcat însă colaborarea la revista *Spre ziuă*, scoasă de Felix Aderca, între 11 martie și 29 aprilie 1923, în numai patru numere. După cum vom avea prilejul să arătăm într-un capitol ulterior, Perpessicius își inaugurează colaborarea la revista *Spre ziuă* cu o adevărată profesiune de credință, care va sta, permanent, la baza întregii sale concepții și activități critice.

După ce revista *Spre ziuă* apune, își continuă activitatea publicistică la *Săptămîna muncii intelectuale și artistice* a lui Camil Petrescu, la *Mișcarea literară* al cărei director era Liviu Rebreanu, *Ideea europeană*, *România nouă*, *Salonul literar*, scos de Al. T. Stamatiad la Arad, *Viața literară*, redactează, în 1925, *Jertfa neamului*, organul bilunar al Asociației generale a invalizilor de război.

Un moment deosebit de important, al acestei perioade, l-a înscris *Antologia poeților de azi*, alcătuită împreună cu Ion Pillat, al cărei prim volum apare în 1925, iar cel de al doilea în 1928, fiecare volum în parte avînd, conform cu numărul poeților

[1] Perpessicius : *În loc de prefață* la *Memorial de ziaristică*, București, Editura Minerva, 1970, p. 5.

[2] Perpessicius : *Dictando divers*, p. 26.

[1] Barbu Theodorescu : *Istoria bibliografiei române*, București, Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 138.

antologați, cîte „35 chipuri de Marcel Iancu". Ideea alcătuirii unei astfel de antologii le-a fost sugerată, desigur, de existența unor antologii similare, în alte literaturi europene, printre care amintim, în primul rînd, *Poètes d'aujourd'hui* de Paul Léautaud și Adolphe van Bever, pentru literatura franceză, și *Poeti d'oggi* de Papini și Pancrazi, pentru literatura italiană. Propunerea inițială, de a alcătui antologia, a venit de la Ion Pillat. Ambii antologatori au fost însă conștienți, de la început, de dificultățile ridicate de întocmirea unei asemenea antologii, după cum mărturisește Perpessicius : „Propunerea avea să mă măgulească, dar — și cît eram de departe de realitatea cea aspră niciunul n-o bănuiam ! — avea și de ce să sperie. Căci, dacă Ion Pillat se exercitase într-un astfel de meșteșug, pe cît de gingaș pe atît de ingrat, cu *Poezia toamnei*, din 1921, antologie sistematică a unui anotimp, reflectat în aproape totalitatea stihurilor acestui motiv din lirica noastră, în ce mă privește, aduceam cel mult o dragoste de lector, care, la vremea aceea, peregrinam în limburile exegezei impresioniste, în care abia pătrunsesem și de unde continuam să dau, timid, tîrcoale răspunderilor pe care le intuiam enorme, ale criticei profesionale. Aceasta în primul rînd. Venea, după aceea, spaima de confrați și de susceptibilitățile, nicicînd ațipite, ale acestei iritabile ginți, mai amarnică decît a Bachantelor, ce au sfîșiat pe Orfeu, cu care trebuia să luăm un contact mai asiduu și mai primejdios, așadar"[1]. Așa cum subliniau, cu îndreptățită satisfacție, în cele *Cîteva lămuriri* cu care se deschidea antologia, Perpessicius și Ion Pillat au avut energia și entuziasmul necesar pentru a învinge toate greutățile, convinși „că slujesc literele române și poezia în special".

[1] Perpessicius : *Ion Pillat și cultul poeziei*, în volum colectiv *Ion Pillat, mărturii despre om și poet*, București, Publicom, 1946, p. 239.

Discutabilă, ca orice antologie, care în ultima instanță, exprimă un punct de vedere personal, — în cazul de față punctul de vedere comun al celor doi antologatori — *Antologia poeților de azi* n-a fost scutită, la apariția ei, de unele reproșuri, de unele observații critice, mai mult sau mai puțin întemeiate. În ciuda tuturor acestor reproșuri și observații, — explicabile, desigur, ținînd de sensibilitatea și susceptibilitatea firească a omului — *Antologia poeților de azi* a oferit și oferă și acum una dintre cele mai sugestive și cuprinzătoare imagini a liricii românești din epoca respectivă. Criteriile fundamentale care au guvernat selecția versurilor celor șaptezeci de poeți, cîți au fost antologați în ambele volume, au fost formulate, concis și clar, în lămuririle introductive : „Bucățile alese din fiecare autor au căutat să împace, pe cît a fost cu putință, cele două cerințe : maximul de artă și caracteristicul fiecărui poet". Într-adevăr, în antologie au fost incluse versurile reprezentative, la acea dată, ale fiecărui poet în parte, în măsură să releve nota particulară a autorilor lor. Ion Pillat și Perpessicius au procedat cu justețe și echilibru, oprindu-se asupra poeților care desfășurau o activitate creatoare și publicistică de cel puțin cincisprezece ani, fie numai în periodice, fie concretizată și în volume. Pe cei foarte tineri nu i-au inclus, nu atît din cauza economiei lucrării, care ar fi căpătat proporții nedorite și ar fi făcut-o im-

practicabilă, cît mai ales din convingerea, pe deplin motivată, că aceștia urmau să-și definească mai pregnant și să-și întregească mai mult personalitatea poetică. Pentru a evita o ierarhizare valorică arbitrară și mai ales pentru a nu irita spiritele poeților — *genus irritabile vatum* — Ion Pillat și Perpessicius au adoptat cronologia alfabetică, acordînd însă fiecăruia spațiul, adică numărul poeziilor selectate, în raport cu însemnătatea sa, cu locul pe care-l ocupa în peisajul liric al vremii. Numai o singură excepție s-a făcut, în cazul lui Tudor Arghezi, din dorința expresă a poetului, care a fost reprezentat doar cu trei poezii, *Litanii, Prințul* și *Duhovnicească*, meritînd, fără îndoială, să aibă un număr mai mare.

Notele biobibliografice aparțin, evident, lui Perpessicius. Deși concise, ele cuprindeau absolut toate datele esențiale, referitoare la biografia poetului respectiv, la opera sa, la colaborările din diverse periodice, la comentariile critice întreprinse asupra versurilor sale etc., rămînînd și astăzi, în cazul unor poeți ai vremii, utile surse de informare.

Referindu-se la contribuția autorului *Mențiunilor critice* la elaborarea *Antologiei poeților de azi* și la ecoul avut în rîndurile tineretului din acea vreme, Miron Constantinescu releva că, prin această antologie, „Perpessicius avea să se impună generației noastre ca un adînc cunoscător al poeziei românești contemporane, ca un critic dotat cu un fin discernămînt și cu o mare putere de selecție ; întreg tineretul acelei epoci s-a orientat în peisajul literar al vremii (și mai ales de poezie) așa cum a fost desenat

și conturat de Perpessicius prin acea strălucită antologie poetică“ [1].

Datorită prestigiului pe care și-l dobîndise încă din acea perioadă, Perpessicius preia conducerea *Universului literar*, începînd din ultima săptămînă a anului 1925 și pînă în ultimul trimestru al anului 1927. El imprimă o nouă ținută revistei, superioară, atît în ceea ce privește orientarea, cît și în ceea ce privește aspectul grafic. Într-o *Schiță de program* preciza : „Revista se va sili să contribuie la difuziunea și promovarea literaturii române și prin aceasta să favorizeze acea unificare spirituală, pe care toți o așteaptă. *Universul literar* se va strădui ca și din punct de vedere tehnic să se apropie cît mai mult de înfățișarea revistelor occidentale.“ Revista a fost deschisă tuturor talentelor reale, a promovat cu încredere pe cei tineri, s-a bucurat de colaborarea scriitorilor proeminenți ai vremii. Însuși G. Călinescu ținea să precizeze că și-a făcut debutul poetic în *Universul literar* din 1926, sub auspiciile lui Perpessicius. [2] În anii senectuții, rememorîndu-și activitatea la *Universul literar*, Perpessicius menționa, cu îndreptățită satisfacție : „Între titlurile de mîndrie ale acelui redactorat, îmi place să număr și tălmăcirile lui Ovidiu Papadima, eminentul istoriograf literar de astăzi, din Gérard de Nerval ; ale lui Mihail Sebastian și Andrei Tudor din Francis Jammes. Fiind un magazin literar, în incinta căruia își dădeau întîlnire, alături de tinerele speranțe, și

[1] Miron Constantinescu : *Preambul*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, p. 7.

[2] G. Călinescu : *Istoria literaturii române*, București, F.P.L.A., 1941, p. 838.

scriitorii consacrați, *Universul literar* s-a bucurat de colaborarea lui Liviu Rebreanu, Lucian Blaga, Ion Pillat, Eugeniu Speranția, Artur Enășescu, Sărmanul Klopstock ș.a.m.d. Un mic tratat de estetică a publicat Felix Aderca, mențiuni critice publicam eu, dar mai cu seamă erau urmărite cu atenție cronicile muzicale ale lui G. Breazul și cronicile plastice ale lui N. N. Tonitza, fermecătorul pictor și incisivul scriitor, care ornamenta revista cu o bogată, zi la zi, iconografie, inclusiv copertele. Dintre prozatori, îmi amintesc cu interes de bogata serie de schițe satirice ale poetului Mihail Celarianu, care avea să dea acea savuroasă arlechinadă *Polca pe furate*. Din cînd în cînd apăreau și convorbiri cu scriitorii, inițiate de acel abil închizitor care a fost Felix Aderca." [1]

În 1926, Perpessicius tipărește primul său volum de versuri, *Scut și targă*. Incluzînd, în cea mai mare parte a lui, poezii izvorîte din propria sa experiență de viață din timpul războiului, volumul aducea o notă nouă, originală, în lirica vremii și mai ales în aceea determinată de împrejurările conflagrației mondiale. Acest fapt l-au relevat, încă de atunci, în mod elogios, Camil Petrescu în *Cetatea literară* [2], Vladimir Streinu în *Sburătorul* [3], Tudor Vianu în *Viața românească* [4] etc. În 1955, avînd prilejul să revină asupra volumului *Scut și targă*, Tudor Vianu accentua : „Perpessicius aducea de pe front și din

[1] Matei Alexandrescu : *Confesiuni literare*, p. 120.

[2] Camil Petrescu : *„Scut și targă" de Perpessicius*, în *Cetatea literară*, an. I, nr. 9—10, iulie 1926.

[3] Vladimir Streinu : *Revista cărților*, în *Sburătorul*, an. IV, nr. 4, iunie 1926.

[4] Tudor Vianu : *„Scut și targă" de Perpessicius*, în *Viața românească*, an. XVIII, nr. 5—6, mai—iunie, 1926, p. 314.

spital un caiet de versuri. Revistele i s-au deschis, și lumea literară a înregistrat atunci un sunet nou în simfonia poetică a momentului. Se ivise manifestarea lirică a unui spirit sensibil și învățat, plin de o grație firească, discret în durerile lui, înzestrat cu o ironie care putea deveni mușcătoare. Volumul *Scut și targă*, apărut în 1926, dezvoltă teme inspirate de experiența războiului și de amărăciunile care au urmat pentru luptătorii lui în vremea dezmățului politicianist, a arivismului, a averilor agonisite într-o săptămînă." [1]

După ce încetează de a dirija *Universul literar*, cedîndu-i locul lui Camil Petrescu, Perpessicius intră în redacția ziarului *Cuvîntul*, unde, timp de aproape șapte ani, deține permanent rubrica de *Mențiuni critice*, o oglindă fidelă a mișcării literare românești din epoca respectivă. La sfîrșitul anului 1933, cînd *Cuvîntul* își schimbă orientarea, deviind într-o atitudine de extremă dreaptă, favorizînd pătrunderea ideologiei fasciste, criticul, în semn de categoric dezacord, părăsește însă redacția ziarului, încetează definitiv de a mai colabora în paginile lui. [2]

De la începutul anului 1934 și pînă în 1938, Perpessicius își exercită profesiunea de critic la Radio, rămînînd același pasionat și devotat comentator al fenomenului literar contemporan. Colaborarea la Radio și-o inaugurase cu cîțiva ani în urmă, la 23 martie 1929, la numai cîteva luni de la înființarea postului național de emisiune, care a avut loc la

[1] Tudor Vianu : *Opere*, vol. III, București, Editura Minerva, 1973, p. 514.

[2] Perpessicius : *Jurnal de lector completat cu Eminesciana*, p. 67.

1 noiembrie 1928, autorul *Mențiunilor critice* fiind „cel dintîi cronicar literar al Radio-ului"[1]. Din 1934 devine însă cronicarul permanent al Radio-ului, asigurînd rubricile „Viața cărților" și „Cărți noi", în cadrul cărora introducea și alte comentarii privitoare la variate aspecte ale climatului literar din acel timp, după cum însuși preciza: „În cadrul rubricii «Cărți noi», prezentam, nu o dată, și aspecte ale actualității literare. Așa, de pildă, unul din capitolele frecvente sau care, în orice caz, erau luate în considerație, era capitolul așa-numit al *necrologurilor* literare; nu uit, de pildă, că la moartea lui Mateiu Caragiale, a lui Ibrăileanu și a altora, m-am oprit și am prezentat într-un succint medalion literar personalitatea celor dispăruți. În aceeași măsură, un alt capitol al aceluiași program de «Cărți noi» era și așa-numitul capitol al *Premiilor literare*, al recompenselor. Urmăream premiile literare, fie ale Societății scriitorilor, fie ale Academiei și nu lipseam de la comentarii care uneori puteau să ia și aspecte polemice: era cazul cînd, de pildă, Premiul național de literatură nu se dădea conform așteptărilor sau încălca anumite cerințe estetice. Desigur, că Radio-ul îmi dădea prilejul să interviu cu toată autoritatea, nu a mea, ci a instituției pe care o reprezentam."[2]

După cum mărturisea într-o scrisoare către Camil Baltazar[3], Perpessicius regreta, în intimitatea sa, că

[1] Iulius Țundrea: *Perpessicius și Radio-ul*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, p. 100.

[2] Perpessicius: *Primele mele amintiri legate de Radio*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, p. 117.

[3] *Scrisori către Camil Baltazar*, București, E.P.L., 1965, p. 77.

nu mai avea la dispoziție paginile unei publicații, în care să-și spună cuvîntul cu mai multă eficiență. Ca om al scrisului, avea, probabil, în vedere, și adevărul dictonului latin: *verba volant, scripta manent*. Cu toate acestea, misiunea de cronicar literar permanent al Radio-ului și-o îndeplinea cu cea mai mare probitate și competență, cu o înaltă conștiință profesională. Comentariile sale radiofonice erau ascultate cu același interes cu care erau citite *Mențiunile critice*. Elocventă, în acest sens, este scrisoarea pe care Tudor Vianu i-o adresa lui Perpessicius, în 1935: „Pentru că, din nefericire, ne vedem atît de rar și cum de cîtva timp nu te mai pot citi, folosesc singura compensație ce mi se oferă, așezîndu-mă liniștit și sorbind pe îndelete comentariile radiofonice, totdeauna prilej de mari bucurii pentru mine. De cîțiva ani, de cînd dăruiești programului de Radio o contribuție nespus de prețioasă, cred că n-au fost prea multe comunicările tale care să nu mă fi numărat, și pe mine, printre ascultătorii lor. Chiar cînd m-am aflat departe de București, mi-am potrivit astfel nevoile și minutele, încît să mă găsesc, la timpul potrivit, într-un loc de ascultare."[1]

Activitatea creatoare și publicistică, desfășurată de Perpessicius în toată această perioadă, se concretizează într-un număr din ce în ce mai mare și mai variat de volume. Volumul I de *Mențiuni critice* apare în 1928, volumul II în 1934, volumul III în 1936, volumul IV în 1938 și volumul V în 1946. În 1930 editează și prefațează volumul de poezii *Quasi* de D. Iacobescu, iar în 1936 excelenta ediție

[1] Tudor Vianu: *Corespondență*, București, Editura Minerva, 1970, p. 152.

a *Operelor* lui Mateiu I. Caragiale. După cum vom arăta, mai pe larg, în capitolul consacrat istoricului literar, în acest timp începe să pregătească monumentala ediție a *Operelor* lui Eminescu, al cărei prim tom apare în 1939. Un nou volum de versuri, *Itinerar sentimental*, tipărește în 1932.

O mențiune specială merită volumul *De la Chateaubriand la Mallarmé*, subintitulat „antologie de critică franceză literară", apărut în 1938. În alcătuirea acestei antologii, Perpessicius a pornit, desigur, de la observația lui Albert Thibaudet din *Physiologie de la critique*, formulată în capitolul *La critique des maîtres*, unde spunea : „Secolul al XIX-lea ne furnizează o frumoasă galerie de maeștri ai criticii. Dar alături (nu spun deasupra, fiind de un alt ordin) — alături de maeștrii criticii există și critica maeștrilor. Marii scriitori și-au spus cuvîntul în critică. Ba chiar au spus multe cuvinte, cînd strălucitoare și cînd adînci, și s-au explicat cu fermitate în marile chestiuni estetice și literare." Selecția textelor reflectă, evident, gustul și optica personală a criticului român, dar nu este făcută la întîmplare, ci cu o anumită metodă, cu un obiectiv precis. Prin alegerea și traducerea celor mai reprezentative pagini de critică literară datorate marilor scriitori francezi din veacul al XIX-lea, Perpessicius a năzuit să reconstituie un climat spiritual specific, în multipla lui înlănțuire, în variatele lui determinări reciproce, reînviind o epocă, prin scrisori, prefețe, manifeste, confesiuni, polemici, documente referitoare la relațiile cu editorii și cu publicul cititor, la adversități și simpatii etc. Parcurgînd literatura franceză de la preromantism, prin romantism,

pînă la simbolism și impresionism, antologia alcătuită de criticul nostru oferă imaginea concludentă a unui veac de frămîntări literare care au iradiat și rodit în întreaga literatură europeană, reflectă, după propria sa apreciere, „reacțiune împotriva regulelor și siglelor rigide, pledoarii pentru scriitorul «blestemat» sau rătăcit în inatenția obștească, distincții în interminabila dispută a moralității în artă, promovarea impresionismului în pictură și a wagnerismului în muzică..." Criteriile de alcătuire a antologiei sînt, evident, discutabile, după cum însuși Perpessicius recunoaște. Totuși, considerăm că nu e lipsită de interes cunoașterea unora dintre ele. Bunăoară, pe François Coppée nu l-a inclus, deși, „sub raportul criticii, a avut o activitate nu numai generoasă, dar de proporții mai întinse ca aceea a lui Villiers de l'Isle-Adam sau Leconte de Lisle". I-a preferat însă pe aceștia, „pentru că unul în poezie și celălalt în proză au marcat epoca lor cu sigiliul unei puternice personalități". Dintre marii scriitori francezi ai secolului al XIX-lea lipsesc Anatole France, Jules Lemaître și Remy de Gourmont, pentru că „restricțiile legii proprietății literare, neîngăduind să folosim decît opere intrate în domeniul public, ne-au împiedicat pe de o parte, să tălmăcim din autorii de la moartea cărora n-au trecut treizeci de ani". Include în schimb pe Barbey d'Aurevilly, deoarece e „un artist al cuvîntului pentru cuvînt, un făuritor de imagini".

În perioada interbelică, prezența lui Perpessicius în viața literară românească devine din ce în ce mai prodigioasă. Colaborează la numeroase publicații, printre care *România* și *România literară* ale

lui Cezar Petrescu, *Acțiunea*, *Kalende*. În 1940 îi apare volumul de publicistică *Dictando divers*, iar în 1944 *Jurnal de lector completat cu Eminesciana*. Un larg ecou produce apariția volumului II, în 1943, și a volumului III, în 1944, din ediția *Operelor* lui M. Eminescu.

Ca o încununare a meritelor sale incontestabile în activitatea literară, desfășurată cu o exemplară discreție și modestie, dar reprezentînd o contribuție fundamentală la evoluția literaturii noastre din perioada contemporană, Perpessicius obține, în 1940, Premiul național pentru literatură. Satisfacția pe care acest eveniment a produs-o în rîndurile scriitorilor era pe deplin justificată, reală, departe de orice convenționalism. Revista *România* din 7 iunie 1940 îi închină o pagină omagială, reunind aprecierile unor reprezentativi scriitori, critici și istorici literari ai epocii, din diferite generații. De pildă, Vladimir Streinu declara : „Nimănui dintre contemporani nu i se cuvenea mai pe drept premiul decît d-lui Perpessicius". De asemenea, Șerban Cioculescu sublinia că „marele premiu de literatură distinge în Perpessicius unul din cele mai complexe talente ale scrisului nostru". Ionel Teodoreanu scria, entuziasmat : „Admirabilă alegere !... Acest premiu va fi aplaudat de o țară întreagă". Iar Eugen Jebeleanu releva că „Perpessicius este podoaba nu numai a unei generații, ci a lumii scriitoricești întregi". În aceeași pagină din *România*, mai aduceau omagii călduroase Liviu Rebreanu, Al. Rosetti, Pompiliu Constantinescu, Radu Boureanu.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, Perpessicius s-a numărat printre cele mai luminate

spirite, printre cele mai oneste și clar-văzătoare personalități ale intelectualității românești. Prin întreaga sa operă literară, ca și prin activitatea sa ziaristică, asupra căreia ne vom opri într-un capitol ulterior, s-a afirmat drept un cărturar cu o superioară conștiință civică, însuflețit de nobile idealuri de umanitate, intrat în conflict cu tarele orînduirii burgheze. Cu deplin temei, tovarășul Miron Constantinescu sublinia că, prin întreaga sa activitate, Perpessicius s-a dovedit „un adversar congenital al fascismului", situîndu-se „pe poziții opuse gîndirii șovine, xenofobe sau imperialiste" [1].

Din această perspectivă, activitatea desfășurată de Perpessicius după 23 August 1944 ne apare ca o continuare firească a unor atitudini și convingeri de nobilă umanitate, a aspirațiilor sale pentru o mai dreaptă alcătuire socială. Încă din primii ani de după Eliberare s-a integrat activ în eforturile depuse de poporul român pentru construirea socialismului, slujindu-le prin scrisul său. În 1945—1946 colaborează la ziarul *Victoria* al lui N. D. Cocea, la revista *Lumea*, condusă de G. Călinescu, la *Jurnalul de dimineață*, la *Viața românească*, în al cărei comitet de direcție este ales în 1948. Evident, principalul său domeniu de activitate a rămas, și în această perioadă, literatura. În ciuda senectuții, pe care o purta cu o distinsă demnitate, și a suferinții, pe care o înfrunta într-o tăcere stoică, nu lăsase pana din mînă. Criticul, care o viață întreagă a fost permanent și adînc implîntat în mișcarea literară a vremii sale, n-a rămas nici de data aceasta

[1] Miron Constantinescu : *Preambul*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, p. 8.

străin de evoluția literaturii naționale. Cu o pilduitoare dăruire, cu competența și prestigiul său, a continuat să fie același atent și pasionat comentator al literaturii noastre noi, al operelor literare inspirate din realitatea socialistă. Reluîndu-și rubrica de *Mențiuni critice*, se orientează cu precădere asupra tinerelor talente, discutîndu-le lucrările cu căldură și înțelegere, îndeosebi în paginile revistelor *Tînărul scriitor* și *Luceafărul*. Colaborează apoi la *Gazeta literară*, unde inaugurează o nouă rubrică, *Lecturi intermitente*, în care înregistrează, cu vie satisfacție, cu același fin spirit analitic, volumele recent apărute. Studiile de istorie literară, pe care le elaborează în această perioadă, ca și cronicile consacrate literaturii actuale, publicate în revistele amintite, le reunește în volumul *Mențiuni de istoriografie literară și folclor* (1957) și în seria de trei volume *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (apărute, respectiv, în 1961, 1964 și 1967), precum și în volumul *Lecturi intermitente* (1971).

În anii noștri, Perpessicius a continuat imensa trudă la monumentala ediție a *Operelor* lui Eminescu, tipărind, în continuare, volumele IV (1952), V (1958) și VI (1963).

Aproape de sfîrșitul vieții își pregătea reunirea tuturor scrierilor sale într-un ciclu de *Opere*, al cărui prim volum apare în 1966, ajungînd în prezent la cel de al șaptelea volum. Datorită aceleiași preocupări, activitatea sa publicistică din perioada interbelică este pentru prima dată înglobată în *Memorial de ziaristică*, în 1970.

Perpessicius s-a bucurat, în vremea noastră, de cea mai înaltă prețuire. În 1948 a fost ales membru

corespondent al Academiei, în aceeași ședință în care, printr-o fericită întîmplare, Mihai Eminescu a fost proclamat membru de onoare post-mortem. Propunînd alegerea lui Perpessicius ca membru corespondent, în numele Secției literare a Academiei, Gala Galaction spunea : „Dl. Panaitescu-Perpessicius — mai întîi de toate, un muncitor harnic și metodic — a avut norocul să unească, în darul dat de sus, pe omul de simțire comunicabilă prin artă, cu privitorul atent, cu cercetătorul sagace al creațiunii poetice. Este o raritate vrednică de subliniat. Un critic care este și creator de frumuseți literare, un poet care știe și poate să pătrundă — și judicios, și admirator — în arcanele poeziei unui maestru sau a unui coleg, sînt fenomene rare, cu nume celebre, în cosmosul literaturii universale.

Dl. Panaitescu-Perpessicius, în opera sa de artist creator a dovedit, cu poezia și cu proza sa, că este un legitim consîngean al celor ce se nasc sub constelația sensibilității și a darului inefabil. Dar i-a fost dat ca această zestre de superioritate sufletească s-o reverse, cu abundență, și asupra scrierilor celorlalți.

De la durerea proprie, a trecut la durerile mărturisite și scrise ale aproapelui și ale colegului. De la răzorul florilor intime, a trecut la recoltele adunate și expuse de confrați în vitrina tiparului.

Poetul Perpessicius a ajuns lectorul universal, observatorul critic, adesea analistul binevoitor și frățesc al colegilor săi. Nu ne înșelăm cînd socotim că paginile de critică literară ale d-lui Panaitescu-Perpessicius, pe lîngă claritatea și finețea lor, reprezintă, în critica noastră literară, paginile cele

mai urbane și mai elegante ale acestui gen, de obicei sever și procesual."[1]

În 1955, la propunerea lui Camil Petrescu, este ales membru activ al Academiei. În acest răstimp, depune o susținută activitate și ca șef de secție la Institutul de istorie literară și folclor al Academiei, la conducerea căruia se afla G. Călinescu.

O elocventă mărturie a prețuirii de care s-a bucurat Perpessicius în anii noștri este și aceea că, în 1954, devine laureat al Premiului de Stat.

În 1966, cu prilejul împlinirii vîrstei de 75 de ani, a fost sărbătorit cu mare cinste, ca o impunătoare personalitate a culturii românești. Într-un cuvînt omagial semnat în *Revista de istorie și teorie literară*, Mihai Beniuc releva, pe bună dreptate, că opera lui Perpessicius „e opera de mari proporții culturale, de indiscutabilă durabilitate a unui intelect activ și creator la modul major, viața exemplară a unui om întreg, pe al cărui suflet e întipărită pecetea celei mai nobile omenii, e opera și viața unui om cu care orice popor s-ar putea mîndri"[2].

De numele lui Perpessicius este legat indisolubil Muzeul literaturii române, pe care l-a întemeiat în 1958 și căruia i-a consacrat ultima parte a vieții sale, în calitate de director. De asemenea, prin strădania și sub conducerea sa apare și revista *Manuscriptum*, în 1970, destinată publicării manuscriselor și documentelor literare inedite din arhiva Muzeului literaturii române.

În ultimii ani ai existenței sale, Perpessicius a fost din ce în ce mai greu și mai dramatic încercat

[1] *Excurs sentimental Perpessicius*, p. 158.
[2] *Revista de istorie și teorie literară*, tom. 16, nr. 1, 1967.

de suferința fizică. Cu o impresionantă voință, nu renunța însă de a fi mereu prezent în peisajul literaturii noastre actuale. Luminile ochilor săi i se stinseseră demult, aproape complet, fuseseră lăsate pe filele manuscriselor eminesciene, pentru a ne reda, în întreaga ei strălucire, lumina gîndirii și sensibilității celui mai mare poet român. Deși nu mai vedea să citească și nu mai putea să scrie, totuși Perpessicius continua să-și spună cuvîntul, dictîndu-i fiului său, profesorul Dumitru D. Panaitescu, el însuși exeget literar, care și-a slujit cu devotament tatăl, cu sacrificiul de sine, slujind astfel cultura și literatura română.

Perpessicius s-a stins din viață la 29 martie 1971.

POETUL

Asemenea lui G. Călinescu, Tudor Vianu, Vladimir Streinu, a căror individualitate s-a definit în primul rînd în domeniul criticii și istoriei literare, Perpessicius a pătruns în zona literelor românești prin intermediul poeziei. Deși s-a mărturisit mai mult în tinerețe ca fervent admirator al muzelor, totuși niciodată n-a încetat să aspire la cununa lor, în ciuda unor largi intermitențe de ordin publicistic. În 1932, Pompiliu Constantinescu nu greșea cînd afirma că Perpessicius „poartă cu sine un trubadur fără vîrstă"[1]. Într-adevăr, după un deceniu de la apariția ultimului volum de versuri, cînd ipostaza dominantă a personalității sale era aceea de critic și istoric literar, Perpessicius se reafirmă ca poet, prin *Versuri albe pentru legile naturii* (1942), *Pe pajiștea lui Akademos* (1943) etc., iar peste încă două decenii, în paginile *Gazetei literare* (1966), cu poeme din ciclul *Provinciale*, închinate Brăilei natale. În intimitate, pregătea încă un ciclu, *Stihuri albe*, ce urmau să fie „în majoritatea lor glosele unei autobiografii dezamăgite"[2]. De altfel, prin întreaga sa operă de critică literară Perpessicius s-a

[1] Pompiliu Constantinescu: *„Itinerar sentimental" de Perpessicius*, în *Vremea*, an. V, nr. 239, 29 mai 1932, p. 6.
[2] Camil Baltazar: *De vorbă cu Perpessicius*, în volumul *Scriitor și om*, București, Casa Școalelor, 1946, p. 131.

dovedit a fi un temperament prin excelență liric, învederat în emotivitatea cu care s-a aplecat asupra oricărei cărți, în sensibilitatea și finețea cu care a întreprins analizele, dar mai ales în stilul de eleganță și rafinată substanță metaforică, străbătut de subtile vibrații, bogat în nuanțe cromatice, în fraze melopeice, de o cuceritoare savoare.

Poezia lui Perpessicius, atît din faza inițială, cît și din faza cristalizării și substanțializării ei, aparține epocii în care literatura română simte pulsația unor noi orientări și tendințe estetice, în direcția simbolismului și, în genere, a modernismului, îndeosebi după primul război mondial. În mod explicabil, prin prezența sa în contemporaneitate, poetul nu rămîne străin de aceste impulsuri înnoitoare. Încă din anii de liceu, din perioada adolescenței sale brăilene, cînd trăia intens mirajul și atmosfera portului, se încîntă pînă la extaz de armoniile noi ale poeziei simboliste. E subjugat plenar de poezia lui Ion Minulescu, despre ale cărui *Romanțe pentru mai tîrziu*, așa după cum am mai arătat, va susține și o disertație, la bacalaureat. În atmosfera și peisajul pitoresc al Brăilei, al portului (unul din cele mai frecvente motive de inspirație ale poeților simboliști), tînărul ademenit de muze îl consacră pe Ion Minulescu, îndată după Eminescu, drept cel de al doilea al său „amor literar", evocînd aceste împrejurări, ulterior, într-o splendidă pagină poematică: „Era pe vremea întîielor amoruri. Preumblări singuratice pe sub arborii bulevardelor, pe aleele tăinuite ale parcului public, pe vadul de-a lungul căruia luminile electrice își rostogolesc perlele. Portul adîncit în noapte, ca o

tavernă comodă. Cheiul cu lespezi sonore. Imaginea iubitei, embrion de vise și realitate, înfășurat în velinul scrisorilor de dragoste. O! scrisorile de dragoste, cu caligrafia enigmatică, cu petale de pansele grav presate și cu nasturi mici de ciocolată. Iubirea noastră avea nevoie de un confident. Eminescu era prea *el*. Versul lui tiraniza. Punea stăpînire pe suflet și-l sufoca. Poezia lui ardea ca tunica blestemată a Medeei. Peregrinarea noastră, pe sub arbori locuiți de Driade, pe țărmul vizitat de nimfe, prin parcul presărat cu statui de Amor, Fauni și Sylvani, simțea nevoia unui călăuz. Mentorul acesta a fost Ion Minulescu... Cu el am iubit mirajele portului, arborescența catargelor, contorsiunile sălciilor, canalurile adumbrite ale privalurilor. Caicele sumbre căpătau culoare, pînzele se umflau de răsuflarea băltărețului, picturile naive de pe prora bărcilor luau înfățișare de Sirenă. Din valuri murmura melodia ce pierduse pe atîți matrozi. Magia poeziei lui Ion Minulescu s-a încetățenit pe bulevardele Brăilei..." [1]

Devenind student al Facultății de litere, Perpessicius nu se detașează de atmosfera simbolistă în care respira în adolescență, ci dimpotrivă, pătrunde și mai adînc în mirajul și miresmele ei, datorită în primul rînd profesorului său, Ovid Densusianu, promotorul noului curent modernist, la revista *Vieața nouă*. Tînărul poet se lasă tot mai mult, după propria-i mărturisire, „ispitit de amăgitoarele sirene din poemele unor Henry de Régnier, Verhaeren sau Stuart Merill, cu cari profesorul nostru

[1] Perpessicius : *Mențiuni critice*, seria I-a, București, Editura literară a Casei Școalelor, 1928, p. 67.

Ovid Densusianu ne întreținea" [1]. Pe poeții simboliști străini îi citește în original. În primul an de facultate primește de la un coleg plecat la o școală de agronomie în Belgia, volumele *Les villes tentaculaires* de Verhaeren și *La silence des heures* de Henry de Régnier [2]. Pe lîngă aceștia, frecventează operele lui Baudelaire, Jules Laforgue, Francis Jammes, Paul Fort, din care realizează admirabile tălmăciri în limba română, incluse în volumele sale *Scut și targă* și *Itinerar sentimental*. Sub înrîurirea orientărilor moderne în lirică, își face debutul poetic la revista *Versuri și proză* a lui I. M. Rașcu, susținătoare și ea a „curentului nou".

Spre deosebire însă de mulți confrați de generație, care se plasează total pe pozițiile noilor îndrumări estetice, unii dintre ei ajungînd chiar și la forme excesive în direcția modernismului, Perpessicius păstrează un echilibru, salutar pentru substanța de idei și originalitatea mijloacelor de expresie ale liricii sale. Dacă îl raportăm la simbolism, trebuie îndată să facem o disociere clară și să precizăm că, asemenea lui Dimitrie Anghel, de pildă, este un simbolist *sui generis*, cu o distinctă notă particulară. Străin de orice evazionism și exotism, evitînd formulările criptice, noțiunile abstracte și sugestiile vagi, Perpessicius a utilizat simbolurile numai ca mijloace de a se exprima metaforic, proiectîndu-le permanent în sfera realului, legîndu-le indisolubil de împrejurări și stări sufletești trăite nemijlocit. Așa cum însuși mărtu-

[1] Perpessicius : *Omagiul unui debutant*, în *Steaua*, an. XI, nr. 5, mai 1960, p. 11.
[2] Perpessicius : *Lecturi intermitente*, p. 62.

rişeşte, lirica sa este „biografică prin excelenţă", a izvorît „din stricta realitate" [1], ceea ce i-a asigurat o sporită putere de emoţionare, un înalt grad de autenticitate.

Afirmaţia poetului se verifică practic prin toate versurile sale, dar îndeosebi prin cele din întîiul său volum, *Scut şi targă*. Comentîndu-l, la apariţie, în *Cetatea literară*, nr. 9—10, din iulie 1926, Camil Petrescu spunea, pe bună dreptate, că „rareori un volum de poezii e atît de personal ca *Scut şi targă*". Aproape în totalitatea lui, volumul reprezintă, în esenţă, un emoţionant jurnal de război. Nu numai conţinutul poeziilor, ci şi datările şi localizările ce le poartă, la sfîrşit, fiecare în parte, reconstituie etapele vieţii poetului parcurse în timpul primei conflagraţii mondiale, începînd cu plecarea pe front, din oraşul natal, continuînd cu episoadele existenţei dramatice ulterioare, cu momentul dureros al rănirii, cu peregrinarea prin spitale şi pînă la claustrarea în convalescenţă. Aceste detalii, oarecum exterioare şi generale, nu sînt însă elementele principale care asigură nota reală atît de personală a volumului *Scut şi targă*, despre care vorbea Camil Petrescu. Evocînd participarea sa la război, Perpessicius nu a mers pe linia comună a descrierii faptului brut, în sine, nu a căutat să înfăţişeze încleştarea propriu-zisă a luptei, nu a pus accentul pe eroic, sub aspectele lui sublime sau tragice. Mai mult, a evitat complet tonul grandilocvent, retoric, discursivităţile patriotarde. Aşa se explică de ce l-a înţeles atît de bine Camil Petrescu, autor

[1] Perpessicius : *Opere*, vol. I, p. 7.

şi el al unui ciclu de poezii de război la fel de străine de aceste locuri comune şi excese, remarcabile sub latura relevării sentimentului de umanitate.

Înrudite ca experienţă, poeziile lui Perpessicius se deosebesc însă, prin factură şi substanţă, de cele ale lui Camil Petrescu. În cronica literară pe care i-a închinat-o volumului *Scut şi targă*, în *Sburătorul*, nr. 4, din iunie 1926, Vladimir Streinu delimita judicios trăsăturile particulare ale versurilor de război datorate celor doi poeţi, arătînd că, în comparaţie cu Camil Petrescu, care apare „patetic şi realist", Perpessicius este „mai puţin grav, dar şi mai liric". Într-adevăr, poeziile de război ale lui Perpessicius sînt prin excelenţă lirice, însă lirismul lor este infinit depărtat de orice melodramatism, de edulcorarea sentimentalistă. Exteriorizîndu-şi drama personală, tribulaţiile sufleteşti, poetul nu recurge la lamentaţia lacrimogenă, ci îşi exprimă nostalgia trecutului şi amărăciunea prezentului, face din drama sa un simbol de umanitate ultragiată. Din această perspectivă, Tudor Vianu sesiza în poeziile din *Scut şi targă* şi o valoare etică intrinsecă. În cronica literară pe care o consacră volumului, în *Viaţa românească*, nr. 5—6, din mai-iunie 1926, scria : „Omul pe care îl manifestă poeziile lui Perpessicius este în adevăr demn de a fi iubit. Nu este puţin lucru ca o operă literară să cucerească prin savoarea ei etică intrinsecă. Ba într-o vreme în care uşurinţa tehnică, traducînd uşurătatea morală, cîştigă atîta teren încît literatura este ameninţată să piardă pe cei mai preţioşi cititori ai ei, pe aceia care cer să fie mai adînc influenţaţi

de ea, împrejurarea unui poet la care simțim substanța autentică a unei experiențe proprii este un lucru destul de rar și demn de a reține. Nimic mai depărtat de poezia lui Perpessicius decît improvizația sonoră, uneori amuzîndu-se de o imagine, alteori dezvoltînd o rece alegorie. Faptul că poetul își organizează ciclul său respectînd ordinea continuă a unei aventuri unitare trădează intenția obiectivă de a transmite ceva nu numai inimii, dar și minții." În același sens, merită să amintim și observația făcută de Al. Sahia într-un medalion publicat în *Vremea*, nr. 63, din 16 mai 1929, în care preciza că Perpessicius n-a descris ororile războiului, și „aceasta din iubire pentru om, în devenirea căruia nădăjduiește".

Lirica de război a lui Perpessicius este întîi de toate o confesiune intimă, expresie a vieții și trăirilor interioare, proiectate pe fundalul unor realități dramatice. În aceasta constă nota ei particulară, originală. Este o lirică de atmosferă, de notații, exprimînd, cu simplitate și autenticitate, stări sufletești, senzații, emoții, meditații și rememorări, reacții de ordin spiritual. Izvorîte din peisajul interior al poetului, din structura și trăirile lui intime, aceste exteriorizări lirice nu abdică în egocentrism, ci depășesc cadrul strîmt al unei experiențe individuale, căpătînd valori simbolice, generalizatoare. Adesea, ele sînt străbătute de o melancolie reținută, cu rezonanțe grave, disimulate de poet, cu discreție și finețe, printr-o ironie sentimentală, însă travestită, sesizabilă nu atît în cuvinte și expresii, cît în atitudine.

În poeziile sale, pentru a sugera atmosfera și stările lăuntrice, apelează adesea la simboluri mitologice. Plecarea pe front, din portul Brăila, este asemuită trecerii peste rîul Styx, în lumea neființei, plătind vamă lui Caron, luntrașul celor morți :

Caron a dat semnalul de dezlegat odgoane ;
Ci șlepurile toate, desprinse de pontoane,
În chei tot mai ezită, în legănări ușoare,
Ca racla peste care,-nainte de-ngropare,
Se-asvîrle-n deznădejde o mamă sau o soră...
Din sălciile bălții, din coapsa de vapoară
De-a lungul căror trecem, amurgul se strecoară
În sufletele noastre. Cum stăm pierduți pe punte,
În boarea rece care ne mîngîie pe frunte,
Simțim o adiere de noapte prematură.
Genunile lui Dite își cască neagra gură
Și chiparoși funebri se-nalță peste ape.
Izbind în șlep, talazuri se străduiesc să sape
O groapă-n unda neagră, în timp ce visul care
Sosește pe mireasma de flori de la plecare
Ne mînă pe cărarea cu veșnice grădine,
Spre țărmul de a pururi al tristei Proserpine.

Simbolurile mitologice sînt reverberații ale culturii sale, sînt, evident, de natură livrescă. Elementul livresc nu este însă introdus arbitrar, distonant, pentru efecte căutate, ci izvorăște din structura intimă a poetului, este „o stare de spirit", cum spunea unul dintre primii comentatori ai liricii sale. [1] În structura sa primară, Perpessicius

[1] Andrei Tudor : *Amant prin excelență*, în *România literară*, an. II, nr. 20, 20 iulie 1932, p. 1.

este un clasicist, fapt sesizabil atît în poezia cît și în critica sa, însă fondul clasicist este filtrat și exteriorizat printr-o sensibilitate și viziune moderne, apropiate de sfera simbolismului. Reveria erudită motivează, într-un anume sens, încadrarea lui Perpessicius, de către E. Lovinescu, în zona „poeziei fanteziste“ [1].

Inspirația poetică a lui Perpessicius e modernă, pentru că izbucnește și se manifestă spontan, proaspăt, original, pornind de la o emoție individuală, în transpunerea ei introducînd însă elemente clasiciste. Acestea nu au rolul de a împodobi versurile cu nume sonore, șocante, ci sînt sublimate în esența, în substanțialitatea lor, cu o reală putere sugerativă, prin comparații și analogii, constituie un mijloc de reflecție, de incitare spirituală și afectivă. Putem cita, spre ilustrare, multe versuri printre care și acestea, din *Elegie* :

În lumea visului perpetuu, eu aș fi tresărit o clipă ;
Compătimirea ta duioasă m-ar fi-ncălzit ca o aripă,
Batista mi-ar fi fost un giulgiu în domul pașnic al lui Pluto,
Dar vai ! printre tranșei, aseară, batista eu am fost
pierdut-o.

Fluidul poetic din *Scut și targă* este elegiac, dar nu depresiv. Stările intime sînt proiectate cu discreție pe un peisaj adecvat, cu o mare disponibilitate imagistică, evidentă mai ales în alternarea jocurilor cromatice și a efectelor de lumină. Plecarea la război sădește în sufletul poetului senzația

[1] E. Lovinescu : *Istoria literaturii române contemporane*, vol. III, *Evoluția poeziei lirice*, București, Ancora, 1927, p. 255.

dureroasă a desprinderii din lumea celor vii, senzație care capătă o amploare și o intensitate din ce în ce mai mare, devenind apăsătoare. Gradația ei este în raport direct cu etapele parcurse, menționate în datările și localizările poeziilor. Temperament liric, de o acută sensibilitate și delicatețe sufletească, poetul mărește proporțiile oricărui element exterior care-i vulnerează fragila lui afectivitate, privindu-l la dimensiuni neobișnuite. Noaptea, pe șlepul care transportă trupa, stă de veghe, cu sufletul neliniștit, avînd luna drept călăuză :

Plutea pe apă luna, de valuri tremurată,
Împrăștiind pe unde corola-i desfoiată ;
Plutea-naintea prorei tăcuta călăuză,
Iluminînd cărarea cu trupu-i de meduză,
Punea pe valuri creste de-argint — prelungi surdine —
Înăbușind vîltoarea ascunselor destine
Și întinzînd pe punte pologul ei de vise.

În momentul în care luna dispare însă după nori, poetul are senzația unei trădări, din care nu se mai poate salva :

Eram vînduți... și-n calmul destinderii depline
Întrezării deodată cum pierdem aurora,
Cum apucăm canalul și-alunecăm cu prora
Prin neaua luminoasă a nesfîrșitei ierne
Spre hruba de-ntuneric a nopților eterne.
(*Călăuza*)

Perpessicius este un senzitiv, pendulînd între luciditate și sentiment. Stările sufletești de pe front, izvorîte „din stricta realitate“, sînt exteriori-

zate cu vibrație emotivă copleșitoare. Realitățile înconjurătoare îi provoacă senzații grave :

Plouă peste foile de cort
Și din ele picură-n tranșee,
Îngînînd o tristă melopee
Pentru sufletu-mi ce azi e mort.

Peste toată zarea s-a întins
Un zăbranic nesfîrșit de doliu ;
Cine oare-a pregătit lințoliu
Și anume pentru care ins ?

Sufletu-mi e mort și amintiri
Nu-mpletesc coroană funerară,
Singure șrapnelele presară
Pentru el exotici trandafiri.

(*Septembrie*)

Tragismul războiului nu este înfățișat în mod clamoros, ci cu discreție și melancolie profundă, senzațiile și stările sufletești ale poetului, reacția sa în fața dezastrului uman fiind sugerate cu ajutorul simbolurilor. În multe din poeziile sale, Perpessicius asociază natura la suferințele oamenilor, o contopește cu soarta lor :

Scînteind sub Ursa-Mică, ghiolul de argint e-un clopot
Care-nchide, ca-ntr-o seră, flora stelelor polare
Ce-nfloresc spontane sub al grindinei de gloanțe ropot,
Cînd, pe văi, durează noaptea umbrele-i de apărare.

Florile de pe cîmpie le cosesc mitraliere
Și cu sucurile scurse spală rănile mortale
De eroi căzuți în tină ca și simple efemere,
Ce adorm de veci pe-o floare, îngropîndu-se-n petale.

Singură, în tot cuprinsul, flora stelelor polare
Înflorind spontan din ghiolul de argint ca dintr-o seră,
Scutură multiple jerbe și coroane funerare
Peste flori și peste oameni secerați de mitralieră.

(*Flora stelelor polare*)

Ca poet senzitiv, dublat de un imaginativ, care cultivă o poezie de notație, de atmosferă, prin intermediul simbolurilor, ca mijloace de sugerare mai pregnantă, Perpessicius convertește adesea realitățile dure ale războiului în metafore și imagini ce pot fi detașate din context și considerate, prin aparența lor, pitorești în sine. Am putea cita, spre exemplificare, admirabila poezie *Gravura de pe calendar*, alcătuită din contraste, raportînd întregul șir de dezastre la impasibila figură a unei grațioase fecioare, de pe calendarul rătăcit bizar pe un perete de tranșee. Aici, poetul spune că șrapnelele se desfăceau deasupra cîmpului de luptă :

Cu eleganța mîinilor frumoase de fecioare
Ce-mprăștie peste soldații ce pornesc la lupte
Flori din balcoane.

La fel procedează și într-o altă remarcabilă poezie, *Pe Calfa-Dère, toamna...*, ce pare a fi mai mult un pastel decît un episod de război :

Spre miazăzi balonul captiv, ca o corolă
De salvie învoaltă, și-a prins observatorul,
Ce-n plin polen de soare culege tot decorul,
În timp ce sparg șrapnele și-i pun aureolă.

Spre sud trec cei din urmă cocori din țara noastră,
Mișcînd pe zări de singe cernite baniere,
Plutesc în tactul toamnei ritmat de mitraliere,
Spre țări mai călduroase, cu-o zare mai albastră.

Departe-un stol de grauri droteazä, leneș, zarea,
Ce se-nfioară-asemeni cu strunele de harpă.
Un altul se-ncovoaie — fluidică eșarpă —
Ce-n calda lui mătase susține înserarea.

Lirica de război a lui Perpessicius nu e monocordă, pentru că nici senzațiile, stările sufletești, mișcările lăuntrice și reacțiile sale nu sînt mereu aceleași. Este adevărat, nota dominantă a poeziilor din *Scut și targă* este cea melancolică, de neliniște, de tulburător dramatism. La poeziile citate pînă acum, în acest sens, mai putem adăuga *Ninge-afară, ninge și în mine..., Mater dolorosa, Popas la Muratan, Brancardier* și altele. Pentru armonia ei interioară, o reproducem în întregime pe prima :

Ninge-afară, ninge și în mine,
De la brazii verzi din creste vine
Ce melancolie !

Tu te duci prin neaua ninsă pe cărare,
La fereastră bate, lin, cu ritmuri rare,
Inima-mi pustie.

Ciorile prin neaua albă, negre,
Însoțesc cu cîntece alegre
Astă agonie.

Ochii tăi albaștri mi-au răpit seninul
Și ningînd într-una, neaua cade-n plinul
Inimii-mi pustie.

Adesea însă poetul izbutește să-și înfrîngă melancolia și neliniștea, mărturisindu-și o latură a sufletului său funciar optimistă, lucidă, mai bărbătească în fața tragismului. Edificatoare sînt, în această privință, tocmai versurile de spital, cînd poetul putea lesne să cadă pradă sentimentului de zădărnicie a vieții prin mutilarea ființei sale fizice. Aici, Perpessicius introduce, în modul cel mai evident, una din atitudinile caracteristice liricii sale, și anume ironia, ca formă sinceră de manifestare a complexității reacțiilor lăuntrice :

Florilor multicolore de hîrtie
Așezate la fereastra de spital,
Soarele de iarnă le prescrie
Un surîs perpetuu-funeral.

Inșilor cu ochii-n bagdadie
Și cu sufletul pe buze de cloral,
Soarele le împrumută-n veselie
Falsă, de priveghi extrem-banal.

Totu-i aranjat de comedie ;
Nu lipsește-acestui ceremonial
Decît moartea, care întîrzie
Să apară-n tristul ei final.

(Spital II)

Înclinația spre ironie nu a servit însă întotdeauna numai ca antidot sau element de auto-cenzură a unor senzații și stări sufletești personale, ci a fost investită uneori și cu funcție socială. În poezia *Zi istorică*, descriind vizita reginei la Brăila, în

1916, Perpessicius transformă ironia în satiră caustică, dezvăluind ipocrizia filantropismului monarhic, contrastul flagrant dintre fastul primirii oficiale și mizeria întristătoare a populației :

Sînt toți oficialii gătiți de sărbătoare ;
Maghernițele toate-s cu tricolor pe ele ;
Vapoarele din radă au arborat drapele,
Căci vine azi regina să-mpartă ajutoare...

La 5 sosește iahtul în port și-apoi cortegiul
Se-ndreaptă spre tribuna din parc, și suverana
Împarte-o oră-ntreagă : la toți alină rana

Și pruncilor de țîță le dă cîte-o fondantă.
La 6 e la gară. S-a terminat arpegiul,
Iar tîrgul se răsfață-n mizeria constantă.

O și mai mare prezență are ironia cu finalitate socială în cel de-al doilea volum de poezii al lui Perpessicius, *Itinerar sentimental*. Unele poezii, ca *În restaurantul gării* și *Pro domo, Domino suo, gratias*, au aspect de cronici rimate, amintind pe cele ale lui G. Topîrceanu și ale lui Dimitrie Anghel și St. O. Iosif din *Caleidoscopul lui A. Mirea*. O altă poezie, *Distihuri pentru Ixion*, are însă un caracter virulent, ascuțișul ei îndreptîndu-se asupra îmbogățiților și profitorilor de pe urma războiului :

Cum, n-ai aflat că astăzi toți s-au deșteptat ? !
Rotește-ți ochii și privește ce palat

Și-a ridicat băcanul ce stătea-n bordei !
Nu vezi ce plină-i casa de lachei ?

La scară nu vezi ce automobil
Așteaptă să preumble pe copil ?

Curînd și doamna va ieși-n balcon
Urmată de o doică și-un cocon...

Diferite ca substanță și semnificații, față de poeziile din *Scut și targă*, cele cuprinse în *Itinerar sentimental* se aseamănă totuși prin aceeași modalitate lirică. Ele sînt, în esență, tot poezii de notație, de atmosferă, dînd expresie stărilor emotive ale poetului, cu spontaneitate și prospețime, punctul de pornire al inspirației fiind o trăire nemijlocită, un eveniment cotidian, o impresie de lectură, o reminiscență din frecventarea simbolurilor mitologice, o imagine din natură, un obiect de interior casnic, o rememorare autobiografică etc. Edificatoare este, de pildă, *Vectorius amor* :

Eram în trăsură-amîndoi,
Victoria, minte mai ții ?
Vorbeai de *Madame Bovary*,
De scena cînd *ei* erau goi.

Spuneai că îți place Flaubert
— Puțin îți păsa că-i lasciv —
Și-un zîmbet schițaseși lejer,
La aeru-mi premunitiv.

Trăsura ; un interior
Ce n-avea nimic personal,
De *l'humble pêché* din Paul Fort,
Vorbea elocvent și banal.

Elementul livresc se împletește armonios cu emoția lăuntrică, amănuntele peisajului domestic cu sensibilitatea sa lirică, într-o poezie de sugestivă atmosferă, ca în acest pastel autumnal :

Se-adună norii tot mai deși pe cer
Și soarele-i străbate anevoe,
De joasă bolta ce-i, un strop stingher
Îți amintește de potop și Noe.

Prin curți pe la gospodării, grămezi
Se-adună verzele și ceapa-n funii,
Prin aer pretutindenea cît vezi
Plutește destrămatul tort al Runii.

Găzarii de prin depărtări se-ntorc
Și-mbie lumea cu petrol de lampă,
În ambianță-i un ecou — Laforgue
Și-un ton dintr-o neerlandeză stampă.

(Toamnă)

În *Itinerar sentimental*, Perpessicius face și mai mult dovada unei sensibilități acute, a unui suflet delicat, excelînd în sesizarea și reliefarea detaliilor elocvente, capabile să sugereze un întreg univers lăuntric. Meritul său, în direcția unei subtile și rafinate exprimări artistice, este cu atît mai mare cu cît comunicarea emoțiilor se realizează în mod frecvent prin poezii succinte, de condensată substanță lirică, străbătute de un încîntător fluid melodic. Poezia *Conversiune*, spre exemplu, are doar două strofe, însă de autentică vibrație lirică :

Nu ne-am uitat la lună niciodată,
N-ai suspinat nici tu, nici eu,
Am mers cu capul în pămînt mereu
Cît a ținut cărarea toată.

Cum ne-ntorceam și ne-nsoțeau prin tină
A noastre umbre-așa stingher,
Ne-am ridicat privirile spre cer
Și le-am unit sub luna plină.

Și în poeziile din *Itinerar sentimental* Perpessicius se dezvăluie a fi un senzitiv și un imaginativ, cu o viziune prin excelență metaforică, felurit nuanțată. Dintre poeziile erotice, care au cea mai mare pondere în acest volum, e de ajuns să cităm *De-ar mai cădea o stea...*, în care pulsează o melancolie discretă, reținută, poezie interesantă și emoționantă totodată și prin perspectiva astrală atribuită de poet iubirii sale pămîntene :

Iubirea noastră s-a născut
În nopțile cînd au căzut
Din cer nenumărate stele,
Ca lungi șiraguri de mărgele.

Iubirea noastră a crescut
Cînd frunza toată a căzut,
Cînd trist cîntau, pe tinichele,
Tot picături de ploaie, grele.

Vezi, Fatma, cînd abia năștea
Iubirea noastră, orice stea
Ne-nveselea, din cer, căzînd.

Dar azi, cînd ne iubim și cînd
De vînt orice copac se frînge,
De-ar mai cădea o stea, am plînge.

Poet senzitiv, cu o mare disponibilitate sufletească pentru ceea ce este frumos și pur în realitatea înconjurătoare, Perpessicius, ca și Dimitrie Anghel, a închinat florilor versuri de o splendidă și grațioasă savoare. Înzestrîndu-le cu atribute umane, le descifrează, metaforic, sensurile și dramele ascunse ale tăcutei lor existențe :

Tot timpul tac. Întîmplător la ele
Cumva privirea de-ți arunci în treacăt,
Atente, vezi, cum te priveau extatic
Și cum le pare rău c-au fost surprinse.

Cînd gîndu-ți zboară-aiurea și le uită
Sînt triste și le prinde-un dor de moarte,
Întind spre tine buze iertătoare,
Și-n taină sufăr și-n răstimp oftează.

Tînjesc și pier cu fiecare clipă,
Tot mai adînc și-ngroapă rana-n ele
— O cicatrice-abia de mai persistă —
Și mor, cum au venit, pe nesimțite.

(Versuri albe pentru flori)

Asemenea lui Jean Bart, în proză, Perpessicius este, în poezie, cel mai autentic reprezentant al pastelului liric danubian. Dacă în poezii ca *Pe Styx* și *Călăuza*, din *Scut și targă*, imaginea portului și

a Dunării era subsumată neliniștii sufletești provocate de plecarea pe front, în schimb, în poezii ca *Jurnal de port*, *Soartă* etc., din *Itinerar sentimental*, această imagine se conturează ca într-un pastel de sine stătător. Imaginea este specifică orașului natal, atît de mult îndrăgit și cîntat de poet :

Vino, și-om privi cum arde stufu-n baltă,
Cum reflexul de pe-un val pe altul saltă,
Cum scînteie, slab, în pupă felinarul
Și luceafărul cum scapără-n amnarul
Primului optant de lună argintie ;
Pescărușii-au rupt zglobia lor chindie,
Pe coverta șlepurilor cina-i gata,
Trece-o barcă-ntîrziată, și lopata
Tot mai istovită bate pulsul zării.
Se deschide panorama înserării,
Trec grăbite-n goana undelor sirene,
Lepădînd pe apă argintate trene,
Și din fiecare navă li se-azvîrlă
Nuferi răsădiți de felinare-n gîrlă...
Și urcînd, în fine, către casă dealul,
Vom privi din nou, rîvnind la idealul
Brațelor valide de elevatoare
Ce se strîng într-o tăcută-mbrățișare.

Într-un anumit sens, Perpessicius continuă lirica tradițională, mai ales sub aspect prozodic, cultivînd constant strofa clasică, cu varietățile ei de rimă și ritm. Prin mijloacele de expresie, prin stil, prin viziunea specifică și tonalitățile intime ale versurilor sale, se apropie însă, adesea destul de mult, de modalitățile lirice moderne, utilizînd cu precădere simbolurile și îmbogățind vocabularul

poetic cu numeroase neologisme erudite, pe care le-a integrat în contextul versurilor cu un real meșteșug artistic, într-o cursivitate naturală. Recenzînd volumul *Itinerar sentimental*, în *Vremea*, nr. 239, din 29 mai 1932, Pompiliu Constantinescu sublinia : „Într-un timp de concurențe ermetice, de poze intelectualiste și de alergări inoportune după inedit, în *Itinerar sentimental* respirăm un aer de autenticitate care nu și-a impus silnicii și mode". O apreciere demnă de menționat făcea și G. Călinescu, în cronica literară publicată în *Adevărul literar și artistic*, nr. 595, din 1 mai 1932 : „Versurile respiră o surdă și statornică aspirație de eugenie a vieții fizice și morale, aspirațiune de clasic, pentru care principiul echilibrului intelectual cere piatra forței statuare".

Exteriorizînd stări sufletești ce stau sub semnul unei vibrații profund umane, lirica lui Perpessicius și-a păstrat și astăzi prospețimea, farmecul artistic, particularitățile originale, puterea de emoționare.

PROZATORUL

Constituirea romanului românesc ca specie epică modernă și ridicarea lui la un nivel de artă superior, corespunzător romanului din alte literaturi europene, se realizează în perioada interbelică. Desigur, preocupările pentru roman, mai mult sau mai puțin izbutite, existaseră, în literatura română, încă de la mijlocul secolului al XIX-lea. După primul război mondial însă, mai toți scriitorii noștri sînt cuprinși de o adevărată febră romanescă. Într-un articol publicat în *Viața românească* din aprilie 1927, Mihai Ralea observa : „Înainte de război, nuvela și schița au fost genurile preferate ale scriitorilor noștri. După război, cu tenacitate conștientă, toată lumea s-a îndreptat către roman. De unde mai înainte acest gen era o excepție, astăzi el constituie punctul de plecare al oricărui prozator." [1]

Integrat organic în mișcarea literară a vremii sale, mai ales prin pasiunea și consecvența sa de comentator al noilor apariții, Perpessicius sesiza și el același fenomen general, remarcînd, în 1925 : „Mai sunt și astăzi, desigur, autori de nuvele și schițe, dar nu e unul din scriitorii cu un nume literar stabilizat, care să nu-și fi scris sau să nu fi

[1] Mihai Ralea : *De ce nu avem roman ?*, în *Viața românească*, an. XIX, nr. 4, aprilie 1927, p. 82.

pus piatra fundamentală romanului său" [1]. Relevînd acest fapt, criticul avea în vedere — evident, nemărturisită direct — și propria sa experiență. Printr-o serie de atribute caracteristice ale stilului pe care-l cultiva în paginile sale de critică literară, Perpessicius avea numeroase puncte de interferență cu modalitățile de expresie ale prozei, atestînd însușiri în direcția prozei lirice, de esență poematică. În virtutea acestor însușiri, de care, fără îndoială, era conștient, criticul abordează și el romanul. Ba, mai mult, își propune, în același timp, să scrie două romane, anunțîndu-le public. Astfel, în nota autobiografică pe care și-o introduce în volumul al doilea din *Antologia poeților de azi*, apărut în 1928, menționează că are în manuscris două romane, *Fatma sau focul de paie* și *Amor academic*. În același an, pe contrapagina copertei interioare a primului volum de *Mențiuni critice*, anunță din nou apariția celor două romane. Elaborarea acestor romane a rămas însă, pînă la sfîrșitul vieții sale, o dorință neîmplinită. Mai precis spus, parțial realizată. Într-o *Confesiune la 75 de ani*, cu un tonifiant optimism își propunea: „*Fatma sau focul de paie* și *Amor academic* sînt cele două romane, începute sau numai schițate, pe care va trebui să le ducem la bun sfîrșit" [2]. Cîteva însemnări dintr-un jurnal intim, publicate postum în revista *Manuscriptum*, atestă faptul că, în primăvara anului 1960, era preocupat îndeaproape de finisarea romanului *Fatma sau focul de paie*. La

[1] Perpessicius : *Mențiuni critice*, seria I-a, p. 13.
[2] Perpessicius : *Lecturi intermitente*, p. 106.

20 aprilie 1960 consemna, referitor la eroul principal al romanului, Pentapolin : „Lacrimofilie. Pentapolin citește reportajul regăsirii lui Erik Peugeot și nu-și poate reține lacrimile, ca-n anii adolescenței, cînd joacă pe Floarea în *Cinel-Cinel* și plînge la repetiție pentru că nu e travestit în fată." Iar la 1 mai 1960 nota : „Pentapolin își rememorează copilăria și adolescența de la Brăila — zece maiurile, patronul liceului (Nicolae Bălcescu), corurile de Înviere, de pogribanie, călătoriile în baltă cu crapul la tavă etc. etc." [1]

Din datele de care dispunem pînă în prezent rezultă că Perpessicius a realizat cîteva capitole numai din romanul *Fatma sau focul de paie*, pe unele din ele încredințîndu-le el însuși tiparului, în diverse publicații, la mari distanțe de timp. Două declarații ale sale confirmă faptul că primul fragment publicat a fost... sfîrșitul romanului. De pildă, în aceeași *Confesiune la 75 de ani*, preciza că romanul *Fatma sau focul de paie* „se încheie cu acea lirică pagină de curriculum vitae, pe care o intitulam *Veninul*, ce trimiteam din Vasluiul pribegiei întîiului război mondial colegului meu de Academie, poetul Demostene Botez, care o publica în gazeta de atitudine *Arena*, ce conducea împreună cu Ion Vinea, N. Porsenna și Alfred Hefter-Hidalgo" [2]. Fragmentul respectiv, semnat : Perpessicius, Licențiat în litere, Sub(locotenent), invalid de război, a apărut în *Arena*, an. I, nr. 81, 30 mai

[1] Perpessicius : *Pagini din jurnal*, în *Manuscriptum*, an. II, nr. 4, 1971, p. 137.
[2] Perpessicius : *Lecturi intermitente*, p. 106.

1918, p. 2. Textul acestui fragment a fost retipărit, postum, în *Luceafărul* din 1 iulie 1972.

Un alt fragment, mai amplu, intitulat *Pe același carnet* și purtînd mențiunea „Pagini din romanul *Fatma sau focul de paie*", a fost publicat într-o modestă revistă din Brăila, *Luceafărul literar și artistic*, an. I, nr. 1, 15 septembrie 1929, p. 2. Pînă acum, acest fragment nu a mai fost retipărit niciodată, rămînînd complet uitat în paginile efemerei reviste brăilene.

În ultimii ani ai vieții sale, Perpessicius dă la lumină un alt amplu fragment, care constituie capitolul întîi al romanului, în *România literară*, nr. 6, din 6 februarie 1969, p. 16. Capitolul al doilea a fost publicat postum, după manuscris, de către Constandina Brezu, în *Manuscriptum*, an. III, nr. 4 (9), 1972, p. 64.

Corelînd conținutul celor patru capitole publicate pînă acum, cu propriile mărturii ale scriitorului, rezultă că romanul *Fatma sau focul de paie* era conceput la modul accentuat autobiografic, punctul nodal constituindu-l experiența de viață parcursă de Perpessicius în timpul primului război mondial, întrețesută cu o poveste de ordin sentimental. Într-o notă care însoțea primul capitol, publicat în *România literară*, Perpessicius preciza: „Roman prin excelență autobiografic, *Fatma sau focul de paie* este în același timp și un roman al primului război mondial, limitat firește la meridianul nostru politic și de tot ceea ce, în ordine internațională, Pentapolin, eroul romanului, ar fi putut avea cunoștință. Implicațiile sentimentale de la Vutcani și din Iașul refugiului, întrețesute cu

reminiscențele căminului lăsat la București, vor lua sfîrșit odată cu tipărirea în *Arena* de la Iași (redactor principal : N. Porsenna, Demostene Botez), a paginii intitulată *Veninul*, în care eroul, ex-locotenent invalid de război, se confesează, și odată cu întoarcerea lui Pentapolin la București, în prezilele armistițiului din 11 noiembrie 1918". În mod deliberat, Perpessicius s-a refuzat construirii unei intrigi strict sentimentale, detașată de realitățile concrete ale vieții înconjurătoare. Proiectarea conflictului erotic pe fundalul primului război mondial este făcută cu scopul de a stabili determinările cauzale ale unor împrejurări de viață intimă, ale unor atitudini și convingeri. Îndeosebi fragmentul intitulat *Veninul*, indicat ca făcînd parte din finalul romanului, ne conduce la concluzia că scriitorul se vroia totodată și un interpret al realităților istorice în cadrul cărora se consumă destinul eroilor săi. Dealtfel, într-un interviu acordat lui Camil Baltazar, în 1946, Perpessicius declara : „Pentru mine romanul, pe lîngă poezie, trebuie să fie și actul de justificare socială a scriitorului, martor și actor al unui crîmpeiu de istorie contemporană" [1].

Primul capitol al romanului, publicat în *România literară*, rezumă, retrospectiv, povestea de dragoste dintre Pentapolin și Fatma. La izbucnirea războiului, Fatma era o tînără frumoasă și gingașă, cu înfățișarea de copil. Îmbrăcînd, voluntar, costumul surorilor de caritate, își oferă serviciile mai întîi la spitalul de răniți din Fetești. Nu poate însă

[1] Camil Baltazar : *De vorbă cu Perpessicius*, în volumul *Scriitor și om*, București, Casa Școalelor, 1946, p. 131.

suporta „sîngele, vata murdară, puroiul, duhoarea descompunerilor și mirosul revulsiv al cloroformului", părăsind spitalul după scurt timp. Refugiindu-se la Iași, se căsătorește precipitat cu Paul, care pleacă pe front. După șapte luni, aduce pe lume o fetiță firavă, care abia supraviețuiește. În căutarea unei doici, ajunge la Vutcani, unde se stabilește pentru o vreme, așteptînd să se sfîrșească grozăviile războiului. Aici însă, „într-o aromată după-amiază de fine de august", îl întîlnește pe tînărul ofițer Pentapolin, rănit la brațul drept, aflat în convalescență. Între ei doi se înfiripă o idilă pe cît de naivă, pe atît de zbuciumată. Fatma se simte, din punct de vedere moral, din ce în ce mai despărțită de soțul ei, care se pare că dezertase de pe front sau prefera peregrinarea din spital în spital, sub pretextul unor răni „mai mult sau mai puțin imaginare, în orice caz nealarmante". Dragostea lui Pentapolin pentru Fatma evoluează la început romantic, cu plimbări sub clar de lună sau cu retrageri discrete, consacrate convorbirilor elevate, în pitorești zone rustice. Fie că este o eroină imaginară, fie că a existat în realitate, poate cu alt nume, cert este că Fatma apare ca un leit-motiv în poeziile lui Perpessicius din *Itinerar sentimental*, scrise, potrivit datărilor din final, la Vutcani, în august-octombrie 1917. Alături de admirabila poezie *De-ar mai cădea o stea*, la care ne-am referit în capitolul anterior, merită să amintim și pe aceea intitulată *Ca floarea prinsă-n rocă* :

Iubirea noastră, Fatma, se sufocă
În bănuieli prea multe și prea grave,
Asemeni florilor ce prinse-n rocă
Au flori frumoase, rădăcini bolnave.

De ce nu vrei dar, Fatma, s-o desprindem
Din pietrele ce-o fac nesănătoasă
Și răsădind-o-n brazdă-apoi s-o prindem
Nestînjenit să crească — mai frumoasă ?

În plină desfășurare a idilei, Fatma este greu încercată de stingerea din viață a plăpîndei sale fetițe, Vera. Durerea o apropie însă și mai mult de Pentapolin, în al cărui suflet candid și generos află alinare. Sugestivă, în aces sens, este și poezia *Pe mormîntul Verei*, care completează, prin asociere, datele romanului :

Pe mormîntul Verei, Fatma, florile iubirii noastre
Înfloresc peste tot locul răsărite din durere,
Și scăldate în lumina înălțimilor albastre
Sorb din lumea caldă încă infinita lor putere.

Fragmentul intitulat *Pe același carnet*, publicat în revista brăileană *Luceafărul literar și artistic*, din 15 septembrie 1929, pare a fi o continuare a primului capitol al romanului. După înmormîntarea Verei, Fatma și Pentapolin merg la Iași. În casa ei din Sărărie, Fatma își reîntîlnește soțul, despre care se spunea că a fugit de pe front, prezentîndu-i-l pe Pentapolin drept cel mai apropiat prieten și sprijinitor, invocînd îndeosebi devotamentul acestuia la înmormîntarea fetiței. Apoi, regăsind un carnet al

unui fost adorator, Fatma i-l înmînează lui Pentapolin, fără un motiv precis. Observînd însă că în carnet mai sînt pagini albe, Pentapolin le completează cu reverii închinate Fatmei.

Capitolul al doilea, apărut postum, în revista *Manuscriptum*, reconstituie prima parte a biografiei lui Pentapolin. Aici, identificarea personajului principal al romanului cu însuși autorul lui este evidentă, pînă la suprapunere. Ca și Perpessicius, Pentapolin se născuse și crescuse în mahalaua Cetății, din Brăila, a cărei evocare corespunde multor altor pagini cu caracter autobiografic, din alte scrieri. Tatăl lui Pentapolin era, de asemenea, originar din Ianina și, în vremea copilăriei lui, lucra, ca și tatăl scriitorului, la un depozit de cărbuni. Mama personajului principal al romanului se numește exact ca și mama lui Perpessicius, Daraban, fiind originară tot din Cucora, din nordul Putnei. Celelalte detalii, privitoare la copilăria lui Pentapolin, sînt, desigur, aidoma cu cele ale biografiei lui Perpessicius.

Fragmentul intitulat *Veninul*, publicat în *Arena*, din 30 mai 1918, deci sub impresia directă a experienței războiului, este o împletire de tonalitate elegiacă și virulență pamfletară, izvorîtă din sensibilitatea și conștiința unui tînăr intelectual cu elanurile sfîrtecate și trupul mutilat, cu care Perpessicius se confundă. Intuim astfel că romanul *Fatma sau focul de paie* urma să aibă un final dramatic, însă cu vii accente protestatare la adresa realităților din acel timp.

Titlul romanului sugerează că idila dintre Fatma și Pentapolin a fost de scurtă durată și, desigur, lipsită de prea multă profunzime. Cu alte cuvinte,

potrivit zicalei românești, a fost un „foc de paie", a ars puțin și inconsistent. Credem că, dincolo de episodul erotic, romanul trebuia să oglindească destinul zbuciumat, dramatic al lui Pentapolin, recte Perpessicius, al generației sale de tineri sacrificați. Fragmentul *Veninul*, indicat de scriitor ca făcînd parte din finalul romanului, este edificator în acest sens. Pentapolin aparține unei categorii sociale umile, a cunoscut încă din copilărie mizeria și suferința, a acumulat treptat în sufletul și în conștiința sa mînia, venind împotriva nedreptăților, împotriva profitorilor :

„O mahala de port ne-a dat lumina. Mizeria ne-a întovărășit anii nevinovăției. Ftizia a urcat din ce în ce mai sus pe fețele noastre ca umezeala pe ziduri. Jocurile noastre se resimțeau de anemia noastră viciată și rîsul nostru era de priveghiu. Căci în timp ce noi înmormîntam zilnic, din ai noștri, în Mahalaua Morții, pe cealaltă stradă petreceau satrapii tîrgurilor. Natura noi am văzut-o prin deformata lentilă a lacrimelor și întîile slove ale cărților erau nestatornice. Pe scările primăriilor am plîns cerșind acte de paupertate și în zilele de Paște n-aveam nici pîine. Ca să ne dea la școală, mamele noastre își închiriau ostenelile, îngrijind vreo paralitică de elită. Boalele ei ne-au mînjit visurile. Tot ce-am desprins din cărți, frumoasele revelații, trecînd prin realitate, ne-au destrămat sufletele ; corpurile noastre se cocîrjau. Furați și-n suflete, plecam ochii spre pămînt și sub pavăza întunericului strîngeam în batiste lacrimile înfrîngerii și hemoptiziile.

Adolescența noastră a fost o jalnică răsfrîngere în noi : conștiința ireductibilă de învinși. Mulți n-ajun-

geau să termine liceul, în timp ce colegii noștri reduși la cap, dar cu socluri patrimoniale, dispăreau peste graniți, cu surîsuri de învingători. Se specializau.

Ca studenți reeditam *Boema*. Capitala în auzul nostru fierbea de nedreptăți și contraste. Noi ne animam stomacul cu hrană sufletească."

Generația lui Pentapolin, alias Perpessicius, din care face parte și Radu Comșa, eroul lui Cezar Petrescu din *Întunecare*, nădăjduia „într-un purgatoriu desăvîrșit, într-un reviriment vulcanic", avea convingerea că războiul va schimba fața lucrurilor, că sacrificiile și chinurile îndurate nu vor fi zadarnice, ci vor conduce spre o altă așezare morală și socială : „Sufletele noastre se crispau de dezastre, în timp ce ziarele ce ne veneau în șanțuri, insultau eroismul nostru cu inspirații de abecedar. Un glonte sau o schijă ne prăvăleau, într-o bună zi, într-un lac subit de sînge. Groaza de masacru viu, ne scula din leșinuri și cu sînge abundent din anemia noastră generoasă am frămîntat întinse arături de coaste. Apoi torturile inerente ale spitalelor. Arpacaș fiert și moare cu mămăligă în loc de supra alimentație, în timp ce pe foile de observație, gradele schițau catedrale. Între timp, în țară miniștri flirtau..."

Generația tinerilor sacrificați în timpul primului război mondial a fost însă înșelată în nădejdile și crezurile ei. Prin intermediul eroului său, Pentapolin, Perpessicius intenționa, desigur, să releve acest fapt, făcînd din romanul *Fatma sau focul de paie*, după cum mărturisea, un roman al primului război mondial. Paginile din fragmentul final, *Veninul*, demonstrează însă că Perpessicius nu se limita la a

constata drama generației sale, ci chema la acțiune, la reîmprospătarea energiilor și dirijarea lor spre o altă luptă, de dobîndire a drepturilor vieții. Elementul dinamizator al acestei lupte era considerat, metaforic, „veninul", adică revolta împotriva nedreptăților și umilirilor :

„Suntem o generație îngenuncheată ? Vom fi într-adevăr, dacă ne vom mulțumi să servim tradiției și ne vom înduioșa de lamentările parlamentarilor... Dar nu ! Tot cel ce-a suferit să-și spuie cuvîntul... Prea am fost minţiți. Să punem punct moralei creștine. Întîi avem plăți de făcut. Apoi ne vom aminti cît am suferit și nu vom fi din nou milostivi și poate îngenuncheați. Să ne uscăm lacrimile : prin lacrimi orice auroră e un amurg. Și-n așteptarea judecății din urmă, care-i mai mult o poveste, să ne repetăm :

Fericiți toți cei conștienți de veninul lor."

Disparate și neomogene, fragmentele cunoscute pînă acum nu îngăduie o apreciere de ansamblu, o analiză mai aprofundată a însușirilor de romancier ale lui Perpessicius, a structurii interioare a romanului și a individualității personajelor. Ceea ce se poate remarca în primul rînd este caracterul poematic, substanța lirică a prozei lui Perpessicius. Fluiditatea frazei, armonia ei interioară, prospețimea și savoarea aparte a metaforelor, imaginile de rară expresivitate, vibrația de mare intensitate afectivă sînt calități specifice paginilor publicate, în ciuda fragmentarismului lor. Cităm, spre exemplificare, din primul capitol, care rezumă, retrospectiv, înfiriparea idilei dintre Fatma și Pentapolin :

„În reuniunile, de obicei zgomotoase, la cantină sau, după-amiezile, în plimbări cu liota pe ulițele satului, cuplul lor se alegea întotdeauna de la sine aproape, cît mai departe, mică aluviune ruptă de mulțime și promițînd un ostrov de tihnă. Apoi urmară biletele, nevinovate, cu amabilități epistolare, dintr-o parte a văii în ceailaltă (căci locuiau sub alte constelații, așa spunea dînsul), pe cari le colportau cînd un soldat, cînd un copil, cînd un drumeț întîmplător și-n cele din urmă lungile vizite, ce sfîrșeau cu tot atîtea preumblări într-amurg. Ieșeau mai totdeauna singuri. «Sub nuc» era, dintre promenade, nu numai cea mai iubită, dar și cea mai prielnică și taifasului și tăcerilor. Cînd ultima rază își frîngea sulița în haracii podgoriilor și cînd degete invizibile începeau să-și treacă estompele violete peste zările de carmin, porneau spre alcovul din Valea albăstrelelor. Îi spuneau așa în amintirea acelui început de septembrie, cînd toată valea și coastele, invadate de ciori, făceau impresia unei vaste săli de recepție, cu pereții tapetați în albastru, prin care înaintau la pas pe covoare plușate, ca-ntr-o ceremonie nupțială, pînă-n cotlonul din coasta dealului, de unde urmăreau, uimiți, întîile timide, desmurgiri ale stelelor. Năpădit de zăpadă, între pîlcurile de arbuști, golașe, ce formau de-a stînga și de-a dreapta o tristă alee, alcovul părea de astă dată mai curînd un mic și alb mausoleu, acoperit cu o lespede de gheață, de pe care crivățul ștersese orice inscripție."

Un remarcabil talent de evocator atestă paginile din capitolul al doilea, care rememorează copilăria lui Pentapolin, la Brăila. Sugestivă este, îndeosebi, imaginea specifică a peisajului fluvial și a portului, filtrată prin prisma sensibilității infantile : „Departe, în fund, banda vînătă a Dobrogei, dedesupt laticlava verde a bălții Dunării și sub dînsa eșarpa Dunării cu scînteierea de argint a undelor. Nu-i displăceau bărcile negre ce tăiau apa de la un țărm la altul, dar, mai cu seamă îl încîntau marile bastimente, înaintînd agale dinspre cotul Galaților, cu joase și grave chemări de sirenă, la răstimpuri. Era un salut de bunăvenire, un consemn, și-l învățase pe de rost. Ascunse pe jumătate de acoperișurile cu olane sau tinichea roșie ale magaziilor, catargurile alunecau pe nesimțite ca arătătoarele unui ceasornic public, pe care numai ochiul dedat le poate urmări în imperceptibila lor trecere de la un minut la altul. Acum erau în dreptul docurilor, în curînd prin fața Ghecetului și cum locurile erau ocupate de alte vapoare sosite din ajun și mai dinainte, lăsau în urmă pichetul pescăriei de-a dreapta Corotișcăi și lunecînd prin dreptul malului, mergeau să acosteze la una din danele vacante, din preajma debarcaderului. Pe atunci nu-l preocupa nimic din biografia acestor ciudate edificii plutitoare. Se deprinsese să le vadă sosind la răstimpuri anumite, așa cum se învățase cu apariția întîiielor rîndunele și cu întîii fulgi de zăpadă. Nu vedea nicăieri nici o taină. Totul i se părea firesc și potrivit unui calendar în care toate erau așezate dinainte la locul lor. De aceea aștepta cu hotărîre și răbdare zilele acele însorite cînd toate vasele nălțau între catarte și de-a lungul lor, pe frînghii oblice, ca tot atîtea frînturi de curcubeu multicolor, nenumărate stegulețe, pătrate sau în trei colțuri, cu felurite însemne și litere pe ele. Neli-

niștite în bătăia vîntului, stegulețele se zbăteau toată ziua ca niște fluturi captivi și nu se potoleau decît odată cu ultimele aripi ale amurgului, cînd mîini nevăzute le scoborau în culcușul vaporului. Dar în locul lor, alte curcubee prindeau să brăzdeze cerul. Focurile de artificii, lansate de pe punți, se încrucișau pe deasupra Dunării cu cele pornite din Grădina Publică. Ploua cu stele căzătoare de Bengal, în timp ce muzica militară din pavilionul Grădinii își debita repertoriul de marșuri și potpuriuri..."

În afara preocupării de a scrie romanele *Fatma sau focul de paie* și *Amor academic*, Perpessicius nu și-a cultivat, în mod expres și consecvent, realele sale însușiri de prozator. După cum vom arăta în capitolele următoare, în paginile sale de critică literară și de publicistică, prozatorul prin excelență liric își cere însă, deseori, dreptul la afirmare. Scrierile lui Perpessicius care pot fi circumscrise, în întregimea lor, în sfera prozei artistice, sînt totuși puține la număr, avînd, în ansamblul operei sale, o prezență sporadică. Nu este însă mai puțin adevărat că aceste scrieri, restrînse din punct de vedere cantitativ, poartă vizibil amprenta unei autentice calități estetice. Incursiunile sale, mai mult sau mai puțin fortuite, în zona prozei artistice, au fost întotdeauna încununate de succes, sub aspect valoric. În mod constant, Perpessicius și-a manifestat predilecția pentru proza de esență lirică, specia pe care a frecventat-o, aproape în exclusivitate, fiind aceea a poemului în proză.

Parcurgînd volumul de publicistică *Dictando divers*, descoperim în cuprinsul lui o suită de poeme în proză superior realizate, de o desăvîrșită expresi-

vitate lirică și rezonanță incantatorie. Așa sînt, în primul rînd, *Agonia sirenelor*, *Zăpezile de altă dată*, *A doua înviere în port*, *Silen și Egle*, *Faunul de bronz* etc. În unele, Perpessicius pornea de la realități concrete, pe care însă le stiliza poematic, în tonalități variate. În *Agonia sirenelor*, de pildă, aspectul portului Brăila, paralizat de inactivitate economică, impresionează prin meșteșugita transpunere imagistică și melodică a datelor reale. Claviatura e bogat nuanțată, acordurile au rezonanța tulburătoare a melancoliei: „Noaptea nu mai svîrle din balcoanele-i de umbră, crizantemele de opal ale luminilor electrice, elevatoarele nu-și mai atîrnă perlele becurilor de-a dreapta și de-a stînga rubinului ciclopic și nu mai murmură, cu aria-i monotonă, talazul grînelor aspirate.

Diminețile de toamnă nu-și mai destramă prin catarge și funii, scama negurilor și sirenelor vaselor ce vin sau care pleacă nu ne mai salută în arabescuri sonore.

De pe promontoriul copilăriei disting scorpia ruinei care descinde zi cu zi, ca din munții Măcinului, un nour de grindină. Olanele acoperișurilor se macină, zidurile se cariază, pajiștile de mușețel se ard ca de pasul lui Atila, roțile se mișcă tot mai încet, și tot mai posomorîți trec salahorii cu lopețile de lemn lustruit, pe umăr. Mahalaua se împuținează și bunii ei vecini de altă dată se mută, la marginea orașului, în cimitirul înflorit. Grădina publică se închircește, gardurile-i se știrbesc și în locul aleilor îngrijite, lutul galben se pietrifică. Havuzurile seacă, statuile se amputează, fanfara comunală cîntă la mort și serbările cu confetti și serpentine s-au mutat

în raionul legendelor. Gloriosul Traian, din centrul orașului, zadarnic se străduiește să citească, în amurgul de aramă al barierei, pînă unde răzbate privirea lui încremenită, sorții portului din spatele său. «Monumentalul» ceas de o șchioapă a năpîrlit de bronzul glorios al trecutului și deseori minutarele lui se mișcă pe măsura vapoarelor. Însă vapoarele întîrzie să se arate dinspre cotul Galaților. Cîte o dubă rătăcită delungește sălciile din baltă și într-un tîrziu taie în diagonală dreptunghiul Dunării. Pe prorele bărcilor și pe coapsa șlepurilor, sirenele stîngaci vopsite și-au alterat culorile. Nimfele Dunării au părăsit cotloanele lor de nisip din adîncul apelor și, în locul veseliei de altă dată, un bocet perpetuu de valuri însoțește agonia sirenelor..."

Alteori, substanța poemului în proză este extrasă din mitologie, îmbrăcînd vestmîntul de broderie fină al reveriei, ca în *Silen și Egle*: „Seara începuse să se ivească de sub viziera coifului tău de mătase. În pupilele boltite ca două mici grote de marmoră neagră, nisipul de aur, presărat de jur-împrejur, lumină cu reflexe de minereu felin. Obrajii tăi împrumutară plușul petalelor și vorbele, căzute în adîncuri de ape liniștite, se stinseră. O gîză cu irizări de smaralde se rătăci, orbită, pe unghia ta de sidef. Te-ai plecat peste cupa mută a unei corole și ai scuturat smaraldul viu. Ca într-o vrajă, smaraldul s-a abătut în praful polenului și mireasma stîrnită ne-a împreunat ca o iederă aromată. Ne-am așezat pe un colț de lespede caldă și-am așteptat.

În iatacul depărtat al seninului, iglițele stelelor începură să se miște, mînuite de îngeri nevăzuți. Din poenele mitologiei, scoborîră în foșnet de pajiști

ușor cosite, umbre din aurora vîrstelor. Silen, amețit de băutură, dormea dus în peștera răcoroasă. Coroanele de pe frunte-i stăteau aruncate deoparte, dar toarta roasă a pocalului o ținea strînsă în mînă. Acum era timpul. Chromis și Mnasylos se iviră cu teamă și tot cu teamă merseră în vîrful picioarelor să nu-l deștepte. Înapoia lor venea Egle, frumoasa Naiadă...".

Sînt și poeme în proză țesute din împletirea armonioasă a planului real cu cel imaginar, în genul fantaziilor lui Dimitrie Anghel, ilustrativ în acest sens fiind *Faunul de bronz*: „Ne cunoaștem de aproape două decenii, de cînd, tînăr, studios, urcam treptele muzeului pe estrada căruia își continuă, neobosit, ca și în minuta dintîi, dansul. Svelt, bronzat de arșiță, instantaneu ritmic, înălțînd cupa în mîna dreaptă și cu obrajii înfloriți de surîsuri, în fiecare zi mă întîmpină cu același zîmbet și cu aceeași cupă, insensibil la oră, la anotimp și la schimbarea domnilor. Insensibil sau, poate, deopotrivă de simțitor, la toate.

Nu vorbim, dar ne înțelegem de minune. Abia mă ivesc de după colțul bulevardului care-l adăpostește vederii, că dansul lui sporește și cupa tremură în brațu-i înălțat la ceruri, de-ai zice că închină în cinstea revederii noastre. Mă apropii. Ne privim cu dragostea celor douăzeci de ani ai prieteniei noastre. Îi surîd, îmi răspunde și ne despărțim cu aceeași grabnică și netulburată camaraderie, el cu zîmbetul și cu dansul, continui, eu cu sufletul înviorat de statornicia prieteniei noastre și de balsamul voiei lui bune, strecurată și în inima și în sufletul meu.

Dacă, îngîndurat, cîteodată, și cu umerii copleșiți de greutatea ăstei vieți de colb, de lut și de plumb, trecui cu capul în pămînt, aproape să-mi uit de dînsul, pe sub piedestalul pe care dansează de douăzeci de ani, incontinuu, simt în inima-mi o neliniște, o mustrare plutește în jurul meu, un misterios apel mi se adresează, mă trezesc din letargia în care ne cufundă destinul nostru de Sisiphi și monotonia rotației pămîntului, întorc capul și deodată faunul de bronz îmi zîmbește, din plin, abia stăpînindu-și hohotele, în dans și cupa în aer, trepidînd de bucurie ca și cum ar fi izbutit să-mi întindă o cursă din care tot dînsul m-ar fi abătut, prietenește..."

În poemele sale în proză, Perpessicius continuă așa-zisul stil-artist, reprezentat de Al. Macedonski, Dimitrie Anghel, Gala Galaction, Mateiu I. Caragiale. Sub pana sa, cuvintele dobîndesc reflexe inedite, se îngemănează în asociații neașteptate, pline de prospețime, dau senzații multiple, nebănuite. Paginile de proză ale lui Perpessicius sînt creații ale unui laborios, dar nu în sensul elaborării intelectualiste, artificioase, ci al unei căutări înfrigurate, răbdătoare, cu pasiunea meșterului giuvaergiu ce lucrează în filigran, a celor mai nuanțate expresii, a celor mai expresive cuvinte, a celor mai melodioase fraze și construcții stilistice.

CRITICUL LITERAR

Perpessicius aparține acelei strălucite pleiade de critici literari care s-au afirmat impetuos în perioada interbelică și care au ocupat apoi, pînă în zilele noastre, locuri de frunte, prestigioase, în ansamblul fenomenului literar contemporan. Pe bună dreptate, E. Lovinescu îl încadrează pe Perpessicius în a treia generație postmaioresciană, alături de G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, Vladimir Streinu și Tudor Vianu.[1] Este generația celor care au determinat specializarea distinctă a criticii literare, instituționalizarea ei, în sensul ridicării ei la demnitatea unei profesiuni cu o funcționalitate majoră, cu un rol bine precizat, de mare utilitate și eficiență în planul valorilor spirituale, al creației artistice. Însă, așa cum sublinia E. Lovinescu, meritul esențial al acestei generații este acela de a fi făcut din critica literară o disciplină intelectuală cu variate direcții de activitate, dominate toate de principiul estetic.

În discutarea și aprecierea operelor literare, criticii splendidei generații au avut drept trăsătură comună aplicarea consecventă a criteriilor estetice, însă fiecare în parte cu o modalitate proprie, cu o viziune personală. În profesarea actului critic, între Per-

[1] E. Lovinescu: *T. Maiorescu și posteritatea lui critică*, București, Casa Școalelor, 1943, p. 322.

pessicius și confrații săi de generație există o pregnantă diferență specifică. Aceasta i-a asigurat, pentru posteritate, un loc de primă însemnătate în evoluția criticii literare românești și, în genere, a literaturii noastre.

G. Călinescu are, ca și Perpessicius, o vastă și temeinică cultură, sensibilitate artistică de poet și romancier, talent de scriitor, însă, spre deosebire de toți confrații săi de generație, deține o excepțională artă a portretului moral și fizic, a descrierilor, fiind un remarcabil poet al peisajului, al naturii cosmice. În judecata operei literare se distinge printr-o intuiție sclipitoare, printr-o uluitoare spontaneitate și mobilitate asociativă, printr-o frapantă disponibilitate în stabilirea celor mai intime și neprevăzute raporturi între diferitele domenii ale artei. Personalitate de puternică originalitate, G. Călinescu este în același timp inegal și pitoresc, cultivă permanent paradoxul, dă frîu liber impulsurilor afective și subiective. Simțul său estetic ascuțit, puterea de penetrare profundă în esența operei de artă l-a ajutat să emită judecăți de valoare rămase memorabile, să dea sentințe categorice, conforme cu adevărul. Cu aceeași dezinvoltură a practicat însă și violența expresiilor caracterizatoare, infinitul său simț al umorului și sagacitatea maliției ajungînd deseori la polul opus, la șarjă și injustiție. Mai puțin tentat să-și exprime opiniile prin mijloace figurative, evitînd stilul ornamentat, Șerban Cioculescu are, față de G. Călinescu și Perpessicius, un stil aproape impersonal, preferînd franchețea diagnosticului, formularea clară și simplă a judecăților de valoare, descompunerea operei în mecanismul ei, cu luciditate și fără nici o concesie de ordin afectiv, cu detașare și obiectivitate. Mobilitatea sa intelectuală se traduce în mînuirea iscusită a ironiei, a frazei echivoce, insinuante. Spre deosebire de ceilalți critici, Șerban Cioculescu are un adevărat deliciu pentru amănuntul documentar, bibliografic, acordă gravitate detaliului, caută termenul colorat, picant. Pompiliu Constantinescu este și el un excelent diagnostician, discutînd opera literară cu migală, cu probitate și echilibru temperamental, expunîndu-și punctul de vedere cu obiectivitate și pondere. Mai mult decît ceilalți critici din perioada interbelică a fost însă preocupat de recapitulări și sinteze, de sistematizarea, catalogarea și nomenclatizarea mișcării literare din vremea sa. Vladimir Streinu a profesat o critică de tip seniorial, cu eleganță și distincție, fiind solemn chiar în ceremonialurile sale acidulate, severe. Operînd exclusiv cu principii estetice ferme, e mereu atent la rigoarea judecății de valoare, pe care și-o argumentează cu excursuri teoretice, înfrînîndu-și efuziunile și elanurile admirative. Stilul criticii sale nu este totuși arid, impersonal, ci plin de nuanțe, apropiindu-se de stilul criticii lui Perpessicius prin modulațiile metaforice, prin lirismul rafinat. Față de toți aceștia, Tudor Vianu e mai puțin critic literar, în accepția curentă a noțiunii, și mai mult eseist, estetician, de formație universitară, cu înclinare spre abstractizări și sinteze.

În peisajul criticii literare românești din perioada contemporană, dominat de străluciții reprezentanți ai celei de a treia generații postmairesciene, Perpessicius a constituit permanent o prezență de înalt prestigiu spiritual și moral, o conștiință activă, ele-

vată și tonifiantă, a fenomenului literar național din epoca în care a trăit, existența sa confundîndu-se cu însăși existența literaturii românești pe durata unei jumătăți de secol. Personalitatea lui Perpessicius se distinge printr-o vocație de completă originalitate. Cele mai autorizate opinii l-au recunoscut ca atare. Vladimir Streinu, care era parcimonios cu elogiile și nu admitea circumstanțele de moment, afirma categoric: „Personalitatea critică a lui Perpessicius este de o originalitate căreia nu i se cunoaște perechea și i se va cerceta multă vreme compunerea"[1]. În altă parte, reluînd această aserțiune, Vladimir Streinu argumenta detaliat „originala compunere a personalității lui Perpessicius", subliniind: „Stilul și atitudinea față de fenomenul literar îl deosebesc de tot ce se cunoaște ca profesiune de critic și istoric literar. Tipologia, care l-ar cuprinde poate eventual, este mai puțin interesantă decît exemplarul bogat, deplin original, pe care spiritul său îl reprezintă. Miezul personalității lui stă retras de orice posibilitate de asociere. Față de Titu Maiorescu, Dobrogeanu-Gherea, Mihail Dragomirescu, G. Ibrăileanu, E. Lovinescu și George Călinescu, fiindu-le în felul său un emul, nu e discipolul nici unuia dintre ei. Din nenumăratele sale *Mențiuni critice*, care acopăr în timp aproape cincizeci de ani de literatură română contemporană, precum și din monumentala restaurare și editare științifică a *Operelor* lui Eminescu, abia s-ar putea stabili o depărtată analogie cu asociativismul în idei al ultimului mare critic francez, Albert Thibaudet, sau cu

[1] Vladimir Streinu: *Miniaturistic și monumental,* în *Luceafărul,* an. IX, nr. 43, 22 octombrie 1966, p. 1.

formația umanistă, de tip latin, a lui E. Lovinescu. Dar stilul personal și o altă concepție a culturii îl separă atît de criticul francez, cît și de criticii români înaintași sau contemporani. Perpessicius concepe cultura ca o realitate înaltă chiar în formele ei minore și larga lui sferă de asociații, ferindu-se de tiparele abstracte cultivate de Thibaudet, cuprinde numai încrengături concrete, prin care fenomenele literare se solidarizează între ele."[1]

Particularitățile care definesc originalitatea concepției și metodei critice a lui Perpessicius le putem cunoaște încă de la începuturile activității sale, în acest domeniu. În 1923, cînd revista *Spre ziuă* l-a solicitat să dețină, în paginile ei, serviciul unei „registraturi de cărți românești", adică al unei cronici literare permanente, Perpessicius, poet și cărturar de o rafinată interiorizare, s-a simțit încercat lăuntric de o firească neliniște. În articolul inaugural al activității sale de cronicar, intitulat *În tinda unei registraturi,* mărturisea: „O ușoară melancolie urca în mine la gîndul că va trebui să deszăvorăsc altarul cu idoli din sufletul meu, că va trebui să oficiez pentru ei în văzul tuturor și că de multe ori smirna adorării mele nu va fi la înălțimea tronurilor lor". Neliniștea și melancolia provocate de gîndul că va trebui să-și destăinuiască public afecțiunile intime au cedat însă, odată cu începerea îndeletnicirii de cronicar literar, în fața unei convingeri lucide, a unei superioare conștiințe artistice, în virtutea căreia își asuma un titlu de onoare din a-și respecta demnitatea misiunii ce-i revenea. În arti-

[1] Cf. *Revista de istorie și teorie literară,* tom. 16, nr. 1, 1967, p. 10.

colul amintit, ce poate fi considerat o adevărată profesiune de credință, Perpessicius preciza: „Voi plivi orice prejudecată sectară și mă voi sili să comentez orice operă, din orice zonă ar veni... Voi alunga cît mai hotărît, ca pe-o Satană, ipocrizia, și vorbind de o scriere, voi căuta să transcriu cît mai lămurit ecourile — abia — distincte, voi vorbi, cu alte cuvinte, cu pasiune, disprețuind sau lăudînd după împrejurări." Adoptarea, deplin judicioasă, a acestor criterii în înregistrarea fenomenului literar curent și, mai ales, în emiterea judecăților de valoare, nu implica însă, din partea cronicarului, o estompare a individualității sale critice, a viziunii specifice, a modului său propriu de a privi și de a analiza o operă, de a-și expune impresiile și observațiile. Dimpotrivă, Perpessicius ținea să-și precizeze, de la început, modalitatea critică: „Dacă blamul va fi de multe ori surîzător, în loc să fulgere a spaimă ca-n Apocalipsă, entuziasmului meu însă nu-i voi pune frîu și slobod îl voi lăsa să măsoare zările". Criticul nostru adopta, desigur, principiul lui Sainte-Beuve, care considera că „a lăuda cu moderație este semnul celei mai mari mediocrități". Există, totuși, o nuanță specifică între Sainte-Beuve și Perpessicius, în ceea ce privește motivul determinant și aplicarea acestui principiu. Criticul francez invoca entuziasmul exultant pentru a-i supraestima pe scriitorii modești din vremea sa, cu care avea o secretă solidaritate, din cauza complexului de inferioritate, resimțit acut, față de prestigiul glorios al lui Hugo sau Balzac, pe care vroia să-i întunece, să-i scadă în ochii contemporanilor, prin ricoșeu, prin elogierea fără moderație a scriitorilor modești. Criticul român nu a

avut complexul de inferioritate al lui Sainte-Beuve și inimicițiile acerbe ale acestuia. Dacă și-a însușit principiul elogiului fără reținere, fără moderație, a făcut-o în deplină concordanță cu structura sa temperamentală, cu convingere și sinceritate, potrivit unui crez artistic personal, unei concepții critice originale. Perpessicius a iubit pătimaș literatura, a făcut permanent efortul de a o înțelege. În această direcție, se apropia de opinia lui Albert Thibaudet, din *Fiziologia criticii*: „Este critică atunci cînd idealului de a construi și idealului de a distruge, unul și altul interesate, li se substituie o idee dezinteresată: a înțelege".

În concepția critică perpessiciană, aspirația de *a înțelege* literatura reprezintă o coordonată fundamentală, constituie facultatea dominantă. Criticul a avut toate premisele ca să-și realizeze această aspirație, dispunînd de comprehensiune, atitudine simpatetică și dezinteresare. Partizan declarat al entuziasmului, în aprecierea operei literare, Perpessicius respinge ideea de toleranță, precizînd, în altă parte, că sensul de „înțelegere, e mult mai potrivit" (*Mențiuni critice*, I, p. 131). Aspirația și efortul practic de a înțelege literatura l-au determinat să înzestreze critica literară românească cu multiple și neperisabile însușiri de noblețe estetică și etică. Entuziasmul său nu este unul clamoros, scăpat de sub controlul rațiunii și deci lesne deviabil în zona ditirambului și apologiei, ci entuziasmul echivalent al unei vii satisfacții spirituale, al unei vibrante emoții estetice în fața unei opere literare care poartă, în mai largă sau mai restrînsă măsură, pecetea frumosului autentic.

Perpessicius s-a refuzat, ca fiind incompatibil cu structura sa spirituală și temperamentală, tonului sentențios, catedratic. Încă de la început și-a precizat această atitudine : „Nu vom pune tichia rechizitorului și nu ne vom jigni fratele" (*Mențiuni critice*, I, p. 111), rămînîndu-i credincios în tot decursul activității sale. Generozitatea, nu de natură sentimentală, gratuit caritabilă, ci ca expresie a unui pilduitor umanism estetic, căldura înțelegerii, savoarea sentimentului de prietenie, aureola înțelepciunii, finețea în formularea opiniilor, toate aceste atribute caracteristice ale modalității sale critice s-au revărsat plenar în paginile scrierilor sale.

Orice critic își propune să spună adevărul despre o operă literară. Acest adevăr este însă relativ, în raport cu sensibilitatea criticului, cu puterea sa de percepție, cu principiile estetice în care crede, cu structura sa temperamentală. Ca formă de artă, critica literară rămîne, în ultima analiză, o formă de expresie subiectivă. Evident, nu în sensul părtinirii, al ranchiunei, al inimiciției, ci în direcția formulării adevărului obiectiv sub impulsul și prin filtrul senzațiilor și emoțiilor personale. Conștient de acest lucru, autorul *Mențiunilor critice* s-a mărturisit de la început un „temperament prin excelență subiectiv"[1]. Încă din articolul programatic *In tinda unei registraturi*, din revista *Spre ziuă*, atrăgea atenția asupra posibilei sale subiectivități : „A n-o mărturisi este a minți cu bună știință, iar a spune că eu nu voi cădea în această groapă de lup — ar fi o laudă deșartă". Perpessicius nu va generaliza însă, nu va teoretiza și pretinde exclusivitatea subiectivității în

[1] *Mențiuni critice*, I, p. VII.

critică : „Că mă voi strădui să mă feresc de ea, iată ceea ce va sta neîntrerupt în atenția mea". Preluînd de la Sainte-Beuve ideea că exercițiul critic este, în fond, manifestarea gustului artistic personal, Perpessicius arăta că „nu vom tăgădui dreptul la subiectivism al criticului"[1], însă nu absolutiza acest drept, nu-l considera un principiu unic.

Practicînd cronica literară, Perpessicius și-a „deszăvorît", în cadrul ei, „altarul cu idoli", admirat în intimitate, dar, mai mult, și-a făurit din întreaga literatură română un altar pe care l-a slujit, neîntrerupt, cu dăruire și convingere, cu profundă sinceritate, oficiind în fața lui într-un stil cu arome și inflexiuni sacerdotale. Receptiv la ansamblul peisajului literar al contemporaneității sale, simțindu-se chemat să-și spună cuvîntul despre orice nouă carte ce-și semnala prezența în acest peisaj, Perpessicius și-a făcut un titlu de merit din a acorda o largă și deosebită atenție talentelor reale. Această preocupare a avut însă și un înțeles mult mai adînc decît o simplă obligație de cronicar literar profesionist. Ea a izvorît, în primul rînd, din grija statornică pentru destinele literelor românești, pentru continua îmbogățire și înflorire a literaturii naționale, corelîndu-se armonios cu solicitudinea confraternă pentru cei ce pășeau pe drumul trudnic al creației artistice. Interesat exclusiv de modalitățile concrete prin care literatura noastră contemporană se manifestă și progresează, Perpessicius a respins întotdeauna confundarea criticii literare cu reclama zgomotoasă în jurul unei cărți sau al unui autor.

[1] *Mențiuni critice*, II, p. 273.

În concepția sa, „critica nu urmărește desfacerea cărților", ci „judecă, sugerează și creează condițiile favorabile dezvoltării literelor" [1].

Perpessicius a fost un lector împătimit, demonstrînd practic vorba cronicarului, că „nu este alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă decît cetitul cărților". Cu modestia sa exemplară, nu s-a erijat niciodată în mentor al literaturii, nu și-a arogat nici un moment dreptul de a da sentințe irevocabile, de a emite judecăți infailibile. Dimpotrivă, a evitat permanent titulatura de critic, asumîndu-și-o, cu vădită satisfacție, pe aceea de cititor. În primul volum de *Mențiuni critice*, dînd *O lămurire* inițială, declara că „se ferește, cu stăruință, să se considere critic", deoarece „nu-și recunoaște nici însușiri didactice, nici anume dogmatism, fără de care, pare-se, criticul nu se întrupează". Cronicile sale literare și le aprecia ca fiind „în primul rînd o serie de mărturii ale unui cetitor, mai mult sau mai puțin în curent cu producția literară contemporană din România". De asemenea, în volumul al treilea de *Mențiuni critice* insista asupra ideii că un critic literar este „un cetitor ceva mai avizat" (p. 226). Consecvent acestei convingeri, afirma și mai tîrziu, în volumul al cincilea (p. 396), că mențiunile sale critice sînt, în esență, „impresii de cetitor" sau „exerciții ale unui gust literar în funcție și în devenire". Aceste repetate declarații nu proveneau dintr-o cochetărie, din intenția de a-și disimula intervențiile sale critice. Realmente, Perpessicius a dat o nouă dimensiune intelectuală lecturii, a pledat pentru ideea că un bun critic trebuie să fie

[1] *Mențiuni critice*, IV, p. 238.

întîi de toate un bun cititor, un pasionat de carte, un om de gust, capabil de a trăi intens emoția estetică. Șerban Cioculescu observa, pe bună dreptate, că „a ști să citești este, în definitiv, mult mai greu decît a pretinde să judeci. În orice caz, a judeca cere imperios să fii lector inteligent, simțitor la toate semnificațiile în filigran ale textului" [1]. Autocaracterizarea lui Perpessicius de a fi în primul rînd un cititor este esențială pentru înțelegerea concepției și modalității sale critice, pentru descifrarea particularităților care-i asigură originalitatea actului critic. Refuzîndu-se viziunii criticii dogmatice, principiilor scolastice, practicilor rigide și schemelor, evitînd preluarea și perpetuarea mijloacelor de analiză ale criticii cu pretenții de instanță supremă în dirijarea judecătorească, sentențioasă a mișcării literare, Perpessicius și-a propus întotdeauna să parcurgă și să aprecieze operele literare prin prisma propriei sale sensibilități, prin intermediul trăirilor și emoțiilor personale, prin reacția specifică provocată de lectură. Exercitîndu-și profesiunea de critic de pe poziția unui cititor avizat, nu s-a simțit obligat să procedeze ca și ceilalți confrați, n-a fost preocupat de a drămui cu exactitate meritele și scăderile unei cărți, de a desface opera în mecanismul ei interior. Apreciind opera literară din perspectiva cititorului cu gust artistic, punînd accentul pe exteriorizarea emoțiilor personale, Perpessicius a avut permanent în vedere relevarea acelor elemente care reprezentau frumosul într-o operă și erau în măsură să satisfacă necesitățile sufletești și spirituale ale

[1] Șerban Cioculescu: *Perpessicius la vîrsta patriarhilor*, în *Viața românească*, an. XIX, nr. 10, octombrie 1966, p. 142.

cititorului. Aproape de sfîrșitul vieții și activității sale, reafirma că mențiunile critice „reprezintă opiniile unui cetitor atent", care „s-a străduit să-și apropie anume frumuseți, să le comunice în limita mijloacelor sale"[1].

Timp de cinci decenii, neîntrerupt, Perpessicius a fost cel mai fidel cititor și interpret al fenomenului literar contemporan. Mențiunile sale critice reprezintă un vast și necontenit periplu prin relieful atît de variat al literelor românești din epoca sa. Cu o fecunditate inepuizabilă, cu o conștiinciozitate exemplară a parcurs și a comentat, dacă nu tot, aproape tot ceea ce a apărut în vitrinele librăriilor, pe durata unei jumătăți de secol. Receptivitatea criticului originar din Brăila a fost un adevărat porto-franco, în rada căruia au ancorat toate corăbiile, indiferent de pavilionul pe care-l arborau, de natura și calitatea produselor pe care le transportau. A primit orice carte cu dorința de a o înțelege, a scris despre orice nouă apariție, fără să aleagă, fără o ordine prestabilită, fără idei preconcepute, infinit depărtat de orice interese de castă, de grup. Comentariile sale critice reflectă strădania de a oferi o imagine panoramică a mișcării literare din epoca sa, cu grija de a nu-i scăpa nici un detaliu. Necontenit, Perpessicius a fost animat de dorința de a acorda interes oricărei cărți, exprimîndu-și, cu sinceritate, „tristețea de a trece pe lîngă o operă literară și de a n-o fi semnalat atenției"[2]. În ansamblul lor, mențiunile critice conturează o perspectivă mozaicată, caleidoscopică asupra literaturii române contemporane, iar concatenarea lor în volume, după ordinea publicării în periodice, ne indică succesiunea dinamică, dramatică și pasionantă a tuturor momentelor din evoluția literaturii noastre pe spațiul ultimei jumătăți de secol. Evident, nu putem împărtăși opinia lui G. Călinescu, potrivit căreia mențiunile critice ale lui Perpessicius reprezintă doar „o prețioasă călăuză bibliografică"[1]. Ele au, desigur, această calitate, dar nu e singura și nici cea mai importantă. Așa cum sublinia Tudor Vianu, opera critică a lui Perpessicius are în primul rînd o valoare interpretativă, „de care nu se va putea lipsi nimeni dintre acei ce-și vor lua sarcina de a studia literatura" din ultimele cinci decenii[2]. Cu deplină justețe, Șerban Cioculescu releva că autorul *Mențiunilor critice* reprezintă „conștiința vie a literaturii române, în devenirile ei succesive"[3]. Tot astfel, Al. Philippide preciza că mențiunile critice pot fi apreciate drept „filmul spiritual al dezvoltării literaturii noastre de la 1923 și pînă astăzi", sau ca „un letopiseț al unei jumătăți de secol de fapte literare românești", de o valoare „considerabilă"[4].

[1] Perpessicius : *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor,* III, p. 365.

[2] Perpessicius : *Mențiuni critice,* III, p. 207.

★

[1] G. Călinescu : *Istoria literaturii române,* București, F.P.L.A., 1941, p. 770.

[2] Tudor Vianu : *Perpessicius,* în *Gazeta literară,* an. II, nr. 2, 13 ianuarie 1955, p. 2.

[3] Șerban Cioculescu : *În tinda unei registraturi,* în *România literară,* an. IV, nr. 14, 1 aprilie 1971.

[4] Al. Philippide : *Perpessicius,* în *Revista de istorie și teorie literară,* tom. 16, nr. 1, 1967, p. 6.

În ansamblul operei de critică literară a lui Perpessicius, volumul de debut, de dimensiuni restrînse, intitulat *Repertoriu critic*, apărut în 1925, la Arad, ocupă un loc aparte, ilustrînd numai parțial trăsăturile caracteristice ale modalității sale critice. Așa cum a precizat mai tîrziu, volumașul n-a fost publicat din dorința expresă a autorului, ci „este întru totul opera prietenească a poetului Al. T. Stamatiad, ale cărui legături cu cercurile literare și editoriale din localitate erau foarte strînse“ [1]. Apropierea lui Perpessicius de poetul ce sunase *Din trîmbițe de aur*, se produsese în scurta sa perioadă de profesorat, la Arad. Așa se și explică de ce volumașul poartă dedicația : „Lui Al. T. Stamatiad, poetul, colegul de literatură și mai ales prietenul, sumară mărturie a simpatiei sale, închină aceste pagini modeste, autorul“.

Motivul pentru care Perpessicius nu și-a alcătuit și tipărit el însuși acest volumaș, este lesne de înțeles. În *Repertoriu critic*, prietenul său a introdus numai notițele publicate în primul rînd cu scop informativ, bibliografic, în *Buletinul cărții*. Evident, prin forța împrejurărilor, prin natura și destinația lor, aceste notițe erau succinte, lapidare, rezumative, nedîndu-i autorului lor posibilitatea de a-și pune în aplicare toate mijloacele sale de investigare, analiză și expresie. Așa cum menționează în cele *Cîteva cuvinte* preliminare, Perpessicius s-a străduit „să împace informația curentă cu sugestia critică“, notițele respective fiind menite „să suscite interesul cetitorului și să îndemne spre lectura operelor“.

[1] Cf. Vasile Netea : *Interviuri literare*, p. 229.

Cu tot caracterul preponderent informativ, notițele din *Repertoriu critic* relevă totuși cîteva trăsături caracteristice ale criticii lui Perpessicius, confirmate în activitatea și volumele sale ulterioare. Recenzînd volumul, la apariție, E. Lovinescu aprecia că autorul lui este „un om de gust, un stilist grațios și un spirit ornat“ [1]. Într-adevăr, chiar în cadrul unei conciziuni maxime, criticul își afirmă puterea de percepție sigură, gustul estetic format, elevat, capacitatea de a se orienta în ierarhia valorilor, finețea observațiilor, grațiozitatea stilului. Nu întîlnim aici arta digresiunilor lirice, din mențiunile critice ulterioare, ci analiza la obiect, relevarea esențialului, făcută însă cu eleganță. Iată, spre exemplu, textul integral al notiței despre cea de a doua ediție a volumului *Două iubiri* de Ion Agârbiceanu : „Sunt nuvele și schițe din cea mai bună epocă a talentului părintelui Agârbiceanu. Ele înfățișează o lume, ades întîlnită în opera prozatorilor ardeleni : lume de țară, lume de preoți, lumea «inteligenței», cu destinele lor, cu nevoile și conflictele inerente. Stăruința păstorilor sufletești, din satele ardelene, viața acestor călăuze pe căile binelui, lumea pe care Ioan Slavici a împămîntenit-o în chip definitiv, se întîlnește și-n opera părintelui Agârbiceanu. Ceea ce se adaugă peste atmosfera aceea de familiaritate și de sfătoșenie caracteristică a epicei ardelene — este o mai adîncă cunoaștere a sufletului omenesc, o scoborîre în abisul mohorît al vieții celor umili, un pronunțat simț, am zice, al poeziei acestor condamnați. Autorul nu se teme de subiecte dificile : în

[1] E. Lovinescu : *Repertoriu critic*, în *Sburătorul*, an. IV, nr. 1, martie 1926, p. 5.

Două iubiri, nuvela aceasta cu toate elementele unui roman în embrion, el prinde tot sbuciumul și tot omenescul unui băiat de preot, prins între iubirea pentru o fată de nobili unguri și iubirea de ai săi, și de neamul său. Să spunem: nici o umbră de retorică, nici un arbitrar de ordin etnic, impus de scriitor nu străbate. Totul se petrece — și acesta e marele merit al lui Agârbiceanu — după legile etern omenești, care sunt și ale esteticii. Dacă am mai aminti de *Luminița* și de *Fefeleaga*, aceste, de mult, clasice și, pe bună dreptate, celebre, schițe de o sobră realizare artistică, se va înțelege de ce subliniem ca pe un eveniment literar această a doua ediție a volumului părintelui Agârbiceanu."

Relevarea esențialului este făcută cu rafinament și expresivitate. Prezentînd volumul *De vorbă cu mine însumi* al lui Ion Minulescu, subliniază că poetul „a deschis orizonturi și a anexat poeziei perspective — pînă la el visate sau vizitate în pripă — explorate de dînsul cu temeritatea unui navigator". De asemenea, arată că poemele se remarcă printr-o versificație „din cele mai armonioase, pe care le-a cunoscut poezia românească", aducînd „o atmosferă turburătoare, un senzualism de pelerin, o sete și o foame de zări și de senzații", precum și „simboluri pregnant gravate", un vers „bogat în variate sonorități".

Una din însușirile fundamentale ale criticii lui Perpessicius, și anume formularea obiecțiilor fără durități de expresie, o putem sesiza încă din notițele cuprinse în *Repertoriu critic*. Scriind, de pildă, despre volumul de schițe și nuvele *La hotarul dobrogean* de Ion Dongorozi, menționează, la început, că proza acestuia atestă „un spirit de observație ascuțit, un dialog nervos, o narație suculentă", pentru ca apoi, fără violență, cu tact, să-i reproșeze: „Tocmai de aceea ne vom permite să strecurăm — un sfat: nu, — cît intenția unei sugestii. Vorbeam și-n celălalt rînd despre panta narației cursive de care trebuie să se ferească d-l Dongorozi. Acum, la al treilea volum, și pentru că un progres cu de la sine pornire se observă, se poate spune: trebuie să angajeze toate calitățile sale în slujba unor destine mai detailate și pe o durată mai mare. Evident, durată sufletească." În aceeași manieră discută și povestirile lui I. Al. Brătescu-Voinești din volumul *Rătăcire*, pe care le califică drept „creionări grăbite în marginea unor întîmplări și în marginea unor suflete". Concluzia că, în ansamblul lui, volumul nu aduce nimic nou, din punct de vedere valoric, în evoluția prozei lui I. Al. Brătescu-Voinești și că, dimpotrivă, reprezintă un pas pe loc, nu e formulată jignitor, ci cu sentimentul încrederii în biruințele viitoare: „Așa cum se prezintă, în calmul lui, volumul de față e un popas în drumul spre alte opere".

Așa cum vom arăta ceva mai departe, față de modalitatea critică a lui Perpessicius a persistat și persistă încă ideea preconcepută că este alcătuită exclusiv dintr-un sistem de elogii și amabilități. Anticipînd argumentația, putem spune, de pe acum, că este o opinie categoric falsă. Chiar și în aceste notițe, cu finalitate precumpănitor informativă, Perpessicius n-a ezitat să-și exprime clar obiecțiile și rezervele, criticînd ceea ce era de criticat. Astfel, în volumul *Vecernii* al lui Camil Baltazar descoperea „multă ornamentație, multă obsesie a cuvîntului și

multă prețiozitate". Despre Zaharia Bârsan nu se sfia să afirme, cu fermitate, că „e un poet minor" și că versurile acestuia sînt „superficiale, ca emoție". Romanul *Cucoana Olimpia* de Lucia Mantu, deși fusese încununat cu un premiu național, era, după opinia criticului, „din pasta spirituală mult inferioară *Miniaturilor*". În mod tranșant demonstra „zădărnicia celor 66 poeme" din *Cetățile melancoliei,* volumul lui Iustin Ilieșiu, precizînd : „E atîta lipsă de simț autentic, atîta virtuozitate în absența oricărui accent sincer încît și cele cîteva reminiscențe, influențele de care e imprimată poezia d-lui Ilieșiu, nu pot nimic pe lîngă recordul lipsei d-sale de personalitate". Alteori, amabilitatea e înlocuită cu o ironie suculentă. În volumul de poezii *Tinerețăi* al lui G. Tutoveanu observa că „versul e de plumb și plumbul n-are rezonanță", adăugînd : „Emoția de artă se ascunde mai dihai ca fata lui Roșu Împărat, prefăcută în pasăre și pitită după lună. Pentru ea e nevoie de un Ochilă special."

Notițele din *Repertoriu critic* reprezintă etapa preparatorie a viitoarelor *Mențiuni critice.*

La Perpessicius, propensiunea pentru critică are o sorginte comună cu chemarea lirică. Profesiunea de cronicar literar nu și-a început-o după ce și-a încheiat activitatea poetică, ambele coordonate ale spiritului său creator izvorînd și evoluînd concomitent, corelîndu-se și completîndu-se. De la început, lecturile sale pătimașe au avut ecouri prelungi și durabile în sensibilitatea sa, în universul său emotiv, absorbindu-l în sfera imaginarului, predispunîndu-l

la reverie, determinîndu-l să-și trăiască intens senzațiile și sentimentele, după cum însuși mărturisește: „A fost o vreme cînd lectura, acest viciu nepedepsit, cum glăsuiește axioma galică, era pentru noi unica mare delectațiune. A descoperi zilnic noi ostroave imaginare, a poposi netulburat la picioarele Olimpului și a sta la taifas cu semeni din altă plasmă decît cei din mahalaua noastră, ne-au fost, dintre bucurii, cele mai rare și mai la îndemînă, apte să împlinească atît lacunele, cît și deziluziile vieții de toate zilele." Din dorința de a comunica și altora satisfacțiile sale de ordin spiritual și emoțional, a pătruns, însă fără putință de întoarcere, și în zona criticii literare : „A fost, după aceea, o vreme cînd scrisul, acest viciu condamnabil, această dulce-amară caznă incurabilă, cum au socotit-o mai toți aceia ce i-au cunoscut tirania, ne-a amăgit și ne-a îndemnat să împărtășim și altora bucuriile noastre, și timpul acela a fost unul de pierzanie, căci el a decis și cariera noastră de cronicar literar" [1].

Cristalizîndu-se în perioada în care sensibilitatea și conștiința sa artistică se aflau în plină efervescență poetică, activitatea de critic literar a lui Perpessicius a evoluat și s-a desăvîrșit sub auspiciile acelorași impulsuri afective. De aceea, trăsătura fundamentală a modalității sale critice, particularitatea care-i asigură deplina originalitate este lirismul. Și în critică, Perpessicius a rămas același poet senzitiv, de rafinată interiorizare emoțională și melodică expresivitate. El este singurul critic literar român care, în formularea judecății de valoare, a apelat continuu, cu cele mai fericite rezultate, la

[1] Perpessicius : *Lecturi intermitente,* p. 5.

mijloacele de expresie ale prozei poematice. De o unică și pregnantă factură personală, modalitatea sa critică este suplă și captivantă. În mod frecvent, mențiunile critice decantează sensibilitatea și emotivitatea poetului, conțin evocări lirice, efuziuni confesive, motivări intime, cu delicate și discrete incursiuni autobiografice. Scriind despre cea de a treia ediție a volumului *Romanțe pentru mai tîrziu* de Ion Minulescu, își recheamă adolscența, stăpînită de fiorul incantatoriu al primei lecturi a acestor romanțe și de cortegiul deliciilor literare proprii vîrstei de aur, într-o pagină de remarcabil poem în proză :

„Adolescență, adolescență !...

O ! Annă Karenină și tu Kitty ; Florență a Crinului Roșu, scrisoare ce cădeai într-o cutie zăvorîtă, părăsită poate, pe strada aceea întunecoasă ; și-ntîia carte a lui Lorrain, o ! straniu conte Noronsoff ce-ți puneai în timpul orgiilor, dantura, în cupa rezervată anume ; o ! frate Cyrano, îți mai amintești cum plîngeam în înserare, colo, în colțul de sub icoane, în tremurarea candelei, în vreme ce Roxana își desfăta simțirea cu versurile tale — nebănuind, — o ! Christ galant, o ! Don Quichotte incurabil.

Și serbările din grădina publică : pungile cu confetti ieftin preparate, din ajun, gardul sărit și iscusita strecurare printre sîrma ghimpată și printre «sticleții» broboditi, adolescentele cu ochii scăpărînd numai virginitate, frumoasele, savante în farduri și-n surîsuri, cît le-am rîvnit acele serpentine larg desfășurate, acele benzi de telegrafuri Morse, pe care nimeni nu scria nici un cuvînt...

Și portul, cu cheiul tolănit la soare ca și hamalii obosiți în miez de vară, o barcă eftină (o ! vremuri ce nu cunoșteați valuta), cum naviga pe Nilul în miniatură, (pe Corotișca ce-și boltea umiditatea sub sălciile întrețesute), popas în baltă, ospăț cu mure și reîntoarcerea pe apă, în amurg, cînd catargele în negru profilate pe purpura asfințitului înfiorau cu viziunea lor patibulară...".

Rechemarea adolescenței servește drept cadru afectiv, recompune atmosfera în care criticul de acum a savurat pentru prima dată *Romanțele pentru mai tîrziu* : „Așa, pe vremurile acelea, ne-ai sosit, într-o bună zi, o, cîntăreț necunoscut, în modesta ta înfățișare a bibliotecii de 30 de centime de la Socec... Căci a fost un eveniment, volumașul acela, scoica aceea de fildeș auind de murmure marine, o vizită surprinzătoare și ciudată în tihnitul iatac al sufletelor noastre în care armonia eminesciană ne adormea în leagănul «dureros de dulce» al cîntecelor ei."

Evocarea amintirilor personale, raportarea operei discutate la propriile-i trăiri și experiențe pune și mai mult în evidență, mai convingător, noutatea pe care lirica minulesciană o aducea în peisajul literaturii române din acea epocă : „În poezia vremurilor acelora era un ponton vacant la care au tras, misterioase, năvile romanțelor lui Minulescu. Era o lume nouă, erau acorduri nemaiauzite, era o armonie ce vibra tulburătoare, era atîta fascinație în verbul și în versul lui — încît — ca în *Sosesc corăbiile,* am coborît grăbiți vadul, în port, să le privim, cum veneau obosite din lupta cu furtunile...".

Pasiunea evocărilor poematice nu impietează asupra spiritului critic, nu edulcorează viziunea, ci, dimpotrivă, creează o stare ideală de lectură, care facilitează înțelegerea esenței. Lirismul, confesiunile, rememorările se circumscriu în tehnica atît de originală a foiletonului critic perpessician. Punînd în aplicare astfel de procedee, criticul pregătește atmosfera, cadrul adecvat pentru a putea comunica ceva revelatoriu. Evocările poematice constituie captația inițială a demersului critic, inițierea treptată în substanța operei discutate. Puterea persuasivă a aprecierilor valorice rezidă în primul rînd în confesiune, în mărturisirea propriilor emoții și sentimente, în stabilirea unei comuniuni intime între critic și cititor. Comentariul pe marginea romanului *Adam și Eva* de Liviu Rebreanu îi prilejuiește o retrospectivă succintă asupra operelor anterioare ale marelui scriitor, făcută însă dintr-un unghi autobiografic, cu scopul de a reaminti modul în care impresiile și aprecierile personale s-au dovedit întemeiate, biruitoare în confruntarea cu opiniile critice emise la apariția acestor opere: „N-am avut fericirea să scriu despre romanele anterioare ale d-lui Rebreanu. Pe vremea cînd apărea *Ion*, împărțeam timpul între preumblări, de-a lungul cheiului, în port, scandînd jocul valurilor, pe mătăniile versului, și între lecturi — compensații naive în tîrgul acela de bancheri, de armatori și de ministeriabili. Eram un simplu cetitor. Mă dam voluptății acesteia fără teamă. Închideam o carte între copertele a două exclamații și treceam la alta, cu dezinvoltura flirturilor la kermessele publice. Nu mă pîndea nici un control. N-aveam să roșesc de vreo părere, cu voce

tare și în public, spusă. Și era păcat. Atîtea din ele meritau să li se consemne un omagiu, în personala mea istorie a literaturii contemporane. Am cetit cele două volume din *Ion* cu o viteză memorabilă. Epopeea eroului muncit de foamea de pămînt, tribulațiile lui sentimentale, de la scena cuptorului pînă cînd expiră sub lovitura de cazma a rivalului său, Gheorghe, figura preotului Pămătuf, aventurile familiei Herdelea, într-un cuvînt întreaga monografie a vieții din Armadia Ardealului, m-a interesat în chip deosebit. Îmi amintesc de un cuvînt al lui Suarès: «la vie seule c'est la marque de l'art». Cînd mai tîrziu cetii despre păcatele stilistice ale lui *Ion*, rămăsei deconcertat. Cum de nu le băgasem în seamă! Îmi revenii repede și-n observația lui Suarès văzui supremul elogiu."

Distingem în astfel de evocări lirice, caracteristice întregii modalități critice perpessiciene, o subtilă tentă impresionistă. Această coloratură impresionistă are însă o nuanță particulară, nu se circumscrie în sfera subiectivismului hedonist. Ea este în primul rînd reflexul unei atitudini simpatetice. Criticul participă afectiv, simpatetic la viața literară, la strădaniile creatoare ale confraților săi, se simte solidar cu aceștia, descărcîndu-și sufletul în fața lor, mărturisindu-și propriile trăiri și emoții înaintea cititorilor, pentru a le capta atenția și a le propulsa sensibilitatea. Tenta impresionistă este determinată și de faptul că Perpessicius nu s-a voit mentorul catedratic al literaturii din vremea sa, ci cititorul ei pasionat, interpretul frumosului artistic ce i-a procurat delicii personale. Referirea la propria-i persoană nu are nimic de-a face cu impresionismul egoist, ci provine

din aceeași atitudine simpatetică : „Pentru noi, *Femei* reprezintă înainte de toate cartea între filele căreia stau presate în loc de flori, cîteva suflete efemere și în care, mai presus de celelalte calități, prețuim tocmai această aromă de floare de mormînt, ale cărei miresme îmbălsămaseră și paginile *Fragmentelor dintr-un carnet găsit*. Romanul d-lui Mihail Sebastian schimbă de patru ori decorurile, în care se perindă, ca în albumul de «șapte stampe amoroase» al lui Henry de Régnier, o pleiadă, în care dacă nu toate cele șapte femei sunt la fel de grațioase, toate sunt deopotrivă de prezente, cu sufletul și inima lor, cînd mai discretă, cînd mai năvalnică."

Introducînd echilibrat și armonios nuanțările impresioniste, prin utilizarea lirismului confesiv, a motivărilor subiective și a efuziunilor poematice, Perpessicius s-a distanțat categoric, complet de tonul sentențios, de afectarea dogmatică, de orice crispare. Aceasta i-a dat posibilitatea de a imprima modalității sale critice o mare varietate expresivă, de a nu se repeta de la o cronică la alta, de a nu întrebuința mereu aceleași formule critice. Spre exemplu, pentru a releva substanța volumului *Maghernița veche* al lui Leon Feraru, în care poetul își rechema tinerețea, criticul scria, cu melancolia provocată de trecerea anilor : „Înduioșător aspect și cultul pentru tinerețe ! Pentru junețea noastră, mai ales. Pe coarda aceasta a juniei care se eclipsează în conul de umbră al neînduplecatului timp, Francis Jammes și-a modulat atîtea din emoționantele sale melodii. Da, e o tristețe, o sfîșietoare certitudine, care ne strînge inimile, cu insensibilul ei clește, o dulce-gravă tortură, o perpetuu-necicatrizată rană, care stă acolo, în dosul inimii,

înapoia pleoapelor, lîngă butoiul danaidian al lacrămilor și ne amintește, cu neobosita ei prezență, de timpul ce se trece, de biata noastră viață, de ireparabila tinerețe ce ne scapă și se pierde într-o înduioșătoare ceață de melancolie.

De unde o foarte firească slăbiciune pentru amintirile noastre din tinerețe."

Perpessicius își scrie paginile de critică literară cu migala orfevrierului ce-și savurează satisfacțiile artei sale. În discutarea unei opere, a unui scriitor, se exprimă pe sine, proiectează propria sa sensibilitate, în accente melodice : „Cum așteptam, cu fiecare toamnă, cornul de abundență al ciorchinilor și fagurii de poame aurii, cu fiecare nouă toamnă literară așteptam și rodul de poeme al d-lui Ion Pillat. Dacă erau și ani cînd poemul întîrzia, faptul nu avea de ce să mire pe cei inițiați în tainele legilor naturii. Sunt altoiuri care cer un timp mai îndelungat pentru fuziune și sunt varietăți a căror roadă are nevoie de un mai lung răstimp de gestație. D. Ion Pillat evolua și în procesul acesta tainic de desăvîrșire, împlinirile urmau elipse determinate, ca în cea mai fatală dintre astronomii." Viziunea lirică, poematică, prin excelență metaforică, o întîlnim frecvent în paginile de analiză critică la obiect, lărgind considerabil puterea de sugerare, de caracterizare pregnantă. Despre Tudor Arghezi scria : „Nu este în literatura noastră al doilea care să mînuiască cu aceeași dexteră simplicitate, crinul și mătrăguna, seraful și diavolul, litania și blestemul. Verbul său e cînd suspin și cînd apă tare, cînd punte spre paradisuri nevinovate și cînd tunel spre bolgiile dantești. Din această inepuizabilă fantezie vine și cartea de astăzi *Tablete din Țara de*

Kuty. A fost, dintru începuturile literare ale poetului *Agatelor negre* și pînă astăzi, un neadormit pamfletar în d. Tudor Arghezi. Verbul său dur a pocnit ca o praștie trimeasă în creștetul cutezătorilor Goliați, firul său de paianjen s-a împletit ca oțelul în jurul victimelor, al căror contur a rămas de-a pururi imprimat în roca de pergament a ziarului sau revistei, lentila sa miraculoasă a mărit și diformat proporțiile atîtor grandioase caricaturi, a căror faimă infamantă e încă unul din miracolele acestui artist cu verva risipitoare."

Implîntat adînc în actualitatea vremii sale, Perpessicius a făcut dovada celei mai cuprinzătoare receptivități critice, a celei mai largi deschideri spre multitudinea și varietatea întrupărilor artistice ale cuvîntului scris. Discutarea fenomenului literar contemporan a făcut-o organizat, cu o disciplină riguroasă, calendaristică, înregistrînd cu fidelitate orice carte nou apărută, așezînd-o sub un variat joc de lumini, pentru a-i releva toate reflexele, toate nuanțele. Încă de la începutul activității sale, în articolul programatic *În tinda unei registraturi*, își propunea să-și recompenseze întotdeauna „bucuria de a fi întîlnit un suflet", adică o vibrație umană în formă artistică, precizînd că acest suflet „poate veni în orice armură, a oricărei școale". Ceea ce dorea să ceară oricărui scriitor, era „să-și servească cinstit propriul său temperament", adăugînd că va urmări „cu egală plăcere o operă naturalistă ca și una simbolistă" și că „registratura" sa critică este deschisă tuturor, dar în care „numerus clausus va pătrunde cel din urmă". Aceste

principii inițiale au fost respectate întocmai, i-au guvernat întreaga activitate critică. O caracteristică esențială a criticii perpessiciene este disponibilitatea de a înțelege orice formă literară, orice modalitate de expresie artistică, fără nimic exclusivist. Atitudinea criticului nu este eclectică, ci una de largă receptivitate, determinată de sentimentul relativității tuturor manifestărilor de artă, în virtutea căruia nu absolutizează pe una în defavoarea celeilalte. Perpessicius a fost condus permanent de ideea că cel chemat să aprecieze fenomenul literar și opera de artă nu trebuie să abdice în prejudecăți, în dogme și sectarism, ci are datoria de a descifra și proclama frumosul oriunde s-ar afla. Acest lucru îl poate realiza prin contopirea cu întreaga viață literară, prin cunoașterea nemijlocită a tuturor realităților, fiind capabil să discearnă autenticul și falsul, valoarea și impostura. Teoretizînd acest principiu, se autodefinea : „Izolarea socială a criticului nu este o condiție sine qua non pentru exercitarea acestui oficiu. Mai mult : pentru autonomia criticului și pentru independența evaluărilor lui, să-i dorim să descindă în piața plină de larmă a literaturii, în care și dacă se încrucișează, de atîtea ori, cuvinte ce roșesc obrajii și sfîrcul urechilor, tot mai sigur se disting valorile de contrafaceri și esențele de cele mercantilizate."

În personalitatea lui Perpessicius s-au întrepătruns, într-o desăvîrșită osmoză, două direcții spirituale polare, și anume erudiția cărturarului de formație universitară clasicistă și sensibilitatea modernă a poetului, a omului de gust, receptiv la toate înnoirile și mutațiile estetice contemporane. Sistemul său metaforic de exprimare a intuiției critice trădează o apeti-

ție constantă pentru elementele antichității greco-latine, pe care le convertește însă în spirit modern. Galerele Xeres, Estremadura și Alicante, cîntate de Ion Minulescu în *Romanța celor trei galere*, îi păreau „galere astăzi părăsite și putrezind în rada portului, netrebnice, ca nava lui Catul, de pe lacul Benacus, lăsată doar în paza gemenilor zei marini, Castor și Pollux". În poezia *Decembre* a lui Bacovia observa o „seninătate horațiană", iar cel de al treilea volum al lui Camil Baltazar, *Reculegeri în nemurirea ta*, îl asocia cu „al treilea măr svîrlit de Hippomenes", care „birui definitiv pe Atalanta". Exemplele, desigur, s-ar putea înmulți.

Formația clasicistă n-a constituit niciodată un obstacol în opțiunile sale moderne. Larga sa receptivitate l-a făcut capabil să înțeleagă, la justa ei valoare, atît o operă în spirit tradiționalist, cît și o operă ce violenta, prin noutatea ei temerară, climatul tradițional. Comentînd, de pildă, volumul de versuri *Grădina părăsită* de George Vâlsan, își exprima satisfacția de a se afla în fața „unui adevărat temperament poetic", detaliind aprecierea : „Nota particulară a poeziilor d-lui Vâlsan este discreția fie în peisaj, fie în tema istorică. Sentimentele delicate, înrudite ca sensibilitate cu Iosif, mai puțin artistice, dar tot atît de pure, o notă idilică, de nobilă linie clasică și mai ales o mînuire surprinzătoare a versului alb, în care s-a dovedit un virtuos : iată forma întru totul personală a d-lui Vâlsan. Cetitorul nu se va putea smulge farmecului aceluia, puțin vetust, dar plin de grație, al scenei din *Seara de iarnă*, sau de emoția familiară altoită pe o temă așa de puțin ademenitoare în aparență, ca aceea din *Profesorul...*" De

asemenea, revenind asupra volumului de nuvele și schițe *Două iubiri* al lui Ion Agârbiceanu, remarca la prozatorul transilvănean „un spirit de observație, un dar de a sanctifica și cele mai umile subiecte, o sobrietate de gravor în cupru, calități ce-l ridică pînă la creația epică și care sapă în sufletul lectorului ca apa tare", conchizînd : „Volumul acesta e unul din cele mai unitare din opera lui Agârbiceanu. Și unul de mare maturitate artistică." Perpessicius aprecia, dacă merita, și poezia de factură tradițională, dar, în același timp, și poezia de rezonanță simbolistă. În articolul programatic *În tinda unei registraturi*, invita cititorul „să binevoiască a nu mai socoti noutatea ca pe o ciuhă de speriat ciorile", insistînd în primul rînd asupra necesității de a înțelege valențele superioare ale simbolismului : „Trebuie repetat acest adevăr, că simbolismul român prenumără autori și opere valoroase și că el a slujit literaturii române într-o măsură în orice caz mai mare decît gura satului ar lăsa să creadă". Convingerea exprimată în profesiunea de credință inițială și-a păstrat-o în întreaga sa activitate de critic, acordînd simbolismului meritul pe care și l-a dobîndit în evoluția și fertilizarea liricii românești. Scriind despre volumul de poeme *Neliniști* de I. M. Rașcu, definea simbolismul un „curent de regenerare a liricii românești", o reacție și o biruință asupra desuetului idilism sămănătorist, asupra acelora care „socoteau să cucerească pozițiunea de comandament a liricii românești, cu un chiot, cu un fir de busuioc prins după ureche sau cu un ritm de săltăreață chindie". Perpessicius analiza poemele lui I. M. Rașcu din perspectiva noutății pe care o aduceau în lirica noastră, specifică

înnoirilor radicale produse de simbolism : „Este meritul simbolismului românesc, fără să delimităm această «stare de spirit» în care temperamente de diversă calitate se conjugau într-o aceeași atmosferă de lirică revoluționară pentru vremea aceea, este meritul mișcării de la *Vieața nouă* și consorele deoparte, al scriitorilor neînregimentați de alta, să fi impus conștiinței publicului o altă poezie decît aceea a tiparelor repetate pînă la istovire".

Avînd o largă deschidere spre toate zonele spirituale, spre multiplele și variatele manifestări ale creației artistice, spre feluritele întrupări ale esteticului, Perpessicius n-a respins niciodată, preconceput, inovațiile și experimentele. Invocîndu-l pe Thibaudet, pledează în favoarea „marei comprehensiuni de care trebuie să dea dovadă criticul, a lipsei de sectarism, de prejudecăți". Evident, „fără ca pluralitatea aceasta de gesturi să anihileze exigențele minime ale judecății". Fără a parcurge vreo traiectorie paradoxală, fără a-și renega convingerile anterioare, criticul de formație clasicistă, comprehensiv față de formele literare tradiționale, își manifestă firesc, ca o reacție normală, necesară, opțiunea deschisă pentru cele mai noi tendințe, experimente și direcții estetice survenite în literatura contemporană. Bineînțeles, opțiunea nu se realizează gratuit, din snobism, din dorința de a fi modern cu orice preț, ci numai în momentul în care actul critic al investigației și al analizei descoperă o valoare artistică autentică, în măsură să justifice integrarea operei respective în sfera literaturii. Demonstrînd o putere de percepție sigură, perspicacitate, o intuiție fără greș și o înțelegere completă a celor mai pure

esențe ale poeziei, Perpessicius a salutat entuziast și elogios versurile lui Ion Barbu din *Joc secund*, definindu-le drept „stanțe purificate în flacăra minții", amintind „acele chivoturi de aur, sanctificate de pasiunea giuvaergiului ca și de simbolul închis în ele". Poezia lui Ion Barbu, releva criticul, este o „poezie de delicii cerebrale, floră de analogii rare", „adevărate filtruri de melodie și simbol, descîntece pentru intelect, formule poetice ale unui ritual magic". De asemenea, sublinia „ineditul plastic pe care-l realizează d-l Ion Barbu în cele mai dificile și mai marcate de ermetism din poemele sale", compoziția „din umbre și lumini, o dispunere a esențelor, un ritm de pe urma căruia se alege acea armonie înrudită cu armonia sferelor la pythagoricieni și care dă poemelor d-lui Ion Barbu acel timbru de vis și irealitate ce se întîlnește la Coleridge și Edgar Poe". Perpessicius a remarcat primul, modul elevat în care Ion Barbu a sublimat esența folclorică în versurile sale: „D-l Ion Barbu a dozat licorile folclorului pînă a obținut filtruri de legendă. Imprecația d-șoarei Hus, e din acest punct de vedere un record și un model pentru toți cîți se apropie de fiordurile feerice, de tainițele și comorile nativ-populare."

Din aceeași opțiune comprehensivă pentru noile formule literare ale contemporaneității sale, Perpessicius a dedicat scrierilor lui Urmuz, editate de Sașa Pană în volumul *Schițe fantastice*, una dintre cele mai penetrante analize. Referindu-se la „scînteietorul și meteoricul talent" al lui Urmuz, „unul din cei mai personali creatori de basme noui", criticul preciza că produsele acestui talent „sunt doar cîteva schițe fantastice", însă „îndestulătoare pentru a

marca o dată în istoria scrisului nostru contemporan și pentru a asigura scriitorului Urmuz o pagină a sa, proprie". Scrierile lui Urmuz, argumenta Perpessicius, „cuceresc prin chiar excesul lor de absurditate, și nu pot să fie privite altminteri, decît ca jocul voluntar și amuzant al unui temperament prin excelență satiric". Și aceasta pentru că „protagoniștii micului teatru de păpuși al lui Urmuz, amuză și întristează, în același timp ; sub travestiul lor amuzant se schițează o existență înrudită cu a noastră". De aceea, „Urmuz este, în forme fantaste, un profund spirit satiric", denotînd „o mare vervă creatoare și o fantezie neostoită, capabilă nu numai să implice datele realității curente, să le amestece și să dea, la fel cu jocul norilor, forme noui, îndrăznețe și uimitoare, proprii tuturor mitologiilor, dar chiar să evolueze spre basme în cari nihilismul fantastic al primelor fragmente și automatismul marionetelor sale primare să se așeze în compoziții limpezi și armonioase". În aceeași ordine de idei trebuie să amintim că Perpessicius a intuit și a remarcat valențele prozei lui Ion Vinea încă de la întîiul și minusculul său volum, *Descîntecul și Flori de lampă*, pe marginea căruia glosa : „Fantazie neînfrînată și ritm frenetic, iată cele două caracteristici ale scrisului d-lui Ion Vinea. Reale, verosimile sau simple plăsmuiri ale imaginației sale antrenante, ne aflăm pe un teren bîntuit de Iele. Povestirea se desfășoară precipitat, stilul trepidează, imaginea înfige un pumnal, dansează și trece mai departe. Tentativa aceasta de impudiciție și de nemiloasă scotocire a unor taine dureroase, exprimate însă într-un stil personal, greu de artă, în aparenta neglijență a debitului enumerator, dau impresia unui neonaturalism, a cărui prezență e încă unul din farmecele prozei noastre contemporane."

Perpessicius și-a spus cuvîntul despre toți scriitorii vremii sale, mari și mici, consacrați sau debutanți, indiferent de formula artistică pe care aceștia o adoptau. Prin mențiunile sale critice, publicate cu deplină responsabilitate pentru actul critic, a asigurat îndeletnicirii de cronicar literar o durabilitate profesională de indiscutabil prestigiu. Angajîndu-se cu pasiune pe această cale, s-a respectat în primul rînd pe sine, evitînd prezența capricioasă și diletantismul. Cărțile pe care le-a comentat nu le-a frunzărit, nu le-a citit în diagonală, ci le-a adîncit în integralitatea lor, punînd cu consecvență în aplicare principiul, ca „întemeiați pe cunoașterea lor reală să ne pronunțăm nu din auzite sau după ureche, cît din proprie convingere". Criticul nu s-a putut împăca niciodată cu ideea ignorării unei cărți care merita toată atenția și pe care, din lipsă de timp sau din alte motive, nu a semnalat-o public. O asemenea absență l-a obsedat, i-a provocat remușcări, mai ales cînd era vorba de o carte de reală noutate și valoare. Bunăoară, deși citise volumul de poezii *Capricii* al lui George Magheru, nu a putut să scrie despre el îndată după apariție, ci abia peste un an de zile, perioadă în care a fost urmărit tot timpul de gîndul unei ignorări nedrepte : „Iată cartea care așteaptă de aproape un an de zile. Cartea despre care scriam în bilanțul anului, căruia aproape i se împlinește anul : «o carte diversă și ciudată», cînd promiteam să revenim cît mai curînd și nu reveneam de fel, oricît impresia primă era confirmată de cea

de a doua și aceasta de cea de după aceea și oricît regretul ne încerca zilnic, iar prilejul de a putea trîmbița un nou meteor, pe bolta de safir a liricii contemporane, ne înghimpa și ne dădea ghes, încontinuu.

Înțelegeam că pentru o astfel de apariţiune, inegală dar bogată, luxuriantă și rebelă, de o fantezie cînd extraordinară și cînd alteori împinsă pînă la anulare, că pentru o apariţiune mai presus de toate excepţională, se cerea un entuziasm tînăr, una din acele generozități de largă intuiție, care trecînd peste lespezi și peste mărăcini inevitabili să vizeze culmile, cărora să le culeagă numai rara floare a reginii."

Cînd, într-adevăr, o carte îi scapă atenției, nu se limitează la simpla ei comentare, ci își face o reală și sinceră autocritică, dorește să se reabiliteze. Constatînd, de pildă, că a scăpat din vedere romanul *Stana* al lui Ion Agârbiceanu, întrerupe foiletonul consacrat ediției lui Paul Zarifopol din opera lui I. L. Caragiale și scrie de îndată despre acest roman, nu însă ca, înaintea analizei, să expună pe larg motivele care l-au făcut — din perspectiva conștiinciozității sale — culpabil față de scriitor: „Nu e, dealtminteri, pentru întîia oară, că ne izbim în exercițiul profesiunii noastre critice, de piedici de natură, așa zicînd, balcanică, înțelegînd prin aceasta condițiile sălbatece în care este ținut să lucreze un salahor intelectual prin vlăsiile noastre. Din cîte cunoaștem, de prin alte părți, din acel Occident de dorul căruia atîta ne prăpădim, ne rămăsese imaginea criticului de două ori utilat, cu timp și cărți, zăcînd cu zilele și cu săptămînile în biblioteci fie personale, fie publice. Nu poți avea toate cărțile la îndemînă, în rafturi, în fața mesei de scris, cum s-ar cădea, într-o oarecare măsură, ai în schimb sau ar trebui să ai, timpul trebuincios să te deplasezi la biblioteca publică, a Academiei Române, să zicem. Sunt unele cărți mai discrete, mai puțin gălăgioase, care abia apar sau nici nu dau prin vitrine și pe care nu le poți afla decît în umbra așa de favorabilă și de odihnitoare a bibliotecii publice. *Stana,* romanul cu care ne îmbia părintele Ion Agârbiceanu putea să fie una dintr-însele. Dar drumul la bibliotecă ia de multe ori aspectul unei adevărate expediții și de tot atîtea ori ești obligat să renunți și să te lipsești de informația fără de care oficiul critic nu poate fi desăvîrșit. Că lucrul nu ni se întîmpla nici prima oară, nici numai nouă, iată ce consolează foarte puțin."

Și cu alt prilej, determinat de conștiinciozitatea, devotamentul și dezinteresarea sa în profesarea actului critic, Perpessicius își dorea „timp și unelte", pentru ca, „legat de pupitru, să poată ceti neîntrerupt, să nu mai lase, luni și ani, să treacă pînă să refere despre opere și autori, ai zilei de astăzi întîi și apoi ai posterității, să aibă la îndemînă biblioteca, să întindă mîna la raft, pentru o dată, pentru un titlu, pentru o operă sau o colecție care trebuiește consultată" !

În ciuda unor astfel de greutăți, Perpessicius a izbutit să fie permanent în pas cu timpul său, în miezul celei mai arzătoare actualități literare. Însuși criticul și-a considerat mențiunile critice a fi „mărturii contimporane", pentru că ele, într-adevăr, re-

dau imaginea autentică a peisajului literar contemporan, senzația vie, mereu proaspătă a mișcării literare românești pe durata unei jumătăți de secol.

★

Preocuparea specifică, dominantă a lui Perpessicius, în întreaga sa activitate critică, a fost aceea de a releva *frumosul autentic* din orice operă literară, indiferent de proporția lui. Aceasta l-a interesat în primul rînd, și nu drămuirea, mai mult sau mai puțin farmaceutică, a meritelor și a scăderilor. Oriunde a întrevăzut talentul, l-a salutat cu entuziasm ; oriunde a putut cunoaște și trăi o emoție estetică, a subliniat-o cu deplină bucurie sufletească și încîntare spirituală. Nu reproșurile și obiecțiile critice au precumpănit în analizele întreprinse de Perpessicius, ci dorința de a sesiza și reliefa acele elemente valorice în virtutea cărora o carte poate fi circumscrisă în sfera literaturii. Avînd într-un înalt grad cultul creației literare, a văzut în orice carte o formă, oricît de minimă, cu drept la viață. Din acest punct de vedere, Pompiliu Constantinescu avea dreptate cînd afirma că Perpessicius practică o „critică a solidarității profesionale“ [1]. Entuziasmul lui Perpessicius este al unui explorator care descoperă noi zone geografice sau oaze odihnitoare, uneori după o lungă călătorie prin deșert.

Simțind acut frumosul dintr-o operă literară, dispune în același timp și de facultatea de a-l capta și de a-l releva, atît cît este. Faptul de literatură, de

[1] Pompiliu Constantinescu : *Scrieri*, vol. IV, București, Editura Minerva, 1970, p. 207.

artă autentică, indiferent de gradul lui, nu i-a scăpat niciodată, comunicîndu-l cu o vie satisfacție. Parafrazînd dictonul lui Terențiu, „homo sum, humani nihil a me alienum puto“ (om sînt, și nimic din ceea ce e omenește nu-mi este străin), Perpessicius mărturisea, în introductivele *Lămuriri* la cel de al patrulea volum de *Mențiuni critice* : „Ne-a mîngîiat iluzia că nimic din ce e literar nu ne-a fost străin“.

Interesat de calitățile unei opere literare, criticul a insistat cu precădere asupra acestora, cînd au fost revelatorii, precumpănitoare în raport cu deficiențele. În acest sens, își propunea „să trecem peste defecte secundare cîtă vreme aflăm calități dominante“. Din acest unghi de vedere analiza, de pildă, romanul *Bal mascat* de Ionel Teodoreanu : „Este romanul-sinteză al tuturor calităților, ba chiar și defectelor d-lui I. T. Și întîi cu acestea. I s-a reproșat d-lui I. T. excesul de lirism, și mai cu seamă de metaforism, repros într-o oarecare măsură întemeiat, de vreme ce, și dacă nu-i strică, romanul se poate lipsi de ornamentații stilistice. Repros, pe care însuși d-sa se pare să-l fi admis de vreme ce se poate observa în scrisul d-sale o temperare a iureșului metaforic. Din parte-ne, nu ne vom opri la astfel de observațiuni... Vom spune că în *Bal mascat* scrisul d-lui I. T. împrumută un aer mai reținut, mai adecvat subiectului, procesului de reintegrare ieșenistă, pe care-l urmărește, fără ca însă, și aici, precum în toate volumele sale, să nu întîlnești popasuri sau neglijențe de stil, pe care le-ai dori absente și care sunt cu atît mai distonante cu cît autorul este un pasionat al stilului artist... Numai că astfel de greșeli nu ne vor opri, oricît le-am dori cu ardoare

eliminate, să stăruim asupra meritelor romanului d-lui I. T.".

Perpessicius n-a urmărit exclusiv elogierea unei cărţi şi nu a evitat criticarea severă a celor care nu răspundeau exigenţelor estetice. În ceea ce priveşte semnalarea unor deficienţe, a unor neîmpliniri, a avut însă o atitudine echilibrată. A relevat aspectele pozitive în mod deosebit, iar pe cele negative le-a estompat numai atunci cînd nu erau capitale, cînd nu viciau întreaga structură a operei discutate. Punctul său de vedere, în această direcţie, era formulat astfel : „Dacă se găsesc în toată opera, puncte mai slabe, lacune de realizare, obligaţia criticului este să releve aceste scăderi, fără însă să stăruie prea îndelung, ca nu cumva, în felul acesta, micile borte să se lărgească din cale afară şi să atragă după sine ruina, nemeritată, a întregului edificiu". Potrivit acestei concepţii a şi procedat în analizele întreprinse. Glosînd pe marginea romanului *Lupii* de Dinu Nicodin, spre exemplu, formulează o serie de obiecţii critice, însă nu dă amploare neîmplinirilor, nepărîndu-i-se structurale, relevînd ceea ce era bun, ceea ce se înscria în sfera artei, a frumosului autentic : „Desigur, scrisul d-lui Dinu Nicodin e rebarbativ, inversiunile d-sale arbitrare dau de multe ori impresia că cetim o traducere neperfectă, preţiozitatea d-sale stilistică şi gramaticală comunică acea nesiguranţă pe care ţi-o dă tiparul de mînă, cu litere mişcate şi rînduri rătăcite. Dar sub toate aceste ariceli, cu care de la o vreme te deprinzi şi pe care le şi domesticeşti, se ascunde un real temperament scriitoricesc. Portrete de mărime naturală, sufletească desigur, ca acela al lui Venetici, al d-nei Socatz, al

lui Falger (ce cuceritoare şi de artistic contrast cu ciocoinicia lui Venetici, această creaţie de simplicitate şi bonomie a lui Falger, bărbosul şi prietenul urşilor şi al căprioarelor), dialog ca acela dintre autor şi hotelierul evreu din Vişău, cu toate că modelul suferă încă de unele artificialităţi literare, atmosfera şi peisagiul de munte, arta de a intercala, cu ascuţit simţ epigramatic, referinţe şi epigrafe celebre, emoţiunea umanitară şi poemul mormintelor de război luate de apă, starea de spirit, egală tot timpul, cu care observatorul înregistrează fără de grimasă, — toate acestea, şi desigur nu sunt încă toate, desemnează pe scriitorul predestinat."

Aşezîndu-şi demersul critic sub lumina esteticului, Perpessicius nu a fost interesat să constate dacă faptele narate într-o operă literară sînt reale sau imaginare, dacă sînt sau nu „strict autentice", ci s-a preocupat exclusiv de măsura în care aceste fapte sînt întrupări de artă autentică. Pornind de la premisa, întru totul justificată, că „nu rămîne nimeni în literatură numai pentru subiecte", s-a străduit să afle dacă faptele au „o existenţă artistică", dacă scena reală sau imaginară devine „o necesitate artistică, care o sustrage compasului cotidian". Conducîndu-se după astfel de principii estetice, Perpessicius a judecat opera literară ca entitate artistică, fără să implice, în aprecierea ei valorică, persoana fizică a autorului. Străin de orice interese de grup, refuzînd imixtiunea relaţiilor personale în examenul estetic, nu a schiţat niciodată gestul de a portretiza vreun scriitor, de a da detalii despre om, nici sub aspect fizionomic, nici sub aspect etic sau civic. În această direcţie, pornea de la convingerea că

„oficiul critic este legat mai mult de operă și de natura ei decît de natura creatorului". Critica, spunea Perpessicius în altă parte, „își trage vlaga din viața cărților, indiferent de cei ce le scriu și de felul cum arată la chip și la suflet. Dacă prin puterea misterioasă a unui nou element, neînscris încă în tabelul lui Mendeleiev, toate numele și pseudonimele ar dispărea, de oriunde s-ar afla ele, pe coperte, pe file de gardă, în cataloage sau repertorii biobliografice, critica n-ar fi mai puțin activă, cîtă vreme ar rămînea cu textul". De aceea, cînd apare *Feciorul lui Nenea Tache Vameșul* de Sărmanul Klopstock, îl salută cu entuziasm, neștiind cine e scriitorul care se ascunde sub acest ciudat pseudonim : „Marcat de o adiere de romantism întîrziat și altoit pe repulsive reminiscențe didactice, pseudonimul acesta era făcut să izbească, să șocheze cum se spune, poate să și indispuie... Trebuiește considerat, de vreme ce astă-i apare întîia oară în vitrină, cu o carte sub toate raporturile senzațională, ca unul din recruții literelor contemporane sau încorporat contingentului de acum 10 ani și mai bine în urmă, pe vremea debutului sau și mai bine pe vremea gestației sale literare ? Controversă zadarnică. Sărmanul Klopstock nu e nici tînăr, nici bătrîn, este din amîndouă odată și mai mult, pentru că este un scriitor. Și e scriitor astăzi, ca și pe vremea debutului, ca și-n anii cîți or mai fi să vină."

Într-o prea frumoasă pagină, din articolul *Versificație și poezie* [1], ce poate fi asemuită tot unei profesiuni de credință, Perpessicius își definea unul din scopurile majore ale demersului său critic, și anume

[1] *Mențiuni critice*, IV, p. 407.

acela de a descoperi „bobul de perlă rătăcit în cine știe ce scoică", adăugînd : „Este, într-adevăr, unul din exercițiile cele mai pasionante și una din satisfacțiile rare, aceea și acela de a dibui în vraful unor alexandrini svîrliți cu lopata, stihul, emistihul, imaginea sau numai cuvîntul în care zac puteri închise și a căror vrajă n-așteaptă decît să fie trezită la viață". Evident, criticul a ajuns uneori destul de anevoios la bobul de perlă căutat, alteori însă strădaniile i-au fost mult mai rodnice, descoperind lesne atîtea boabe de perle încît a alcătuit cu ele un adevărat șirag, spre suprema lui satisfacție estetică. Bunăoară, în 1927, cînd pe atunci tînărul Zaharia Stancu a tipărit întîiul său volum de *Poeme simple*, Perpessicius afirma, în deplină cunoștință de cauză, că „nu se poate contesta o grație nativă poeziei d-lui Zaharia Stancu", iar în final, după ce arăta că poezia *Fîntîna* are „însușiri de camee", se referea la modalitățile de expresie ale proaspătului autor, exclamînd : „E surprinzător cît de bogată e limba românească în poeziile tinerilor noștri poeți". În stilul său ceremonios, plin de eleganță și rafinament, prin excelență metaforic, de o splendidă esență lirică, recomanda, cu alt prilej, volumul de versuri *Zbor alb* al lui Radu Boureanu : „Cu volumul d-lui Radu Boureanu, intrăm de-a dreptul, fără ocoluri, cu autoritate chiar, pe sub portalul înflorit de vreme și omenească migală, către castelul străvechi al Poeziei". Tînărul poet, de atunci, primea măgulitoarea caracterizare de „mlădiță din osul domnesc al lui Apollon", ceea ce timpul a confirmat. Cu foarte puține și explicabile excepții (pentru că nici un critic nu e scutit de posibilitatea de a greși), previziu-

nile lui Perpessicius asupra evoluției scriitorilor tineri, pe care-i promova cu căldură, s-au verificat prin practică. De pildă, comentînd lucrarea de debut a lui Mihail Sebastian *Fragmente dintr-un carnet găsit,* criticul făcea judicioase referiri și la celelalte scrieri ale mai tînărului confrate, răspîndite prin publicațiile vremii, ajungînd la concluzia, ce nu i-a fost dezmințită, că „fragmentele romanului *Orașul cu salcîmi* cîte au apărut, ca și nuvelele publicate, pînă astăzi, augurează un prozator de elevată formație, pe lîngă eseistul și criticul comprehensiv și sever în expresie."

Spirit creator, gîndind întotdeauna în perspectivă, interesat îndeaproape de mersul ascendent al întregii noastre literaturi, Perpessicius s-a oprit asupra lucrărilor scriitorilor tineri nu din circumstanță sau dintr-o nobilă gratitudine de confrate mai vîrstnic, ci din dorința, simțită organic, de a le înlesni și sprijini zborul spre culmile artei. Meditînd asupra cărții unui tînăr, criticul a căutat să descifreze, din paginile ei, promisiunea și certitudinea unei alte cărți, de o valență estetică superioară. Parcurgînd placheta de debut a lui Eugen Jebeleanu, *Schituri cu soare,* Perpessicius menționa că versurile care cîntau „vatra provincială" erau „cele mai bune, cele mai personale", însă, cu amabilitatea-i obișnuită, atrăgea tînărului poet atenția că dispunea de resursele necesare pentru a-și depăși cît mai curînd faza inițială a căutărilor. Eugen Jebeleanu, scria Perpessicius, „nu va rămîne, nu va trebui să rămînă numai la aceste încercări de astăzi". Evident, poetul i-a urmat sfatul și îndemnul. Asemenea lui Eugen Jebeleanu, și alți scriitori aflați la început de drum

au extras, cum spunea Tudor Vianu, „puteri întăritoare din verdictele binevoitoare ale lui Perpessicius" [1].

Pentru a descoperi grăuntele de frumos sau vîna de poezie, explorează reliefuri adesea aride, forează adînc, străbate răbdător pustiul de nisip pînă găsește un fir de apă limpede. Ca nici un alt critic, Perpessicius a fost condus de o inepuizabilă sursă simpatetică, străduindu-se, într-adevăr, să afle stihul, emistihul sau imaginea care poartă amprenta frumosului artistic și care compensează neîmplinirile întregului. Discutînd volumul de poezii *Stampe* al lui I. Valerian, nu descoperă un „temperament definitivat", însă aceasta nu-l împiedică să remarce că, „într-o poemă de patent și anacronic didacticism", există un „bob de perlă", doar „o strofă care închide un fiord", și anume :

Jos, apa înjunghia pămîntul
Cu lamă-ngustă de oțel.
Murea adîncul lîngă el,
Înverșunînd pe culmi avîntul ;

Dintr-un alt poem, *Mumie,* reținea numai trei versuri :

Și sclavul cel mai schilav din Cetate
În praful cald
Își poartă liber pulpele bronzate.

[1] Tudor Vianu : *Perpessicius,* în *Gazeta literară,* an. II, nr. 2, 13 ianuarie 1955, p. 2.

Efortul criticului de a descoperi măcar o rază de lumină în nebuloasa unei cărți slabe, presupunea nu numai o atitudine simpatetică, generoasă, ci și o acută putere de percepție estetică, un dezvoltat simț al nuanțelor, o finețe de gust, ceea ce Perpessicius a avut cu prisosință. Discernămîntul său critic operează meticulos, răbdător, numai astfel putînd, de pildă, să conchidă că, în volumul de poezii *Privelişti* al lui George Dumitrescu, sînt doar trei strofe viabile, „de o oarecare noblețe în ținută", în poezia *Stejarul* :

Din fragedă mlădiță de vînturi clătinată
Azi am crescut în vreme : nebiruit stejar...
Înmărmurit în coaja-mi de viscole crăpată
Am vine-adînci în sînul pămîntului amar.

Și dacă ceru-și ninge pe ramurile-mi grele
Luminile nocturne, ca un păinjeniș,
Sub alba amăgire a pulberii de stele
De se-nfioară tainic rotatul meu frunziș,

Eu tot mă uit că-i numai o vrajă trecătoare,
Că numai lutul mi-este statornic legămînt, —
Și-n clipele acelea, cu rădăcini avare,
Mă-ncolăcesc mai aprig de veșnicul pămînt.

Condus de ideea relativității frumosului, Perpessicius nu poate formula cu ușurință o opinie total negativă, complet defavorabilă. În afară de cazurile cînd nu a putut evita acest lucru, și nu din vina sa, după cum vom vedea, în mod obișnuit pătrunde în cele mai încîlcite alge pentru a descoperi scoica ce

ascunde bobul de perlă. Volumul de nuvele și schițe *Monumentul eroilor* de Ion Dongorozi nu-l satisface, îi prilejuiește obiecții serioase, exprimate deschis : „Dacă totuși d-l Ion Dongorozi n-a izbutit să-și delimiteze, pînă astăzi, și după un respectabil număr de volume, un ținut al său și o lume a sa, este din pricina unei prea mari simplificări, acelui element arbitrar care dictează cursul evenimentelor și deznodămintele, care apropie, de foarte multe ori aventurile schițelor și nuvelelor sale de cutare sau cutare fapt divers". Adaugă apoi că „lumea eroilor d-lui Dongorozi este o lume de instinctuali și că d-sa are o notorie predispoziție spre satiră accelerată, chiar șarjă", ceea ce evidențiază „principalele temeiuri ale insuficiențelor literaturii d-sale". După relevarea acestor aspecte negative, criticul nu poate trage însă o concluzie dură, ci surprinde și unele împliniri pozitive, „două schițe, care ne dau un Ion Dongorozi evoluat, împlinit, mai grav, mai uman, mai permanent. Sunt schițele *Rivalele* și *Logodit*... Sunt numai schițe și totuși în economia lor avară, d-l Ion Dongorozi a turnat mai multă semnificație umană și sufletească." Din perspectiva modului de a întreprinde analiza și de a formula judecata de valoare, noțiunea de „mențiune" critică implică și preocuparea permanentă de a semnala ceea ce este meritoriu, de a acorda scriitorului sau cărții în discuție o anume recompensă, măcar o frunză de laur.

★

Opinia că, în ipostaza de cronicar literar, Perpessicius a adoptat numai atitudinea elogiativă și a evitat aprecierile negative, este eronată. Spre deosebire

însă de ceilalţi critici din generaţia sa, Perpessicius s-a slujit de o modalitate cu totul aparte în direcţia sesizării punctelor nevralgice ale unei opere. Credincios unui umanism estetic fără similitudini în epocă, a rostit observaţiile negative cu „inima plină de toleranţă şi tandreţe", cum spunea Tudor Vianu, cu grija de a nu vulnera susceptibilităţile fireşti şi sensibilitatea mai puţin comună a creatorilor de frumos, a înveşmîntat adevărurile poate dureroase în savoarea metaforică a stilului său, le-a expus în mod temperat, uneori prin aluzii şi sugestii, evitînd durităţile de expresie şi postura sentenţioasă. În acest fel, a dobîndit mult mai lesne încrederea autorului discutat, făcîndu-l să accepte observaţiile cu convingere, cu calm şi luciditate. De pildă, avînd o părere defavorabilă asupra romanului *Parada dascălilor* al lui Anton Holban, criticul nu l-a „desfiinţat" dintr-o simplă aruncătură de condei, ci a procedat cu mult tact, cu multă înţelegere. Referindu-se mai întîi la romanele anterioare ale confratelui său, Perpessicius sublinia că ele „înscriu de pe acum chiar, pe dl. Anton Holban, nu între promisiunile dar între reprezentanţii autorizaţi ai romanului psihologic la noi". După această introducere justificat elogioasă, criticul a putut trece mai uşor la formularea observaţiilor sale, dar şi pe acestea le-a exprimat cu un ton pertinent, colegial: „Dl. Anton Holban ar fi putut, după a noastră părere, să înscrie cu *Parada dascălilor* o operă mai puţin siluetară dacă îndrăznea mai mult". Punînd inconsistenţele romanului pe seama unei „prudenţe inutile", a unei „dovezi de timiditate", criticul arăta, cu aceeaşi amabilitate, că „timiditatea e răscumpărată, ici şi colo, de note personale", însă, accentuează mai departe, acestea erau „prea puţine pentru a scoate în relief atmosfera de sterilitate a cancelariei dăscăleşti, la care memorialistul nu se conformează şi nu se poate conforma".

Lipsit de vanitate, Perpessicius n-a fost deloc un iconoclast, nu şi-a propus demitizări şi nici răsturnări de socluri, ci a profesat actul critic cu cordialitate şi generozitate, cu onestitate, cu urbanitate de ton şi civilităţi în atitudine. Pompiliu Constantinescu recunoştea că Perpessicius este „cel mai civilizat critic al nostru, în sensul spiritual şi etic al cuvîntului" [1]. Autorul *Menţiunilor critice* a evitat nedreptăţile care s-ar fi putut datora unui impuls de moment şi pe care apoi să le regrete amarnic. S-a autocontrolat continuu, nevroind să sufere în intimitatea conştiinţei sale că a nedreptăţit pe cineva, că a ponegrit deliberat. Scriind despre Ilarie Chendi, la începutul activităţii sale, Perpessicius spunea: „Cît va fi suferit Chendi, ponegrind, cu bună ştiinţă, numai inima lui ar putea spune". Invocînd critica destructivă şi nedreaptă făcută de Chendi *Cîntecului de leagăn* al lui St. O. Iosif, o transforma într-un simbol, într-o ipostază pe care niciodată nu şi-ar fi dorit-o: „În cîmpii elysei Iosif îngînă pentru Corina lui, sublimu-i cînt de leagăn. Chendi îşi aminteşte şi plînge."

În exercitarea profesiunii de critic, Perpessicius a fost întotdeauna atent să nu formuleze sentinţe vexatorii, să nu provoace animozităţi. În radiografierea unei opere, diagnoza nu cade brutal, ci cu o anume pudicitate, cu grija de a menaja pacientul. Convin-

[1] Pompiliu Constantinescu: *Scrieri*, vol. IV, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 209.

gerea că romanul *Turnul Milenei* al lui Ionel Teodoreanu este un roman ratat nu și-a exprimat-o prin formule tari, emfatice, ci cu o severitate fin distilată, transpunînd reticențele cu o mare varietate de nuanțe grațioase : „Ce carte minunată a scăpat din vedere (a neglijat sau a nesocotit, poate e mai corect spus) să ne dea d-l Ionel Teodoreanu în ultima sa lucrare *Turnul Milenei* ! Și experiența d-sale de romancier — pentru că romancier, în toată accepția cuvîntului este — și scrisul său bogat în imagini și culori, ar fi avut din ce să ne dea o carte pe care să o putem așeza cu drepturi egale, pe raftul de egală importanță, dacă nu și mai mult, a trilogiei sale medeleniene. Este în *Turnul Milenei* o poveste de așa de cuceritoare poezie, sunt locuri și peisagii de un atît de grandios pitoresc, sunt, după aceea, oameni, eroi sau tovarăși de suită de atît de interesante sau misterioase alcătuiri sufletești, că ar fi stat în puterea d-lui Ionel Teodoreanu să ne dea fie un roman cu acțiunea aspră, palpitantă și dăinuitoare pentru memorie, fie un poem, în care exaltarea naturii și a sufletelor simple, romantice, — cadru și ființe, edenice — ar fi cîntat în inima cetitorului ca o fîntînă paradisiacă sau ca o muzică aeriană condusă de cine știe ce magic Ariel.

Însă d-l Ionel Teodoreanu nu ne dă nici una, nici alta, pentru că toate miragiile pe care le enumerarăm mai sus, acțiune, peisaj și eroi, sunt virtualități mai mult, ele continuă să planeze într-un cer de unde autorul *Medelenilor* nu le-a coborît definitiv pe pămînt, iar cînd a prins să le coboare nu s-a hotărît în ce ordine să procedeze. Lipsei de preferință și de deciziune, se datoresc, de bună seamă,

și confuzia pe care d-l Ionel Teodoreanu — și n-ar fi de regretat numai atîta —, o face între roman și poem dar și scrisul poliritmic, manierat și lipsit de rezonanță, care abundă în *Turnul Milenei* și transformă lectura dintr-o încîntare unitară, cum s-ar fi cuvenit, într-o pîndă de ritmuri nesusținute și de artificii stilistice, de a doua mînă.“

Perpessicius formulează reproșurile critice cu suplețe, cu un protocol al amabilității, de autentică noblețe umană și estetică. Observațiile negative sînt deseori exprimate sibilinic, prin aluzii sugerative. În alte cazuri, alternarea simultană a calităților și deficiențelor are rolul de a atenua gradul în care acestea din urmă pot fi prea violente pentru sensibilitatea și temperamentul unui anumit scriitor. Ilustrativă în acest sens este cronica despre volumul de poeme *Zilele vieții* al lui Demostene Botez : „*Zilele vieții* sunt în tripticul de pînă acum, al poeziei d-lui D. B., volumul în care lipsa de artificiu este și mai accentuată. E ceva mai mult decît o delăsare : o neglijență. Nu mă refer la unele din poeme ce nu-s decît variante ale unora, din celelalte volume — de pildă : *Uităm* corespunzînd poeziei *Putrezim* — cît mai ales la atîtea versuri inexpresive, prozaice, fără prozaismul acela cu care cochetează ironiștii și care ar aduce așa de bine cu o hlamidă întoarsă pe dos. E cu atît mai trist cu cît și-n acest volum sunt atîtea versuri, strofe, poezii chiar din cel mai bun Demostene Botez. Lipsa însă de artificiu, o oarecare silă de artă viciază uneori poeme care încep admirabil sau în care întîlnești versuri de antologie. Tipică, pentru acest efect e poema *Înserare*. Iată de

pildă, începutul de mare artă, de poemă amintind miezurile nopții :

Suntem cu toții vis,
De-nchid deodată ochii și cobor
Cu gîndu-adînc în mine ca-n abis
În întunericul ce port neștiutor,
Mă simt deodată pulbere și fum
Și nu mai sunt nimic din tot ce sunt
Și mă desfac cu praful de pămînt
Învăluit de un vîrtej pe drum ;

mai departe două versuri inimitabile :

În propria mea taină trupul mi-i
Înfășurat ca-n panglici de mumii ;

pentru ca mai apoi poema să se destrame într-un surplus de amănunte și să se sfîrșească într-o enumerație fără de nici un ecou."

În fața unor scrieri pe care nu le considera întru totul realizate, Perpessicius practica în mod deliberat o severitate fin distilată, o suplețe a reproșurilor, pentru a menaja sensibilitatea scriitorilor respectivi. Atunci cînd descoperea însă o operă desăvîrșită, în discutarea căreia nu trebuia să mai introducă nici un paleativ sau să-și mai ia vreo măsură de precauție în formularea judecății de valoare, exclama : „E o fericire să scrii despre un poet adevărat. N-ai nevoie de mănuși și nici de protocol." În mod frecvent însă, cărțile comentate i-au solicitat o cît mai maleabilă și generoasă metodă critică. Pentru a-și exprima opinia defavorabilă despre romanul *Dolor*

al lui Ion Agârbiceanu, procedează cu tact. Face mai întîi elogiul prozatorului, pregătește condițiile favorabile introducerii unor obiecții : „Sunt în opera așa de întinsă a părintelui I. Agârbiceanu atîtea biruințe ale scrisului încît nu trebuie să ne fie teamă a spune adevărul". Punînd problema : „Este d-sa un debutant în care întrevezi posibilități de viitor, mijiri plăpînde cărora le priește mai bine lumina temperată a indulgenții decît dogoarea adevărului ?", criticul își motivează obligația de a formula o judecată poate mai puțin plăcută pentru autor, creează o atmosferă propice pentru ca opinia defavorabilă să fie mai ușor suportabilă, mai bine înțeleasă : „Dar I. Agârbiceanu este autorul acelor două schițe, de-a pururi înscrise în cartea de aur a literaturii române, *Fefeleaga* și *Luminița*, acele icoane sumbre ale unei umanități umile, aproape de sub nivelul pămîntului, ca atîtea altele dintre subiectele d-sale ; sau autorul acelei inimitabile schițe *Doi bătrîni*, decît care nimeni n-a surprins mai desăvîrșit poezia bătrîneții ; sau autorul acelui roman *Arhanghelii*, în care lupta dintre bine și rău, între aurul din mina «Arhanghelilor» și idealismul tînărului preot ia proporții epice, cu toate pericolele pe care un astfel de subiect le-ar fi întins în drumul unui autor furat prea adesea de preocupări morale, sentențioase, predicante." Pregătind atmosfera în acest fel, criticul trece la analiza atentă a romanului *Dolor*, putîndu-și formula obiecțiile cu mai multă împăcare sufletească și certitudine că scriitorul nu se va simți ofensat, nu se va crede un nedreptățit. De aceea, Perpessicius afirmă că „*Dolor* ar putea să fie un roman mic. Dacă nu reușește, este pentru că nesocotește acest principiu

elementar al romanului concentrat. Sbuciumul lui Ilarie Bogdan nu convinge pe cetitor." Romanul, continuă criticul, are „o temă destul de omenească", dar, din păcate, din cauza neizbutitei ei transpuneri artistice, „nu este străbătută de nici un fior omenesc".

Perpessicius n-a ezitat să emită unele judecăţi de valoare negative chiar pentru unii scriitori pe care îi preţuia în mod deosebit, pe care îi adora încă din adolescenţă, cum este Ion Minulescu. Obiecţiile sînt însă spuse cu aceeaşi amabilitate, reticenţele sînt comunicate cu aceeaşi supleţe şi varietate de nuanţe cordiale, mai mult în plan afectiv. În *Bărbierul regelui Midas*, Perpessicius surprinde „înclinarea d-lui Ion Minulescu pentru situaţiile paradoxale şi pentru satira politico-socială, aşa cum întîiul său roman, *Roşu, galben şi albastru* le-a cunoscut îndeosebi." Dar, adaugă criticul, „dacă este să formulăm un regret, şi-l vom formula, este acela că d-l Ion Minulescu nu adînceşte fie psihologia acestui om simplu, fie satira stărilor sociale, în care zace o bogată vînă de inspiraţie". *Bărbierul regelui Midas* nemulţumeşte, conchide criticul, „pentru că d-l Ion Minulescu este aici mai prejos de putinţele sale de prozator, dovedite fie în povestiri cu un uşor aer fantastic ca cele din *Cetiţi-le noaptea,* fie în jurnale cu veritabil iz de autenticitate umană, precum *Măşti de bronz şi lampioane de porţelan,* sau mai cu seamă în jurnalul-roman, al sedentarului voluptuos, din *Roşu, galben şi albastru*". Alteori, Perpessicius atenuează obiecţiile critice prin sfaturi date în spirit confratern, prietenesc. După ce demonstrează că romanul *Ucenicii Sfîntului Antonie* al lui Damian Stănoiu

lasă o neplăcută „senzaţie de uniformizare", în raport cu romanele anterioare ale aceluiaşi scriitor, criticul încheie : „Desigur, *Ucenicii Sfîntului Antonie* îşi vor afla o clasă de cetitori. D-l Damian Stănoiu merită însă mai mult. De aceea l-aş dori mai puţin timid în viitoarele sale creaţiuni."

Ţinînd seama de particularităţile specifice ale actului critic perpessician, dominat de comprehensiune şi generozitate, de grija permanentă de a nu vulnera susceptibilitatea mai puţin comună a creatorilor de frumos, de tactul transpunerii reproşurilor prin variate tonalităţi temperante, de efortul de a echilibra obiecţiile cu laudele, apare surprinzătoare afirmaţia lui G. Călinescu, potrivit căreia Perpessicius este un critic „în genere negativ". Substratul acestei caracterizări pare a fi intoleranţa şi iritarea lui G. Călinescu faţă de cronica pe care Perpessicius o scrie la *Enigma Otiliei*, în care exprima şi unele rezerve. Ne îngăduie să facem această supoziţie articolul de răspuns al lui G. Călinescu, intitulat *D. Perpessicius şi Stănică*, publicat în *Viaţa românească*, nr. 7, din iulie 1938.

Faptele, ca şi opiniile multor scriitori şi critici, demonstrează însă că Perpessicius nu a fost un critic „în genere negativ", ci dimpotrivă, un critic în genere pozitiv, un critic cu predilecţia afirmării, nu a negării. Actul critic perpessician s-a desfăşurat întotdeauna sub auspiciile celui mai nobil umanism estetic şi etic. Ceea ce-l deosebeşte fundamental pe Perpessicius de toţi criticii noştri literari, nu numai din perioada contemporană, ci din întreaga evoluţie a literaturii române, este tocmai profundul sentiment de omenie infuzat plenar în activitatea critică.

Este omenia specific românească, după cum admirabil sublinia Liviu Rebreanu : „Perpessicius aduce o notă nouă în critica românească : omenia. Tocmai în timpul cînd părea că instinctele primare descătușate trebuie să strivească sub avalanșa violențelor orice civilitate, cînd idealul oricărui critic era să se impună mai întîi ca «temut polemist», Perpessicius a cucerit prețuirea tuturor și a devenit un îndrumător ascultat, în afară de talentul său de fin analist, de gustul său totdeauna fără greș, de stilul său bogat și capabil să sugereze toate nuanțele, mai cu seamă printr-o omenie atotcuprinzătoare și înțelegătoare. E cuviința românească, rară și cu atît mai scumpă, care a cîștigat o izbîndă vie prin toată opera lui Perpessicius." [1] În același spirit, Șerban Cioculescu releva că Perpessicius este „model de frumusețe etică și stea de orientare profesională" [2]. Pe deplin conformă cu esența personalității lui Perpessicius este și observația lui Liviu Rusu : „Perpessicius este o noțiune *etică*, o noțiune de cinste, de omenie, de echitate. Aristotel spune că în adevărata operă de artă importanță decisivă are nu numai ceea ce se spune, ci și *cum* se spune, iar acest *cum*, după dînsul ascunde și o pronunțată nuanță etică." [3]

Pentru a spulbera prejudecățile care mai persistă, trebuie precizat clar că Perpessicius nu s-a prevalat de acest sentiment de omenie, de acest principiu etic pentru a abdica de la demnitatea misiunii

[1] Liviu Rebreanu : *Un îndrumător ascultat,* în *România,* nr. 726, 7 iunie 1940, p. 4.

[2] Șerban Cioculescu : *Perpessicius la vîrsta patriarhilor,* în *Viața românească,* an. XIX, nr. 10, octombrie 1966, p. 142.

[3] Cf. *Revista de istorie și teorie literară,* tom. 16, nr. 1, 1967, p. 12.

sale, pentru a se eschiva de la îndatoririle ce-i reveneau în domeniul criticii literare și a evita fermitatea în opinii. Oricîtă amabilitate și generozitate a avut, oricîtă comprehensiune și toleranță a manifestat, Perpessicius nu și-a anihilat responsabilitatea actului critic. Cei ce mai vehiculează și astăzi părerea că autorul *Mențiunilor critice* a fost un pacifist incurabil, un critic obsecvios, cantonat precaut în atmosfera convenabilă a elogiului, nu sînt în cunoștință de cauză, nu se bazează nici măcar pe o parcurgere fugară a textelor.

Adevărul este că Perpessicius a profesat actul critic cu deplină responsabilitate. Discernămîntul, atitudinea fermă în fața eșecurilor evidente, curajul de a respinge nonvalorile, de a blama impostura, nu i-au sucombat niciodată. Convingerea că, în misiunea sa, criticul literar este o conștiință vie, dinamică, un spirit lucid și activ, stimulator dar și cenzurativ, l-a însoțit permanent. În virtutea acestor prerogative, Perpessicius a supus operele literare unui examen atent și competent. Romanul *Drăceasca schimbare de piele* al lui Ludovic Dauș este respins cu severitate îndreptățită, în numele unei ferme opțiuni estetice : „D. Ludovic Dauș trebuia să ne dea un roman și nu dezgolirea unui caz clinic. Toate crizele de nervi ale d-nei Pleșea ne lasă indiferenți și acesta e semnul decisiv." Romanul, arăta mai departe criticul, nu satisfăcea nici sub aspectul formal : „Scrisul însă îl vom renega în aproape unanimitatea lui. Spuneam și cu alt prilej că nu se mai poate admite un scris fără de artă în secolul acesta de rafinament." Cînd o carte nu-și justifica prin nimic apariția, Perpessicius nu-și mai surdiniza ne-

mulţumirea, exprimînd-o direct, tranşant. Discutînd volumul de versuri *Vorbe cu tîlc* de Vasile Militaru, preciza : „Un singur lucru nu este de scuzat, nici de înţeles : stăruinţa cu care d-l Vasile Militaru stîrpeşte orice urmă de poezie, din volumul d-sale", adăugînd : „D-l Vasile Militaru vine cu un nemilos dar de sterilitate. Trece şi în urma lui totul se eclipsează şi totul ia gust de cenuşe : cugetare şi umbră de poezie." Opinia criticului se bazează întotdeauna pe probe evidente, concludente. Operînd cu descripţii, rezumate sau citate elocvente, poate trage o concluzie fără drept de apel. Bunăoară, etalînd tematica versurilor lui G. Rotică, din volumul *Paharul blestemat,* ilustrată prin decupări de strofe, aplică diagnosticul negativ : „După cum se vede nu motivele de poezie lipsesc d-lui Rotică. Ceea ce socotesc că-i lipseşte e însăşi poezia. Din chiar citatele de pînă acum se poate remarca o totală absenţă de fluid poetic. Cuvîntul la d-sa e opac, plumbos, fără de nici o rezonanţă." Negaţia critică perpessiciană nu este vindicativă, propulsată de interese mărunte, ci este expresia nonconformismului său. De aceea, cînd se premiază *Cucoana Olimpia,* de Lucia Mantu, se înscrie împotriva distincţiei acordate, demonstrează mediocritatea artistică a cărţii, conchizînd : „Aventura are toate şansele să compromită pe cîteştrei partenerii : comisie, premiat şi premiu", neezitînd să spună că din comisia de premiere a făcut parte şi G. Ibrăileanu. Atunci cînd un scriitor, care s-a bucurat de aprecierea elogioasă a criticului, cu alte prilejuri, dă la iveală o carte slabă, fără nici o valoare, primeşte o dezaprobare frontală. Romanul *Demonul lui Codin* al lui Damian Stănoiu este considerat, în raport cu scrierile anterioare, „un record de locuri comune şi de diformităţi stilistice", invadat de „prozaismele inexpresive ale vorbirii de toate zilele şi chiar mai rău", este „o carte sub toate toleranţele". Pe bună dreptate, criticul îngloba romanul printre cărţile „a căror lectură constituie un adevărat chin, chiar şi pentru un cronicar literar", în final motivîndu-şi severitatea : „Cine a preţuit şi preţuieşte *Călugări şi ispite,* aşa cum am făcut-o noi, are obligaţia să fie cît se poate de sever cu ultima rătăcire literară a d-lui Damain Stănoiu". Pseudovalorile îl dezgustă în aşa măsură încît uneori nu-şi mai poate înfrîna durităţile de expresie. Schiţele lui Ion Ciocîrlan din volumul *Flămînzii* au „teme frumoase", care sînt însă „jupuite ca de vii şi împăiate ca pentru clasele primare", sînt „barbar executate".

Perpessicius a mînuit, cu o rară dexteritate şi sagacitate, ironia acidulată, cînd voalată, subtilă, cînd directă, incisivă. Pe Corneliu Moldovanu îl compara, la un moment dat, cu Don Quichotte, într-o savuroasă pagină satirică : „Pe vară, cam prin luna în care Cavalerul Tristei Figuri, încălecînd pe Rosinanta, întreprindea întîia-i escapadă, Corneliu Moldovanu descăleca la direcţia Teatrului Naţional. Asociaţie de rigoare, nu numai de farmecul unui sincronism literar, cît mai ales pentru semnificativul talisman ce i-a fost, în noua-i carieră administrativă, eroul lui Cervantes : Don Quichotte, realiză-ntîia-cea-mai-ridicată reţetă din tot decursul teatrului. În vreme ce amantul Dulcineei de Toboso acorda ţărăncei Aldonsa Lorenzo titlul de doamnă a gîndurilor lui şi în vreme ce cu reverenţe ceremonioase, îngenun-

chea în fața asturianei Maritorna, Corneliu Moldovanu, spirit pozitiv, pornea să distrugă legenda scaunului directorial al lui Ion Ghica...". Ironia fină înlocuiește deseori duritățile de expresie în exprimarea judecății de valoare. Edificator este comentariul pe marginea volumului *Povestea omului* de Demostene Botez : „Ne aflăm sub un clopot de cleștar... din care însă, din neglijență, scoțînd aerul, poetul a cam eliminat sufletul. Ar fi trebuit să-l reție. E bun și el la ceva. Mai ales în poezie."

Cu o putere de recepție estetică sigură, Perpessicius a întreprins relevante disocieri valorice. Conștient de demnitatea misiunii sale, făcînd dovada unei reale independențe de spirit, nu a practicat elogiul exclusiv, ci a sesizat, în mod pertinent și urban, neîmplinirile existente chiar în operele unor scriitori de înalt prestigiu. Reproșuri argumentate aduce și cărții lui Mihail Sadoveanu *Țara de dincolo de negură* : „Dacă este de făcut o constatare și nimic nu ne poate opri cînd e vorba de un autor așa de bogat ca d. Mihail Sadoveanu, este că volumul acesta se resimte de o oarecare oboseală stilistică — datorită în bună parte — bănuiesc — și acelei cochetării lexicale ce-l îndeamnă să facă concesiuni neologismelor și expresiilor prea de ziar". Independența de spirit în exercitarea actului critic l-a determinat să-și expună punctul de vedere negativ, cu fermitate, față de cei mai proeminenți scriitori ai epocii contemporane. De pildă, opinia sa despre piesa de teatru *Daria* a lui Lucian Blaga, era defavorabilă: „Deși zbaterile Dariei, bucuriile ca și dezamăgirile ei sunt de esență dramatică, drama e însă prea schițată și totul lasă să se vadă că ne aflăm în fața unei lucrări de

început și de experimentare. Aceasta se vede de altfel și din scrisul cu anume stîngăcii provinciale, ce nu se întîlnesc niciodată în stilul d-lui Blaga. De aici și impresia didactică ce se degajează din simplificarea acestei drame." O opinie defavorabilă avea și despre romanul *Dragomirna* al lui Victor Eftimiu, care „s-a lăsat furat de latura aventuroasă și în locul unui roman social ne-a dat unul de continuă șarjă, într-un cuvînt un roman de aventuri senzaționale. Și scriind acestea ne gîndim mai puțin la claustrarea în turn luni de zile a domniței Nina, la evenimentele în sine, la precipitarea lor, la lipsa lor de motivare, cît la simplificarea acestor personagii și chiar la contradicțiile psihologiei lor." De asemenea, releva că în romanul *La Paradis General* al lui Cezar Petrescu lipsește „rezonanța umană". Lipsa de viață, de vibrație umană era considerată și carența esențială a romanului *Copilul cu trei degete de aur* de Mihail Dragomirescu : „De unde să vie această absență de viață ? Din ceea ce alcătuiește, credem noi, esența funciară a spiritului d-lui Mihail Dragomirescu : voluntariatul *recte* veleitarismul. Regizat după regulile celei mai perfecte cunoașteri epice, romanul suferă de uscăciune... Din nefericire, toate sunt prea schematice, prea enumerate, prea ostentativ nominale. Nici n-apucă să vină, cîteodată, unul că a și plecat. Intrigile sunt prea simple, sau prea curînd rezolvate. Prilejuri de comedie grasă, d. M. D. le reduce la cîteva gesturi de pantomimă, și aceea de păpuși..."

Aducînd în critica literară lirismul, sensibilitatea și viziunea poetului, Perpessicius a atestat cea mai mare receptivitate față de lirica vremii sale, ale

cărei valențe și varietate de nuanțe le-a sesizat și le-a relevat cu cele mai fine procedee analitice. De aceea, a fost apt să aprecieze viabilitatea sau neviabilitatea judecăților lui E. Lovinescu din cel de al treilea volum al *Istoriei literaturii române contemporane*, consacrat *Evoluției poeziei lirice*. Fără îndoială, Perpessicius nu respinge, în totalitatea ei, lucrarea lui E. Lovinescu, însă opinia sa e departe de a fi clementă. Ceea ce-i reproșează în primul rînd lui E. Lovinescu este incertitudinea în aprecierea exactă a valorii și particularității fiecărui poet în parte. „V. Voiculescu nu e suficient caracterizat", precizează Perpessicius, continuînd: „Scăzut apare și Minulescu; nedreptățit și unul din cei mai prețioși lirici de astăzi, Mihail Celarianu (și cu această ocazie să notăm că d-l Lovinescu neglijează opera integrală a poeților și mai ales ultima lor fază poetică); total neglijat cînd se dă ospitalitate atîtor nume proprii, Ion Marin Sadoveanu, ale cărui poeme de larg suflu claudelian includ în sine peisajul Dobrogei sau misterele etnice pline de poezie." În apărarea poeților, Perpessicius nu ezită să-l acuze direct pe criticul de la *Sburătorul* de parțialitate, de spirit de grup în evoluarea liricii din vremea sa, neavînd „rezonanța oricărei poezii, singură în putință să ne dea o istorie literară veridică, lipsită de spiritul gregar, de sectarismul inevitabil al cenaclurilor literare". Confruntarea cu E. Lovinescu va avea loc și cu alte prilejuri. Comentînd, de pildă, volumul de poezii *Drumul* al lui Mihail Celarianu, revine asupra modului în care acest poet e prezentat în *Istoria literaturii române contemporane*, calificîndu-l ca o „injustiție flagrantă". În aprecierea lucrării lui

E. Lovinescu, Perpessicius punea problema raportului dintre critică și istorie literară, insuficient rezolvat de metoda lovinesciană. În concepția lui Perpessicius, cel ce întocmește o istorie literară trebuie să aibă o viziune de ansamblu, o privire sintetică asupra întregii opere a unui scriitor: „Nu vom tăgădui dreptul la subiectivism al criticului, dar istoricul literar, mai mult decît criticul trebuie să ție seama de contingențele cronologice. Judecățile emise nu trebuie să nesocotească totalitatea operei unui scriitor în momentul cînd sentința se rostește. Criticul impresionist sau cronicarul legat de actualitate pot, mai la urma urmei, să nesocotească restul operei, istoricul literar nu." Opinia lui Perpessicius este, evident, judicioasă.

★

În critica literară, operația cea mai dificilă este aceea de a intui inefabilul unei opere, însușirile particulare și gradul de originalitate care situează opera respectivă pe un loc bine definit în ierarhia valorilor. Prin întreaga sa activitate, Perpessicius s-a dovedit apt de a înfăptui această operație. Practicarea cronicii literare, cu o periodicitate exactă, i-a dat posibilitatea să surprindă multilateralitatea și mobilitatea formelor de manifestare a fenomenului literar românesc din perioada contemporană, i-a oferit necontenit termeni de comparație și elemente adecvate pentru delimitarea valorilor autentice de nonvalori. Critica lui Perpessicius atestă marea sa vocație de a sesiza și releva timbrul caracteristic al fiecărui scriitor. Romanul *Venea o moară pe Siret* îi prilejuia criticului o definire exactă, de substanță, a artei marelui nostru prozator: „Sadoveanu nu e

preocupat de dezvoltări psihologice. El știe că între plaiurile și malurile apelor ce cunoaște se scurg existențe și că ele se îndreaptă cu aceeași irezistibilă chemare spre același liman al dispariției — fie că le-am reține mai mult sub lentila noastră, fie că le-am privi pe deasupra. De aceea temperamentul lui Sadoveanu e mai aproape de al unui trubadur care cîntă în accente mișcătoare «oameni și locuri», cum însuși intitulează una din lucrările lui. Și din trecerea aceasta a vieților, din irosirea atitor visuri, pe sub primăverile și toamnele acestui rai pămîntean, pe care e între primii să-l zugrăvească, se degajează acea melancolie proprie scrisului său, acel ritm, acea cadență interioară, care trădează sufletul unui mare poet. Evocarea — iată propriul creațiilor sale. Un rapsod ce intenționează să evoce splendoarea unor vremi apuse n-are nevoie să se oprească la toate tainele sufletelor." Altă dată distingea, prin comparație, varietatea de nuanțe a viziunii sadoveniene : „Dramă omenească, povestea din *Baltagul* poartă totuși un pronunțat accent de mare baladă, romanțată, de mister cosmic, aici rezolvîndu-se epic, după cum în *Hanu Ancuței* se rezolva feeric. A fi păstrat acestei povestiri, germinată în glastra de cleștar a *Mioriței*, toată puritatea de timbru a baladei și tot conturul ei astral — iată în ce stă întîiul dintre merite și cel mai prețios al *Baltagului*. Vin după aceea, toate celelalte însușiri fruntașe, — poezie a naturii, cunoaștere a mediului rural, umor discret — pe cari d-l Mihail Sadoveanu le experimentase și pînă acum, dar cari în *Baltagul* se altoiesc pe tulpina unitară a eposului morții și ritualelor ei." Intuiția critică perpessiciană e capabilă să surprindă cele mai

subtile acorduri, tonurile cele mai discrete ale unei bogate claviaturi, pătrunde în structura intimă a celei mai intense rezonanțe lirice, îi descifrează resorturile și mesajul emoțional. Putem cita, spre edificare, remarcabila caracterizare a liricii bacoviene : „Este în *Plumb* o realizare de mare și subtilă artă, este un suflet terorizat de deznădejdi amare, torturat de toate adversitățile contemporane, un dezrădăcinat tînjind, un mucenic al propriului său destin implacabil. Suferința lui Bacovia însă nu se rezolvă nici în lamentații elegiace, nici în satiră vehementă. Între peisagii de iarnă, sau moine de toamnă și între primăveri timide, se încheagă o poezie de surprize intime, de notații dureroase și acide, de «strigăte în pustiu» pe cari poetul însuși, cu versul lui, cu spiritul său, le înăbușește, că Bacovia este mai presus de toate un discret. Acesta e și farmecul inedit al poeziei lui : discreția. Simplicitatea cu care Bacovia sugerează un peisagiu, o dezolare sufletească, o nevroză, o senzație geologică, misterioasă prin însăși depărtarea ei, ne dă măsura acestui mare artist la care fuziunea dintre vibrația sufletească și expresie e definitivă."

În direcția relevării particularităților specifice ale unui scriitor sau ale unei opere, Perpessicius a emis aprecieri valorice sintetizate în formule magistrale. Iată, de pildă, profilul de efigie al lui Camil Petrescu : „Temperament psihologic, autorul *Patului lui Procust* aduce în romanele sale, ca și maestrul său, marele magician al psihologismului francez, Marcel Proust, o psihologie în spațiu, în care trecutul cu amintirile lui se încorporează prezentului, se interpolează și iarăși cade în umbră fără ca, în tot acest

joc de tuburi telescopice, impresia de prim plan și de relief al oricăruia dintre obiective să se umbrească". Perpessicius a remarcat admirabil că „*Răscoala* izbutește această minune : să reintegreze în istorie, fără risipă istorică, unul din cele mai dramatice momente ale istoriei noastre sociale. Și aceasta, grație acelui instinct superior cu care romancierul predestinat ce este d. Liviu Rebreanu distinge o serie de individualități într-o masă de oameni, pe care o însuflețește, din nou, ca pe o singură colectivă individualitate." Reține în mod deosebit atenția și caracterizarea făcută lui G. Călinescu : „*Viața lui Mihai Eminescu* este fără îndoială întîia biografie completă a Poetului — ceea ce face însă marele ei merit și prețioasa ei savoare este arta literară, de romancier și critic, cu care d-l G. Călinescu înfățișează viața idilică și tragică a eroului său. Biografie romanțată, prin tot acel suflu de intensă reconstituire sufletească, *Viața lui Mihai Eminescu* anticipa, în autorul ei, un scriitor de multiple resurse, un pictor și un portretist, un liric de sugestive intuiții și peste toate un povestitor de superioară cursivitate, de bună seamă un romancier. Dacă toate aceste însușiri trebuiau, sau nu, să ducă la epica autonomă, altminteri zicînd, la roman, iată o întrebare pe care d-l G. Călinescu a rezolvat-o în chipul cel mai firesc."

Spre deosebire de E. Lovinescu, Perpessicius nu este un sceptic. Criticul de la *Sburătorul* a evitat, în genere, elogiul integral, aprecierea entuziastă. Înclinația sa permanentă de a se „revizui", l-a determinat să fie mai reținut chiar și cu „sburătoriștii" pe care i-a creat, să retracteze ceea ce afirmase anterior, să fie mai circumspect în acordarea calificativelor. În schimb, Perpessicius, fiind un entuziast și mult mai încrezător, nu numai în gustul și puterea sa de percepție, ci și în destinul fiecărui scriitor ce întrunea sufragiile sale, nu-și lua măsuri de precauție, nu-și crea eventuale posibilități de scuză, de autoapărare a unor opinii care i-ar fi putut fi infirmate. De aceea, aprecierea și-o comunică deschis, cu luciditate și afectivitate. Comentînd volumul de nuvele *Mătușa Matilda* de Henriette Yvonne Stahl, sublinia că arta scriitoarei „stă în reconstituirea atmosferelor psihologice și în certitudinea cu care scoate la suprafață figurile fantomatice, de vis, de fantezie și le dă corp și viață", conchizînd că „arta d-rei Henriette Yvonne Stahl este în plină și impresionantă ascensiune", ceea ce s-a adeverit pe deplin. Receptiv la înnoirile moderne, Perpessicius gira cu autoritatea sa *Paradisul suspinelor* al lui Ion Vinea, remarcînd „un pitoresc teatru de păpuși reflexive, în regizarea cărora poetul, psihologul psihanalitic și estetul suprarealist, ce cohabitează cu egale drepturi în d-l Ion Vinea, își dau măsura virtuozității lor". Neavînd nici o ezitare în formularea judecății de valoare, Perpessicius merge direct la esență, la caracteristica dominantă. Despre D. D. Pătrășcanu spune că „posedă îndeajuns, acea stăpînire de sine a ironistului, care scoate efecte din naturalețea cu care expune o situație ridicolă", trăgînd „o hotărîtă linie de demarcație între anecdotă și transpunerea ei pe un plan de artă". I. Peltz „excelează în evocarea existențelor mizere, desene sumbre, în cărbunele cărora se strecoară și multă amărăciune". Lirica lui Camil Baltazar este „comandată de ceea ce s-ar

putea numi pastelul pe bază de senzualitate,... de fragedă plasticitate", în care „cuvintele și culorile simt, palpită, doresc și suferă". Al. Cazaban este un „realist minuțios și divers", în ale cărui schițe „rareori în mai puține rînduri, s-a putut concentra atîta esență de umanitate".

S-a înșelat vreodată Perpessicius în aprecierile sale ? Evident că da, pentru că nici un critic nu a fost scutit de eroare, în multitudinea evaluărilor și pronosticurile efectuate. Cu tot caracterul simpatetic al criticii sale, Perpessicius nu a făcut însă de prea multe ori rabat de calitate. Fără îndoială, datorită generozității sale prietenești față de Al. T. Stamatiad, inițiatorul și editorul de fapt al *Repertoriului critic*, a putut afirma că poezia *Mi-e sufletul o creangă*, „nu numai în poezia d-lui Stamatiad, dar în toată poezia românească poate fi privită ca ceva din supremele ei realizări de artă". În ultima analiză, interesează prea puțin sau deloc motivele personale care l-au determinat să formuleze unele elogii în flagrantă opoziție cu valoarea reală a unei cărți. De asemenea, ne preocupăm mai puțin de a ști dacă, la publicarea lor, aceste elogii au șocat sau nu. Cert este însă că, din perspectiva de azi, o serie de aprecieri s-au dovedit nefondate, n-au fost validate de timp. Credem că romanul *Vioara mută* de N. Davidescu nu a reprezentat, nici la apariția lui și nici acum, un „eveniment excepțional în istoricul neamului românesc", „o zi de mare sărbătoare". La fel, nu mai putem subscrie la aprecierea că romanul *Cartea facerii* de Eugen Goga constituie o „boltă cu rezonanță perfectă sub care se desfășoară viața în diversele ei aspecte", o „adevărată revelație". Mai

puțin justificat ni se pare și entuziasmul cu care criticul a apreciat, în mod egal, fără nici o diferențiere valorică, cele trei părți ale romanului *La Medeleni* de Ionel Teodoreanu. De bună seamă, Perpessicius era îndreptățit să considere primul volum din *La Medeleni*, „o foarte serioasă monografie a unui ținut sufletesc, care de azi înainte își are locul fixat în geografia romanului românesc", o „fîntînă de întinerire pentru inimile iubitoare de frumos". Entuziasmul inițial n-a mai fost însă acordat cu vibrația estetică din ce în ce mai diminuată a volumelor următoare. Așa se face că, în ciuda anemierii substanței epice și emoționale, mai ales în ultima parte a trilogiei, criticul îi acordă un „caracter de epopee."

Într-o îndelungată activitate critică, asemenea accidentale erori de apreciere sînt, desigur, explicabile. În mod obișnuit însă, Perpessicius intuiește valoarea exactă a operei discutate, trăsăturile ei caracteristice, aprecierile sale fiind confirmate de timp, rămînînd și astăzi viabile. Niciodată nu s-a revizuit, nu și-a modificat opiniile, subscriind la ceea ce a afirmat anterior. În *Mențiuni critice*, corelează observațiile făcute cu ani în urmă asupra unui scriitor, cu impresiile de lectură produse de o nouă lucrare a respectivului scriitor, urmărind în primul rînd evoluția, dar și stagnarea sau involuția unor trăsături proprii. La apariția romanului *Am ucis pe Dumnezeu* de Carol Ardeleanu, criticul se confruntă cu sine însuși, își compară noile impresii asupra acestui scriitor cu cele anterioare, formulate pe marginea romanului *Diplomatul, tăbăcarul și actrița*, constatînd, cu vie satisfacție, că ele coincid : „Re-

citesc ce scriam acum trei ani de zile, în legătură cu întîiul roman al d-lui C. Ardeleanu, *Diplomatul, tăbăcarul și actrița*, și nu pot, dacă-mi este îngăduit, decît să mă bucur. Spuneam cu acel prilej, după ce stăruisem asupra excesului de naturalism, de multe ori inutil, din anumite scene prea crude, că dacă d-l C. Ardeleanu se va decide la o disciplinare a însușirilor sale reale («pentru că este în d-sa o vigoare nativă», adăugam) ne va da într-o bună zi o operă desăvîrșită. Dacă romanul de astăzi *Am ucis pe Dumnezeu* este sau nu chiar acea operă desăvîrșită pe care o prezumam, rămîne de văzut, după cum vom încerca să precizăm în cele ce urmează : — ceea ce se poate spune însă, de la început, este că romanul de astăzi reprezintă față de debutul d-sale, de romancier, de acum trei ani de zile, un mare, un foarte mare progres. *Am ucis pe Dumnezeu* a păstrat și potențat toate calitățile din *Diplomatul, tăbăcarul și actrița*, a lăsat la o parte toată acea predispoziție pentru paleta naturalistă, a stăruit și apăsat pe coarda umană pe care o poseda și de care făcuse deplină dovadă și-n întîiul său roman. Dacă, totuși, nu vom subscrie întru totul și fără de nici o rezervă la romanul de astăzi al d-lui C. Ardeleanu este pentru că și-n *Am ucis pe Dumnezeu* ca și în *Diplomatul, tăbăcarul și actrița*, d-sa stăruie într-o premisă deficitară și care, după părerea noastră, îl dezavantajează. E vorba de ceea ce am numi, nu știu cît de propriu, în orice caz nu prea departe de adevăr : mitul temelor mari."

Cu toate că, decenii de-a rîndul, a avut o prezență continuă, săptămînă de săptămînă, și chiar de mai multe ori pe săptămînă, în publicistica literară, Perpessicius nu a fost cronicarul grăbit, care să expedieze în cîteva propoziții generale cartea nou apărută. Înzestrat cu o înaltă conștiință profesională, cu un desăvîrșit simț al responsabilității față de actul critic, s-a dăruit cu pasiune și meticulozitate oricărei cărți, a supus-o unei atente analize, formulîndu-și opiniile în funcție de valoarea ei reală. Punînd în practică o bună metodă critică, nu trage o concluzie pripită, izolată, despre o anume carte, ci face mai întîi o privire retrospectivă, mai amplă sau mai succintă, asupra operei anterioare a scriitorului în cauză, cu scopul de a preciza locul noului volum, de a plasa lucrarea nou apărută în contextul operei generale a autorului ei, pe coordonatele caracteristice. Comentînd volumul de versuri *Biserica de altădată* al lui Ion Pillat, se reîntoarce asupra celor șapte volume anterioare ale poetului, le definește din nou nota specifică, pentru a o corela cu aceea din noul volum. În primul volum al lui Ion Pillat, *Eternități de-o clipă*, sesiza „armonii întîlnite, cu teme oarecum didactice și cu stîngăcii duioase". În cel de al doilea, *Amăgiri*, criticul descoperea „ideile generale care vor forma axele de oțel" ale liricii pillatiene. Trecînd în revistă volumele următoare, *Grădina între ziduri*, *Pe Argeș în sus* și *Satul meu*, releva că, prin ele, „cariera poetică a d-lui Ion Pillat este una din marile biruinți în cîmpul literelor românești", conchizînd : „Aceleași calități — poezie și artă a poeziei — se întîlnesc și în poemele pline de lumină cerească a ultimului volum". Particularitățile universului liric al lui Al. Philippide sînt reliefate prin raportarea poemelor din volumul *Stînci fulgerate* la cele din *Aur sterp*. În acest prim volum, criticul

descifra ca particularități specifice „în parte o atitudine de răzvrătire și orgoliu, o oarecare aspirație solară, o retorică fastuoasă de cel mai bun romantism și, în și mai mare parte, o aplicare excelentă și de cea mai bună calitate, în pastelul, așa-zicînd, muzical". Aceleași particularități de esență le sesiza și în al doilea volum, apărut atunci, *Stînci fulgerate*, cu precizarea însă că erau „adăugate, uneori amplificate, alteori deviate, grație unor noi altoiri sau unor cutii de rezonanță. Așa, spre pildă, atitudinea de răzvrătire și orgoliu, cu mult mai prezentă, de astă dată, capătă un accent de gravitate, de adîncire în sine, de ecouri nu numai stîrnite dar și captate în același timp. În locul apelurilor sau apostrofelor, exerciții impunătoare de retorică și care dădeau atîtora din poemele *Aurului sterp* aerul unor variațiuni sentențioase, se alege de astă dată o poezie de perforare meditativă, care duce la o concentrare a mijloacelor de expresie în primul rînd." Cu prilejul apariției volumului *Strofe pentru toată lumea* al lui Ion Minulescu, criticul sintetiza admirabil trăsăturile liricii minulesciene, putînd să puncteze măsura în care aceste trăsături erau continuate, amplificate sau directivate altfel în noul volum : „*Romanțele pentru mai tîrziu* purtau cel puțin două stindarde, sub faldurile cărora s-a realizat și concentrarea și înaintarea noilor contigente lirice : exotismul funciar al temelor, al motivelor de inspirație, al lexicului și în al doilea rînd versificația simili-vers-libristă, acele ritmuri aparent nedisciplinate dar dezarmînd prin chiar tradiționala și perfecta lor cadență. Le-au urmat, după aceea, poemele din *De vorbă cu mine însumi*, mai puțin poezie de meditație și-n care exotismul de zări și de peregrinare din *Romanțe* începea să fie mînat spre vatră, dar nu mai puțin poezie de culoare și de nostalgii exotice. Ne-a plăcut întotdeauna să vedem în poemele celei de-a doua din culegerile d-lui Minulescu, latura decorativă și caracterizarea nu cred să fie greșită. O poezie decorativă, în panourile căreia pe lîngă compozițiile de extensie își face loc, ici și colo, acea fantezie ingenuă, pitoresc și improvizație, daruri, într-un cuvînt, ale poetului prin vocație și cari alcătuiesc farmecul particular al lui Ion Minulescu. Fantezie pe care poetul *Romanțelor* și al convorbirilor cu sine însuși o ascundea, ca pe un idol feminin, în zaimfuri și sovoane, și pe care ultimul său volum, *Strofe pentru toată lumea*, o descarcerează definitiv."

Că Perpessicius nu a fost un cronicar grăbit, care să înregistreze mecanic aparițiile în librării, o demonstrează și faptul că, potrivit metodei sale critice, nu discută opera detașată de peisajul literar, de cadrul estetic al actualității epocii sale. Dispunînd de o vastă și temeinică informație literară, stăpînind o aleasă și rafinată cultură, atestînd în același timp o mare putere de absorbție și distilare, prin lectură, a elementelor consubstanțiale ale literaturii noastre, Perpessicius a excelat în stabilirea de filiații între unul, doi sau mai mulți scriitori, în conturarea unor înrudiri spirituale, în asociația de idei privitoare la tematica sau arta unui anumit gen de opere. Observațiile sale atrag prin subtilitatea cu care descoperă nuanțele comune și diferențele specifice, prin puterea de sintetizare, prin caracterul nefortat, echilibrat al apropierilor și, desigur, prin justețea lor. Pentru a demonstra că, în fața tuturor mărtu-

riilor „de necontestată afirmare epică românească, se înalţă, impunător şi masiv, romanul lui Liviu Rebreanu", criticul face o scurtă dar elocventă incursiune în etapele majore ale evoluţiei romanului românesc, caracterizînd exact contribuţia fiecărui reprezentant de seamă al acestui nou gen literar. Prin *Ciocoii vechi şi noi* al lui Nicolae Filimon, romanul românesc debuta „sub auspiciile zodiei socialului" şi continua „mai numai în această zodie, cu cîteva fatale incursiuni în aceea a politicului". Un moment nou, cu o diferenţiere notabilă, îl înscriu romanele lui Duiliu Zamfirescu din ciclul Comăneştenilor, care „circumscriu aceste două planuri, social şi politic, ca pe două emisfere ale aceluiaşi univers". După aceea, romanele lui Mihail Sadoveanu, „în majoritatea lor, poeme lirice în marginea istoriei naţionale", au adăugat, „la gama motivelor de inspiraţie de pînă la sine, o nenumărată galerie de iubiri, aşa de poetice, aşa de diverse că ele formează aproape nota distinctă a romancierului". Un merit deosebit atribuia criticul şi lui Ionel Teodoreanu, care a lărgit sfera romanului „prin amestecul de lirism şi epică, prin virtuozitate de povestitor şi prin scrisul său pronunţat artistic". Spre deosebire de toţi înaintaşii şi contemporanii săi, concluziona criticul, Liviu Rebreanu a făcut trecerea „de la personal la obiectiv, de la individual la uman, de la autobiografia realului la autobiografia posibilului", care atestă vocaţia adevăratului romancier, şi de aceea „la nici unul din scriitorii de pînă acum ai epicei româneşti semnele acestei vocaţii nu sunt mai desăvîrşite ca la Liviu Rebreanu". Într-un alt loc, Perpessicius stabilea o comparaţie disociativă

între Liviu Rebreanu şi Mihail Sadoveanu, relevînd că tematica autorului lui *Ion* este mai variată, „pentru motivul primordial că talentul d-lui Liviu Rebreanu este prin definiţie antiliric, de o mare virtute de obiectivare", spre deosebire de talentul lui Mihail Sadoveanu, „ale cărui opere sunt cu mult mai reduse la unitate, graţie viziunii sale subiective, ca şi stilului care ordonă o aceeaşi boltă, o aceeaşi rezonanţă". Deosebit de interesantă este şi filiaţia între Liviu Rebreanu, Cezar Petrescu şi Ion Agârbiceanu, stabilită în comentariul despre romanul *Întunecare* : „Dacă ar fi să luăm din literatura noastră un punct de reper, pentru a da o imagine mai precisă de efortul epic săvîrşit de d-l Cezar Petrescu în *Întunecare*, am aminti pe *Ion* al d-lui Liviu Rebreanu şi pînă la un punct *Arhanghelii* părintelui Ion Agârbiceanu. Dar d-l Cezar Petrescu aduce, parcă (fără să ne gîndim, încă, la o ierarhizare), un element în plus. Este caracterul de mai largă semnificaţie ce-l are canavaua pe care se brodează evenimentele. Şi ea nu este, cum s-ar crede, războiul. Cît prefacerea sufletelor şi stărilor sociale, stîrnite de ciclonul războiului. Şi *Ion* şi *Arhanghelii*, cu toată multiplicitatea figuraţiei, ce populează aceste vaste arene epice, subordonează totul — aşa cum în *Întunecare* totul se subordonă eroului Radu Comşa — cîte unui erou torturat de demon, Ion, de foamea de pămînt, notarul Rodean de setea de aur, numai că aceste două instincte, raportate la canavaua din *Întunecare*, sunt de dimensiuni mai mici." În altă parte, Cezar Petrescu era situat, însă în defavoarea sa, alături de George Mihail-Zamfirescu, cu scopul de a se demonstra nota distinctă a romanului aces-

tuia, *Madona cu trandafiri* : „Este chiar interesant de remarcat în ce măsură literatura d-sale se distinge de literatura semenilor săi, chiar cînd înrudiri de temă sau profiluri de eroi și eroine s-ar părea că-i apropie. Sunt, de pildă, în *Madona cu trandafiri* situațiuni exterioare și tipuri ce amintesc, să zicem pe *La Paradis General* al d-lui Cezar Petrescu, dar însăși această constatare acuză și mai mult deosebirile. În vreme ce romanul d-lui Cezar Petrescu rămîne tot timpul în parodie, dar într-o parodie realistă, *Madona cu trandafiri* se înscrie într-un plan de ireal, de proiecție și de himeră, de transfigurare și halucinație, așa cum în marea ei majoritate este întreaga literatură a d-lui George Mihail-Zamfirescu."

Cum era și firesc, Perpessicius nu a restrîns aria filiațiilor numai la literatura română. Cu pași siguri, cu orientare precisă a pătruns adînc în zona vastă și complexă a literaturii universale, egalîndu-l pe G. Călinescu în privința stabilirii celor mai sugestive apropieri între scriitorii români și cei din alte literaturi. Prin frecvența acestor apropieri, autorul *Mențiunilor critice* a realizat o instructivă proiecție a literaturii române contemporane pe fundalul literaturii universale, integrînd-o în circuitul acesteia. În viziunea lui Perpessicius, raportul dintre literatura română și alte literaturi nu este însă unul de subordonare, ci de similitudini valorice, de înrudiri spirituale, de apropieri în direcția cultivării unor motive și mijloace de expresie comune, accentul căzînd pe relevarea notei particulare, originale a scriitorilor români. Demnă de menționat este filiația între Liviu Rebreanu și Stendhal. Inițial, criticul îi apropie pe cei doi romancieri : „D-l Liviu Rebreanu, se știe, nu este un virtuos al expresiei. Dar virtuos al expresiei n-a fost nici Stendhal și dacă în tînăra noastră falangă de romancieri, porniți, ca la un cuvînt de ordine, după apariția lui *Ion*, în arena romanului românesc, este cineva care să se apropie de intensitatea epică a autorului lui *Roșu și Negru*, apoi acela este, fără îndoială, d-l Liviu Rebreanu." Referindu-se însă, în continuare, la structura tematică și compozițională a celor doi mari romancieri, Perpessicius discerne particularitatea specifică ce-l deosebește pe scriitorul român de cel francez : „Deși epic, prin excelență, Stendhal a zidit romanele sale în jurul aceleiași axe, unui același erou. Și Julien Sorel, și Fabricio del Dongo și Lucien Leuwen, eroii celor trei romane fundamentale ale lui Stendhal, nu sunt decît variante ale aceluiași erou din pragul romantismului social, politic și erotic, de acum o sută de ani. Nimic din această ipostaziere autobiografică la d-l Liviu Rebreanu. Că sunt, totuși, de-a lungul atîtor tipare epice, și vestigii comune, precum de pildă scenele de vigoare, o anumită predilecție pentru înfruntările violente, crude, sîngeroase, cari fac din d-l Liviu Rebreanu un rapsod al crispațiunilor, este foarte adevărat. Altminteri, cu fiecare roman, o nouă temă, deci o nouă lume, o nouă explorare în viață și-n suflete. Diversitate de teme cerînd cu fiecare din ele, o altă deschidere de perspective." Fără ostentație, cu un discret sentiment de mîndrie națională, Perpessicius își savurează satisfacția de a descoperi la scriitorii români, în anumite direcții, valențe artistice superioare celor asemănătoare din opera scriitorilor ce aparțin altor literaturi. În cronica despre volumul de nuvele

Cetiți-le noaptea al lui Ion Minulescu, observă : „Dacă e să-i aflăm un spirit înrudit, apoi îl vom afla în Guillaume Appolinaire, despre care însuși amintește în întîia sa nuvelă, *De vorbă cu Necuratul*. Damian enigmaticul, diavolul și omul de afaceri din zona Predealului neutralității e frate bun, cum însuși sugerează, cu Honoré Subrac, șampionul mimetismului uman și cu Aldavid, falsul Mesia, — eroi ai povestirilor lui Guillaume Apollinaire. Ubicuitatea lui Damian Necuratul și anticipațiile lui științifice, întemeiate pe descoperirile sale în domeniul întrupărilor la distanță, sunt comune lui Aldavid și lui Damian. Cu deosebirea că Necuratul d-lui Ion Minulescu este cu mult mai complex decît falsul Mesia al lui Apollinaire."

Perpessicius îmbină armonios pasiunea și deliciul lecturii cu informația erudită și emotivitatea omului de cultură modern. Cum bine zice Șerban Cioculescu, la Perpessicius se realizează admirabil „conviețuirea voluptuosului cu învățatul" [1]. Asociațiile sale sînt extrem de variate, stabilesc punți de legătură între atitudini și forme artistice din diverse epoci istorice, din multiple zone ale literaturii universale, filtrînd valorile trecutului prin viziunea și sensibilitatea sa modernă. În analiza poeziilor lui Ilarie Voronca din volumul *Brățara nopților* descifrează înrudiri de motive și atmosferă cu meditațiile nocturne ale preromanticului Young și ale romanticului Novalis. *Brățara nopților,* spunea criticul nostru, în stilul său metaforic, „este poemul evocărilor nocturne, al clamărilor sub bolta de perle

[1] Șerban Cioculescu : *Aspecte literare contemporane*, București, Editura Minerva, 1972, p. 619.

stelare, resuscitărilor de sub aripa amintirii și gîndului, epave prăbușite în fundul oceanelor și scoase iarăși la suprafață, cu alge printre funii și nisip diamantin printre schije". Dacă meditația nocturnă, releva mai departe criticul, este, la Young, „mai mult meditație didactică", iar la Novalis o „meditație morbidă, mistică", cu totul altceva este la Ilarie Voronca : „E alt stil, alt ritm, acordat la gradul de efervescență, neliniște, deznădejde trepidantă a timpurilor moderne, o precipitare de constelații și de căi lactee, care înrudește această revărsare lirică, acest deluviu de imagini și de hiperbole metaforice cu viziunile, la fel de trepidante, din lirica apocalipselor".

Filiațiile pe care autorul *Mențiunilor critice* le stabilește între scriitorii români și cei din literatura universală nu au nimic hazardat, distonant. Ele sînt expresii ale unei solide culturi, ale unui spirit de mare rafinament estetic, ale unei intuiții fără greș. *Ecourile marine* ale lui Ion Pillat amintesc, în plan emoțional, de *L'homme et la sirène* a lui Henry de Régnier ; schițele lui Ion Agârbiceanu, *Întîiul pas* și *Doi bătrîni,* au ceva asemănător cu „umorul dureros și calm din schițele lui Cehov", lumea copiilor din *La Medeleni* de Ionel Teodoreanu, „cu miraculosul acela nevinovat și de basm", se apropie „de feeria lui Tyltyl și Mytyl din *Pasărea albastră* a lui Maeterlinck" ; romanele lui Anton Holban, mai ales *O moarte care nu dovedește nimic,* se disting printr-o „acută introspecție psihologică" de natură proustiană. Exemplele pot fi, desigur, înmulțite.

Incursiunile în literatura universală conferă paginilor critice ale lui Perpessicius o sporită putere de convingere, le pigmentează cu elemente care incită mai mult spiritul și sensibilitatea cititorului, făcînd mai agreabilă și mai atractivă lectura.

În decursul celor cinci decenii de activitate critică, Perpessicius a comentat, cu aceeași pasiune și competență, aproape toate cărțile apărute în librării. Mențiunile sale critice derulează, într-o vastă și complexă panoramă, secvențele caleidoscopice ale fenomenului literar contemporan, fără vreo succesiune prestabilită, alternînd cartea de poezie cu cea de istorie literară, cartea de proză cu o traducere, cartea de critică literară cu una de memorii etc. Dacă la începutul activității sale nu făcea nici o distincție între cărțile ce aparțineau diferitelor genuri și specii literare, ulterior a manifestat însă o oarecare reticență față de scrierile dramatice. În *Repertoriu critic* și primele două volume de *Mențiuni critice* consemnează, în egală măsură, atît volumele de versuri și de proză, cît și cele de teatru, scriind despre piesele *Casa vechiturilor* de C. Ardeleanu, *Suflete tari* de Camil Petrescu, *Făt-Frumos* de Horia Furtună, *Stăpîna* de Caton Theodorian, *Striana* de Alfred Moșoiu, *Daria* și *Meșterul Manole* de Lucian Blaga, *Metamorfoze* și *Anno Domini* de Ion Marin Sadoveanu etc. În volumele următoare nu mai întîlnim decît sporadic analiza unor piese de teatru, trădînd o tendință de renunțare aproape completă la discutarea scrierilor de acest gen. Motivele renunțării au fost arătate de Perpessicius în

cronica despre *Comedia zorilor* a lui Mircea Ștefănescu. Ele nu se datorau faptului că „majoritatea pieselor de teatru cari văd lumina tiparului, ar fi văzut-o mai întîi pe aceea a rampei“, nici pentru că opinia sa „s-ar putea să difere de aceea a criticilor acreditați teatrului, rostindu-se în primele douăzeci și patru de ore de la reprezentare sau de aceea a onoratului public“. Rezerva criticului era determinată de „cîteva decepții în materie de teatru“, neputîndu-și formula o opinie unitară, care să armonizeze aprecierea textului literar cu aprecierea acordată transpunerii lui scenice. Mai precis spus, rezerva sa se datora „deformațiunilor pe cari scena și jocul actorilor le aduc textului scris“, mărturisind : „Am asistat de cîteva ori la lecturi teatrale ce ni se păreau tot atîtea izbînzi scenice și surpriza noastră nu a fost mai mică asistînd la căderi dureroase. Cum din fluturele acela suflat în argint a putut să iasă omida dizgrațioasă de pe scîndurile teatrului, a fost întotdeauna, pentru noi, o enigmă. Oricît am fi ținut în seamă că orice flutur e altoit pe o omidă și că îngerii căzuți din Paradis își pierd, în primul rînd, aripile.“

Pentru Perpessicius, aprecierea unei piese de teatru era determinată în primul rînd de valorile intrinseci ale textului literar, deoarece „nimic din pînzele, din fasturile și din gesturile adiacente textului“ nu impietau asupra emoției estetice. Atitudinea lui Perpessicius față de scrierile dramatice ilustra, în fond, o coordonată fundamentală a concepției sale critice, și anume aceea, deseori invocată, că ipostaza sa permanentă, în comunicarea impresiilor, era a unui cititor. Dealtfel, și de data

această ţinea să precizeze : „Nimic nu egalează pentru cetitorul dedicat gîndului scris, lectura unei piese de teatru, nici montarea cea mai fastuoasă, nici interpretarea cît de superioară". Dintr-un asemenea punct de vedere lua în discuţie *Comedia zorilor* a lui Mircea Ştefănescu, scriind : „Că teatrul acesta fluid, serpentin, că jocul acesta de marionete adolescente, închizînd în glume şi paradoxe o filozofie de viaţă, are toate şansele să piardă din frăgezime, în ziua reprezentării, iată un lucru neîndoios. Pentru că oricît de ideală ar fi interpretarea, nu va putea să respecte limita aceea aeriană, dintre vis şi realitate, nici seriozitatea pulverulentă a fabulei scriitorului ce-şi pierde — Orfeu de pantomimă modernă — iubita, cînd o socotea mai aproape de dînsul, nici decenţa acestui trio de cheflii, virtuoşi în veselie precît şi-n arta vinului."

Preocupat să savureze deliciile procurate de substanţa intimă a unei opere literare şi să-şi comunice în primul rînd emoţiile şi impresiile personale, de cititor, Perpessicius n-a abordat decît tangenţial, extrem de rar, problemele de ordin teoretic. Cele cîteva accidentale intervenţii în această direcţie aduc însă puncte de vedere interesante, demne de atenţie. Pentru a demonstra că romanul lui Mihail Sadoveanu, *Zodia Cancerului sau Vremea Ducăi-Vodă*, ridică pe cea mai înaltă treaptă calitativă inspiraţia istorică şi că retopeşte în cel mai profund mod creator materialul documentar furnizat de cronici şi letopiseţe, Perpessicius deschide o paranteză cu aspect teoretic, stabilind diferenţa specifică dintre cronică şi romanul istoric. Pornind de la premisa că între aceste două modalităţi epice există „o deosebire tot atît de sensibilă pre cît este aceea dintre stejarul sau nucul din brazdă şi mobila de prestigiu sculptural, ce derivă", subliniа : „Povestitori abili, suflete impresionabile, sentenţioşi, şi mai cu seamă portretişti de rară ascuţime, cronicarii oferă un material neadîncit, masat pe un singur plan, pentru că ceea ce interesează este consemnarea faptului întîmplat, indiferent de efectul, indiferent de poziţiile lui caleidoscopice. Că, pe scutul acesta, aproape neted, ca şi pe scutul legendar, se pot urmări nuanţe şi eroi în atitudini războinice, şi dezastre, iarăşi foarte adevărat ! Ceea ce lipseşte acestor grupuri oarecum sculpturale, este animaţia, evoluţia, devenirea." Situat la alt pol creator, „romancierul dispune de planuri, organizează, deschide perspective, cheamă la viaţă o lume despre care, de bună seamă, nu numai metaforic s-a spus că sta sub colbul letopiseţilor". În concluzie „romancierul individualizează, adînceşte şi cheamă la viaţă un erou, o epocă".

Perpessicius este unul dintre puţinii noştri critici şi esteticieni care au încercat să clarifice deosebirea dintre schiţă şi nuvelă. Deşi formulate întîmplător, în cronica despre volumul de nuvele *Domnul de la Murano* al lui Stejar Ionescu, observaţiile sale sînt de o mare acuitate teoretică, lesne de perceput cu atît mai mult cu cît sînt expuse plastic, în imagini sugestive. Deosebirea dintre schiţă şi nuvelă, afirma, pe bună dreptate, nu este de natură formală, cantitativă, „nu purcede de la proporţiile mai mari sau mai mici ale povestirii", ci este una de esenţă, ţinînd de structura interioară a modului în care conţinutul de viaţă este comunicat : „Nu în lungime,

ci în adîncime cată să surprindem diferența, în ecoul sufletesc al întîmplărilor, în calitatea de rezonanță a vioarei de preț, și nu în cantitatea metrilor de film ai aventurii". Schița este, după Perpessicius, „o linie care poate să genereze o suprafață și mai ales un corp geometric, dar care rămîne în crisalida ei inițială... Un moment static, încremenit, închis în sine, cu destinul lui cu tot, fără a doua zi." În schimb, nuvela are o perspectivă deschisă, dinamică și neprevăzută, reprezintă „un trunchi de con, o secțiune într-un corp, de la marginile căreia încolo se poate continua o poveste, amputație în ipoteticul căreia stă cuibul de umbră al unor ecouri și mai impresionante". Pe scurt, conchidea criticul, schița dă senzația de ceva „împlinit", pe cînd nuvela are un caracter „de neterminat și de perspectival".

Alcătuind, împreună cu Ion Pillat, *Antologia poeților de azi*, Perpessicius a fost condus, desigur, de cîteva principii ferme. Ele reies din însăși compunerea interioară a antologiei, dar formularea lor teoretică, succintă, o întîlnim în altă parte, în cronica despre *Antologia poeților olteni*, întocmită de I. C. Popescu-Polyclet. După concepția lui Perpessicius, o antologie trebuie guvernată de respectarea criteriului tematic propus și a criteriului valoric, estetic, trebuie să răspundă la două postulate: „Întîi, să urmeze criteriul de selecție mărturisit, pe care și l-a ales, și apoi, ca urmînd linia acestei selecții să nu piardă nici o clipă din vedere steaua polară a frumuseții de totdeauna, acel criteriu estetic, dominînd din înălțimea lui toate celelalte criterii, parțiale, secundare, temporare, în convingerea că la judecata din urmă ce se va cere poetului va fi mai

puțin extractul de naștere sau buletinul biroului de populație cît pergamentul de noblețe poetică, indestructibil, și pe care va sta scris în vecii vecilor sonetul, rondelul, oda, elegia, sau fie numai și diamantul constelar al unui distih sau catren nepieritor". Deși nu invoca faptul că orice antologie poartă amprenta viziunii personale, subiective a alcătuitorului ei, totuși Perpessicius admitea „acel inevitabil relativism cu care vom corecta strictețea acestor postulate", cu condiția de a nu-i face concesii totale, de a nu-l lăsa să inunde paginile antologiei. Adică, spunea criticul, „dacă, legat de catarg se mai cade să ațipești din cînd în cînd, cată să nu pați soarta legendarului Palinur, înghițit de valuri, de-a pururea".

★

Desfășurîndu-și cea mai mare parte a activității sale critice în perioada dintre cele două războaie mondiale, cînd nu numai în literatură, ci în întreaga societate românească aveau loc frămîntări intense, dramatice, confruntări adesea violente de idei, convingeri și atitudini, Perpessicius a făcut dovada unei demne și consecvente independențe de spirit. Publicistica sa din această perioadă, pe care o vom analiza într-un capitol următor, constituie o elocventă mărturie a faptului că s-a aflat în conflict permanent cu realitățile sumbre din societatea românească interbelică, exprimîndu-și cu curaj aversiunea față de încălcarea libertăților civice, față de degradarea umană, față de desconsiderarea spiritului creator.

În exercitarea actului critic, independența de spirit l-a caracterizat întotdeauna. Perpessicius, spunea Victor Eftimiu, „n-a practicat nici un fel de politică literară. Nu s-a alăturat nici unui clan. A scris ce i-a dictat propria-i conștiință“ [1]. Înzestrat cu o conștiință lucidă, superioară, Perpessicius nu a putut accepta ostilitatea orînduirii burgheze față de valorile spirituale. Scriind, de pildă, despre volumul lui N. N. Tonitza, *Cronici fanteziste neliterare*, criticul dezaproba „izolarea și ostracizarea artistului în societatea de astăzi“. Altă dată, la împlinirea a 75 de ani de la moartea lui Nicolae Bălcescu, blama dezinteresul manifestat de oficialitatea politică și culturală a vremii, „preocupată de alte fantasme și nesocotind adevăratele prilejuri de înălțare sufletească“. Inexistența unui dicționar al limbii române și piedicile puse în realizarea acestuia, în perioada interbelică, erau considerate un „sigiliu infamant pentru vitregia culturală, de stat, în zodia căreia trebuie să-și irosească zilele și darurile marii noștri cărturari“. Constatînd că și alte lucrări fundamentale, imperios necesare culturii românești, mureau în stadiul de proiect, nefiind sprijinite, argumenta, cu virulență pamfletară, că „singura răspundere o are statul cultural, acest nu fiu risipitor al babacăi, cît veritabilă babacă ajunsă în doaga copiilor și care ar trebui pus sub epitropie pînă n-o risipi la toate vînturile, pe toate surogatele culturale, ce bruma de stare i-a mai rămas“.

Independența de spirit a lui Perpessicius își trăgea seva din profunde convingeri de umanitate și democratism. Pe deplin edificatoare, în acest sens, sînt

[1] Cf. *Excurs sentimental Perpessicius*, p. 166.

punctele de vedere exprimate în cronica despre *Răscoala* lui Liviu Rebreanu. Căutînd să descifreze semnificația și mesajul romanului, Perpessicius pornea de la adevărul că răscoala țărănească din 1907, care „a zguduit din temelii așezarea de carton presat a regatului“, nu a fost „o năpastă a lui Dumnezeu“, ci avea adînci rădăcini sociale, reprezenta apogeul suferințelor și frămîntărilor maselor țărănești asuprite : „Condițiunile de muncă pe care Dobrogeanu-Gherea le-a caracterizat așa de plastic în *Neoiobăgia* și căruia lucrările istorice ale lui Radu Rosetti îi ofereau un vast material de confirmare, datau de vreme îndelungată și făcuseră chiar obiectul a serioase confruntări, cu mult înainte. Imaginea sclaviei noastre rurale, pe care Dobrogeanu-Gherea o reproducea încă din 1884, din *Capitalul* lui Karl Marx, se știe, astăzi, a fi indirect tributară lui Nicolae Bălcescu... Toate avertismentele n-au folosit la nimic. Nici pateticile accente de pocăință ale europeanului Dinicu Golescu, nici profeticele rînduri, de la 1846, — «Vai de acele nații, unde un mic număr de cetățeni își întemeiază puterea și fericirea lor pe robirea gloatelor ! Ele pier !» *(Starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române...)* — ale lui Bălcescu, nici elocvența lui Kogălniceanu, nici fapta lui Cuza, nici periodicele convulsiuni rurale. Gestația și-a urmat procesul ei de lentă încuibare. Mistica pămîntului, așa de îndreptățită în condițiile de neoiobăgie știute, era, la răstimpuri, favorizată de parțiale împroprietăriri și printre dînsele, în primul rînd, de aceea a lui Cuza. Numai așa se explică idolatria de care s-a bucurat voievodul Unirii în masele țărănești și aureola de legendă cu care i-au

înconjurat memoria pînă tîrziu..." În concluzie, criticul releva : „De la aceste premise psiho-sociologice avea, deci, să pornească d. Liviu Rebreanu în romanul său. *Răscoala* reconstituie, într-adevăr, toată acea epocă electrizată de acum un sfert de veac, fără să stăruie în istorism sau să se lase furat de acele rațiuni subiective, așa de frecvente în asemenea cazuri... *Răscoala* izbutește tocmai această minune : să reintegreze în istorie, fără risipă istorică, unul din cele mai dramatice momente ale istoriei noastre sociale."

Independența de spirit, atitudinea de nobilă umanitate estetică și etică, aversiunea față de tarele societății burgheze, sentimentele și convingerile sale democratice au constituit factorii determinativi ai situării sincere și entuziaste a lui Perpessicius, după eliberare, de partea forțelor care luptau pentru edificarea orînduirii noi, socialiste și a unei culturi corespunzătoare acestei orînduiri. Perpessicius a continuat, și în anii noștri, să fie același pasionat cititor și comentator al cărților nou apărute, același interpret entuziast al fenomenului literar național, conferind însă actului critic o viziune nouă. Ajuns la vîrsta senectuții, torturat din ce în ce mai mult de o grea suferință fizică, a cărei urmare dramatică a fost stingerea treptată a vederii, Perpessicius a continuat, cu eforturi impresionante, să-și exercite nobila sa misiune. Elanul dăruirii i-a rămas nealterat, percepția critică neștirbită, mărturisind totodată o dragoste vibrantă pentru coordonatele și valorile actuale ale literaturii române, o vie solidaritate cu viața literară a zilelor noastre. Ca și în activitatea sa anterioară, a continuat să fie un strălucit exemplu de implîntare adîncă în prezent, în problematica specifică epocii noastre. Reluarea și reînnoirea uneltelor sale de cronicar a constituit o problemă de conștiință, de probitate profesională, izvorîtă din dorința organică de a fi în pas cu vremea sa, cu noua directivare, de substanță și de calitate, a operei literare. Într-una din primele sale cronici consacrate scriitorilor actuali, Perpessicius mărturisea : „Să mergi în pas cu scriitorul vremii tale și, chiar rămas în urmă, să poți la halta următoare să-l ajungi, ce poate fi mai reconfortant pentru conștiința ta, mai liniștitor pentru probitatea judecății tale ?".

Ca și în întreaga sa activitate, și de data aceasta s-a apropiat cu aceeași înțelegere, cu aceeași dragoste și încîntare spirituală de operele scriitorilor tineri, relevînd valorile artistice autentice. Urmărind îndeaproape activitatea tinerilor, criticul le surprinde, cu satisfacție, evoluția. „Legat, ca și volumul anterior, *Mesteacănul* (1953), de felurite aspecte ale istoriei noastre contemporane, — scrie Perpessicius — ultimul volum al lui Aurel Rău, *Focurile sacre*, constituie, sub toate raporturile, un exemplu elocvent de creștere și desăvîrșire poetică." Discutînd romanul *Setea* al lui Titus Popovici, criticul avea bucuria să proclame în tînărul prozator un virtuoz al genului : „A fi izbutit să concentreze în focarul unui ținut de la marginea țării, ca Ardealul, toate ecourile istoriei noastre contemporane, de după 23 August, în așa măsură și cu atîta iscusință încît să suplinească, pe calea ficțiunii, lacunele cunoașterii noastre, este semnul romancierului predestinat, și Titus Popovici este un astfel de romancier". Cu deo-

sebire remarca Perpessicius arta tînărului prozator de a contura personaje memorabile: „Romanele trăiesc prin eroii pe care autorii lor izbutesc să-i creeze și figurile lui Mitru Moț și a bătrînei Ana sînt din acelea pe care oricare cititor și le amintește cu emoție pentru plenitudinea realizării, pentru farmecul originalității lor, pentru umanitatea, cînd ursuză și cînd duioasă, dintr-înșii. Peripețiile unui roman, fie ele oricît de palpitante, cu timpul se estompează, se încîlcesc, se uită. Dar se gravează pentru totdeauna în memorie făptura eroului care ne-a cucerit cu un gest, cu o vorbă adîncă, cu o acțiune susținută. Totul în cariera lui Mitru, ajuns din țăranul fără de pămînt, înșelat și umilit de chiaburul Cloambeș, președinte al comisiei de împroprietărire din Lunca, ține de miracol, dacă miracol se numește dragostea cu care Titus Popovici își asistă eroul de la întîii pași, de-a lungul tuturor încercărilor și nu-l părăsește nici în momentele cele mai dificile... Bătrîna Ana e una din acele femei, cu un termen sadovenesc, «amarnice», de o constituție bărbată, cu vorba dură și cu mintea limpede, pe care nimic nu le frînge. Tenacitatea cu care își apără avutul, și în primul rînd pămîntul, ieșirile ei împotriva ginerelui, învățătorul Teodorescu, severitatea față de copii, bizareriile ei culminînd cu scena simulacrului de îngropăciune... și apoi însăși moartea ei de adevărat, pe cît de presimțită pe atît de cuminte, sînt tot atîtea detalii ale unui portret admirabil... Fără să mai spunem că farmecul acestor portrete, și al lui Mitru și al bătrînei, rezidă, în primul rînd, în mijloacele de expresie, în originalitatea

gîndirii și a tiparului în care această gîndire e turnată."

În discutarea literaturii actuale, Perpessicius n-a practicat nici conformismul, nici elogiul gratuit. Cu deplină sinceritate, cu prestigiul unei vaste experiențe, cu dragoste pentru destinele scriitoricești, s-a străduit să îndrepte literatura pe adevăratul și autenticul drum al artei. În anumite perioade de gestație și desăvîrșire a literaturii actuale, cînd unele principii estetice nu erau suficient de bine înțelese și aplicate, acordîndu-se mai puțină atenție mijloacelor de expresie, criticul semnala deficiențele și posibilitățile de remediere. Glosînd pe marginea amplului poem *Vară fierbinte* al lui Victor Tulbure, remarca preferința poeților din generația tînără de a proclama idealuri nobile, însă preciza că aceste idealuri „trebuie confirmate prin acte de poezie autentică, în care elementul retoric să se resoarbă cu desăvîrșire". În poemul lui Victor Tulbure sesiza „fie neglijențele, fie concesiile, fie infidelitățile pe care muza sa le face inspirației spontane, curente, convenționale", dar, pentru a nu lăsa impresia că poetul nu s-a realizat prin nimic, aduce în dezbatere, spre ilustrare, alte versuri ale sale, apreciate elogios, cum este poezia *Tezaur*, „poezie militantă în cea mai înaltă accepție a cuvîntului, unul din cele mai frumoase imnuri cîte s-au închinat Patriei, ce singur el constituie cea mai strălucită demonstrație a felului cum se adună și cum izbucnesc pe nesimțite izvoarele poeziei".

Supunînd operele scriitorilor noștri de azi unui examen atent, Perpessicius descifrează timbrul personal al fiecăruia, nota originală, caracteristică.

Atunci cînd se află în fața unei cărți remarcabile, în care descoperă un puternic filon artistic, o viziune inedită, particulară, își exprimă entuziast, ca întotdeauna, satisfacțiile lecturii. Așa procedează, de pildă, cînd scrie despre *Iarna bărbaților* de Ștefan Bănulescu: „Este, în *Iarna bărbaților*, un element de surpriză, de inedit, ce vine și de la lumea, oarecum aparte, originală, ce se perindă de-a lungul filelor, dar și mai mult de la perspectiva pe care scriitorul o dă tabloului, de la fundalul pe care o proiectează, de la ecourile ciudate pe care le surprinde și le fixează pe pînza nuvelelor sale. Fie că întîmplările se petrec în delta înecată de ape și răzvrătită de zăporul Dunării desferecate, o deltă mai dramatică, mai puțin estompată în ceața de vis sadoveniană, a *Țării de dincolo de negură*, fie că ele se petrec în Bărăganul, limitrof cu Dobrogea, unde migrațiile diverselor noastre provincii au adus atîtea aluviuni, proprii locurilor de obîrșie, un Bărăgan altul decît al podoabelor descriptive și al cadențelor stilistice proprii lui Odobescu, fie că într-un cămin studențesc improvizat, din București, după războiul de al doilea cu nemții, ceea ce reține în primul rînd, și ceea ce dă farmec și se imprimă în sufletul cetitorului, e atmosfera pîndită de mistere a acestor ținuturi, e timbrul puțin enigmatic, puțin neliniștit al acțiunilor pe care eroi nu mai puțin enigmatici le întreprind, e, cu un cuvînt, rarul dar de nuvelist, de povestitor, de creator de legende al lui Ștefan Bănulescu."

Perpessicius relevă în primul rînd semnificațiile unei opere literare actuale, așa cum rezultă atît prin modul de concepere a subiectului, a conflictului,

cît și din modul de realizare artistică. Vorbind despre volumul de nuvele *Nopți înfrigurate* de Aurel Mihale, arată mai întîi că aceste nuvele „reconstituie în panouri mai mari sau mai reduse, de un variat timbru cromatic, felurite aspecte din ceea ce s-ar putea numi fresca ultimului război ce l-am purtat după 23 August împotriva hitleriștilor". În continuarea analizei se remarcă „unitatea de concepție, de construcție și chiar de amtosferă, a acestui volum de nuvele". Iar despre poemul *Surîsul Hiroshimei* se spune că este „construit din lespezi de marmoră, în care versurile lui Eugen Jebeleanu... transmit posterității unul din cele mai zguduitoare seisme, nu numai ale Japoniei, dar și ale umanității", că în acest poem „filmul documentar și recviemul se suportă și se susțin, completîndu-se". Perpessicius consideră, cu justețe, că poemul *Surîsul Hiroshimei* reprezintă cea mai înaltă formă de artă a poeziei militante, specifică lui Eugen Jebeleanu: „Prin frumusețea severă a liniilor și prin sobrietatea ornamentației, *Surîsul Hiroshimei* nu e numai unul din cele mai impresionante dintre cenotafele cîte poeții au ridicat, de-a lungul veacurilor, mulțimilor martire, dar și pledoaria cea mai elocventă, cu care un poet cetățean se prezintă la scaunul de judecată al noroadelor. Mărturie cu atît mai convingătoare, cu cît folosește straiul de purpură și aur al poeziei, poemul lui Eugen Jebeleanu e departe de a fi gestul izolat al unei conștiințe artistice, îndurerate. El se înscrie, cu luminozitate, pe linia acelor continui puncte de foc cu care poetul lui *Lidice*, autorul *Poeților libertății* și cronicarul *Din veacul XX* au

stigmatizat, rînd pe rînd, escrescențele imorale ale unei societăți, bolnavă pînă la măduva oaselor."

Folosind aceeași metodă critică, Perpessicius nu discută o carte în mod izolat, detașată de ansamblul operei scritorului respectiv, ci face obișnuita sa incursiune retrospectivă, mai amplă sau mai succintă, în activitatea creatoare anterioară a scriitorului în cauză, pentru a preciza locul noului volum în cadrul operei și evoluției sale generale, pe coordonatele caracteristice. Comentînd cel de-al patrulea volum de *Scrieri în proză* de Geo Bogza, criticul relevă că scriitorul este „un martor lucid și activ al epocii sale și un luptător pentru dreptatea și măreția poporului", precizînd : „Cine urcă, așa cum a făcut-o el însuși cînd a urcat la izvoarele Oltului, la obîrșia scrisului lui Geo Bogza, rămîne uimit de saltul, vital aș spune, pe care scriitorul acesta, ce se vestea capricios și greu de strunit, l-a făcut, instantaneu aproape, de la debut la maturitate. Despre aceasta stau mărturie nu numai marile sale lucrări în proză, prospecțiunile sale infailibile în geologia socială a țării din anchetele *Țării de piatră și de foc* sau incomparabilul poem simfonic al *Cărții Oltului*, pentru care tot n-am deznădăjduit să aștept compozitorul muzical, atît de generos și de luxuriant mi se pare libretul, dar și toate acele crîmpeie de confesiune cu care ziaristica lui Geo Bogza a înnobilat o profesiune din care arghirofilii și simoniacii făcuseră cea mai rentabilă zarafie".

Incursiunile retrospective în activitaitea unui scriitor capătă un dominant caracter de sinteză. Cunoscînd opera multor scriitori afirmați încă din perioada interbelică, Perpessicius are prilejul să contureze o imagine de ansamblu asupra acestei opere, asupra individualității unui anumit scriitor. Caracterizările sale globale concentrează esența, specificul fiecărui scriitor, conțin formulări de mare putere definitorie. Numindu-l pe Mihai Beniuc „herald și rapsod al vremii sale", Perpessicius scria : „De la întîiul volum de poeme, al *Cîntecelor de pierzanie* din 1938, și pînă la cel de astăzi, *Inima bătrînului Vezuv*, Mihai Beniuc a distilat în numeroase rime și cadențe sucul propriilor sale experiențe de viață, izbutind să închege una din cele mai captivante cariere poetice din istoria lirismului nostru contemporan". Referindu-se la prima parte a creației poetului, Perpessicius observa că „poezia de început a lui Mihai Beniuc e împărțită, aproape simetric, între suferințele iubirii neîmpărtășite și fatalitatea unui mesianism social la care-l îndeamnă, în egală măsură, atît condițiile propriei sale biografii, cît și ale istoriei contemporane. «La mine-n sînge / istoria contemporană plînge» sînt numai două stihuri din poezia de-acum trei lustruri a lui Mihai Beniuc, însă adevărul pe care-l exprimă e cu mult mai cuprinzător". Analizînd succint evoluția liricii lui Mihai Beniuc, în principalele ei etape, criticul scoate în relief modul de manifestare constantă, din ce în ce mai viguroasă, a unei atitudini militante, de profetism social și chemare la luptă. De pildă, consideră că un moment semnificativ l-a înscris poezia *Poeților tineri*, ce „conturează o linie de conduită inflexibilă, căreia poetul îi sacrifică, în accente, la prima vedere, iconoclaste, chiar și un idol ca Eminescu :

Dar Eminescu nu cuprinse tot
În stihurile lui dumnezeiești.
Durerea românească-i mult prea mare
Și n-o cuprinde toată nici un cîntec."

În același poem, criticul distingea „timbrul profetic" al versurilor care, înaintea celui de al doilea război, prevesteau o lume nouă :

Dar poate noi avem destinul falnic
De a suna din trîmbițele Morții
Sfîrșitul veacului
Și de-a vesti mulțimilor flămînde
O Viață nouă !

Perpessicius a intuit cu claritate faptul că, în condițiile dramatice ale luptei pentru dreptate și libertate, din perioada interbelică, Mihai Beniuc a stat „neclintit la postul său", dar, trăind într-o epocă de mari constrîngeri, „mesajul său va fi, pe măsura timpului, oarecum cifrat". De aici, adăuga criticul, „nevoia de a recurge la simboluri, transparente, evident, prin intermediul cărora poetul își transmite consemnul", precum „simbolul garoafei roșii, de la Cluj, simbolul păunului roșu, simbolul meliței..." Ajungînd cu analiza la volumul nou apărut, Perpessicius conchidea : „*Inima bătrînului Vezuv* reia, la capătul unei activități poetice de un sfert de secol și în ajunul unei jumătăți de veac de existență, multe din temele, fie politice, fie sentimentale, ale culegerilor anterioare. Poezia lui Mihai Beniuc a mers în pas cu timpul, pe care l-a reflectat în toate aspectele lui, de așteptări și nădejdi, de împliniri și bucurii. «Toboșarul timpurilor noi», cum i-a plăcut să-și

spună și cum a rămas în conștiința cititorilor, și-a asignat cu proprie voință titlul de poet cetățean, herald și rapsod al vremii sale, titlu pe care veacurile viitoare nu i-l vor tăgădui."

Cu alt prilej, scriind despre romanul *Lanțuri* al lui Ion Pas, Perpessicius stabilea profilul real al scriitorului și publicistului militant, sintetizînd trăsăturile definitorii ale personalității sale : „Nimic din scrisul lui Ion Pas, ziaristic sau literar, nu trădează pe cronicarul sau romancierul febril, care s-ar lăsa dominat de impulsuri și reacțiuni instantanee. Ion Pas e un reflexiv, atent la spectacolul vieții, domestice sau internaționale, ale cărui stridențe le recepe cu strictețā și le comentează cu luciditate, chiar cînd ar avea toate motivele să se revolte. De aici calmul atitudinii sale, ce se transmite și scrisului, preocupat de justețā mai mult decît de podoabe, prob, neabătut, convingător... Atitudinea aceasta, rezervată, însă nu mai puțin fermă, cronicarul și comentatorul Ion Pas a păstrat-o de-a lungul întregii sale activități publicistice și ea poate fi ilustrată nu numai în opoziție cu comentariile intens lirice și variat pamfletare, inspirate cam din aceeași actualitate contemporană, ale lui Geo Bogza, dar și cu propriile ei aplicații. Ziaristul Ion Pas a fost unul din mentorii cei mai integri ai epocii ce s-a încheiat cu doborîrea fascismului, una din cele mai tragice, trăită, cum însuși și atît de sugestiv o spune, «în improvizat, în incertitudine sau mai bine zis în certitudinea altor catastrofe, de cu totul alte proporții», și cînd la capătul acestui lung și întunecat tunel al istoriei, închină victoriei și păcii, atît de mult rîvnite, un gînd de reculegere, el o face cu calmul, cu seni-

nătatea și cu răspunderea pe care singură o înaltă și pură conștiință le impune."

Modalitatea critică perpessiciană s-a îmbogățit, în perioada actuală, cu cîteva elemente noi, la baza cărora stă experiența acumulată de-a lungul întregii sale activități. Spre deosebire de fazele anterioare ale demersului său critic, Perpessicius nu se mai rezumă la discutarea unei opere literare în sine, ci abordează, cu fericite rezultate, și portretul literar. Extrăgînd notele particulare, originale ale operei unui scriitor, le contopește într-un profil de ansamblu, într-un medalion cu funcție portretistică, în care introduce, cu echilibru, și anumite detalii biografice, semnificative pentru definirea substanței și universului artistic al scriitorului respectiv. Cităm, în acest sens, paginile închinate lui Zaharia Stancu: „Originar dintr-un sat din cîmpia Dunării, care a cunoscut nu numai vechea orînduire feudală, cu sălbaticile ei tocmeli agricole, dar și izbucnirea violentă a răscoalei de la 1907, dimpreună cu toate suferințele cîte i-au urmat, Zaharia Stancu a purtat cu sine, ca pe o rană nevindecată, amintirea acelor timpuri și acelor evenimente, a căror imagine curgerea anilor avea s-o lumineze cu tot mai multă intensitate. «Să nu uiți, Darie, îi spuse maică-sa, în timp ce-și prefira degetele osoase prin părul copilului, ce sta să ațipească. Nimic să nu uiți. Să spui copiilor tăi. Și copiilor pe care-i vor avea copiii tăi să le spui. Auzi, Darie? Să nu uiți... Să nu uiți, Darie...», și de legămîntul acesta, ale cărei repetiții obsesive, cu timbru de blestem, îi imprimă o atît de inexorabilă consimțire, Zaharia Stancu nu numai și-a amintit, dar l-a și împlinit cu asupra de măsură, în articolele, pamfletele, poemele sau episoadele romanelor sale. Căci dincolo de subiecte, de pretexte, de distilate emoții sau de prelungi fabulații epice, matca inspirațiilor lui Zaharia Stancu e una și aceeași, și ea ține, în primul rînd, de locul său de baștină, ale cărui bucurii și tristeți, a cărui poezie și urîciune, ale cărui suferinți și nădejdi și, mai presus de toate, a cărui sete de dreptate și de omenie, ca un adevărat mesager, împuternicit și prin jurămînt matern, era sortit să apere și să le exprime. De aici, din această determinată vocație, și discretele tablouri idilice ale poeziei sale de debut, și asprimea articolelor și pamfletelor sale, și amplul și documentatul rechizitoriu al romanelor sale ciclice...

Și totuși, acest mînuitor de floretă și de spadă, cum se dorește, după propria sa mărturisire, și astăzi Zaharia Stancu, ascunde sub platoșa sa zimțată o inimă de aur, sensibilă la frumusețile naturii, la farmecele iubirii, la spectacolele siderale ale bolților celeste, la ravagiile inclemente ale anilor, la propriile sale îndoieli și la constantele sale visuri de dăinuire... Despre caracterul liric al operei sale epice și mai ales despre stilul voit ritmic ce Zaharia Stancu folosește în ultimele sale cărți de proză s-a scris nu o dată, și fie că ești de acord, fie că ai rezerve în privința unor atari procedee și maniere stilistice, ceea ce nu se poate tăgădui romanelor lui Zaharia Stancu este rădăcina lor intim lirică și, implicit, poezia lor infuză. Lirism înseamnă confesiune, și un roman construit din materiale autobiografice e, prin definiție, liric. Ca să nu spunem că indiferent ce gen și ce specie de creație artistică e, de la natură, autobiografică, *inde* lirică. Așa e *Des-*

cult, așa *Florile pămîntului* și așa, oricît ar părea de paradoxal la prima vedere, chiar romanul său ciclic, *Rădăcinile sînt amare*".

Profilul lui Mihu Dragomir, de „visător neoromantic", cum îl denumește, este creionat în funcție de apartenența poetului la mediul specific al Brăilei și de reflexele acestui mediu în lirica sa : „Brăilean de baștină și fiu al Bărăganului, cu zările lui nesfîrșite, ca și stepele gogoliene, Mihu Dragomir a infuzat poemelor sale toate acele licori, dense și amețitoare, pe care mai marele său le-a picurat în toate povestirile sale, fie ele locale, fie din lumea largă, stîrnite și adunate de prin ostroavele Mediteranei. Ca și Panait Istrati, a cărui metaforă el și-a aplicat-o, întîiul, și Mihu Dragomir ar putea vorbi de «cîrtița incandescentă» de sine, care și-a săpat cu tenacitate galeriile și, cu pămîntul scos a ridicat orașului său de dilecțiune unul din cele mai emoționante altare. «Nu mai știu c-am iubit, / n-am știut ce-am iubit, / dar fiecare salcîm e crestat cu numele meu», spune, într-un loc al poemei *Drumuri brăilene*, poetul, și-n stihurile acestea autobiografice și sentimentale am putea citi cultul însuși pentru orașul său natal, căci în fiecare poemă a lui Mihu Dragomir, rostit sau presimțit numai, numele Brăilei stă crestat de-a pururi ca un filigran tutelar."

Participînd la discutarea fenomenului literar actual, Perpessicius a întreprins și lucrări de sinteză, de aprofundare și generalizare a unor etape sau a unor aspecte majore ale literaturii române din anii noștri. Efortul spre sinteză reprezintă, de asemenea, un element nou în modalitatea sa critică. Putem cita, în această direcție, studiile *Lirica și epica în anii*

puterii populare, Poeții cîntă partidul, Patos și optimism. Aceste studii demonstrează că Perpessicius a fost, și în epoca noastră, un pasionat cititor, un observator atent al mutațiilor estetice, o conștiință vie a literaturii române în devenirile ei actuale. Studiile sale se disting nu numai prin informația amplă, exactă, ci și prin comentariul de mare finețe analitică ce însoțește exemplificările de nume și titluri. Trecînd în revistă scriitorii afirmați în ultimele decenii, criticul menționează „cu inima crispată de durere, numele celui mai tînăr și, poate, celui mai înzestrat dintre dînșii, al lui Nicolae Labiș, pe care, atît de timpuriu, l-au îndrăgit Parcele", adăugînd : „Recitite, în perspectiva tragicului său sfîrșit, poemele lui Nicolae Labiș sînt de o frumusețe disperată și cutremurătoare. Atîta măiestrie și atîta maturitate într-o atît de fragilă existență pămîntească, iată un mister din care cu greu ne putem reculege".

În studiul *Lirica și epica în anii puterii populare* Perpessicius relevă contribuția fundamentală pe care marii noștri scriitori contemporani au adus-o la desăvîrșirea literaturii române actuale : „În fruntea constelației poetice, ca-n pentagonul bătut de diamante al Orionului, strălucește astrul ei cel mai puternic, Tudor Arghezi. Poetul *Agatelor negre* și al *Cuvintelor potrivite*, fantezistul cărților cu jucării și speologul florilor de mucigai a adaos masivei sale opere lirice două poeme, de antipodice ramificații, dar de o egală putere creatoare : poemul filozofic *Cîntare omului* și viguroasa satiră politică *1907*. Pamfletul și meditația, oricît de strict păzite în urnele lor originale, își împrumută totuși de la poem la poem miresmele și sugestiile, ca-ntr-o retortă de

magice corespondențe baudelairiene." Cu aceeași sigură percepție critică, Perpessicius a relevat noile personalități creatoare ale epicii actuale. De pildă, preciza că „trilogia eroică a lui Laurențiu Fulga, al cărei prolog, *Focul negru*, este o frescă pe cît de sumbră pe atîta de veridică și al cărei prim act, apărut nu de mult, atestă virtuțile unui debut de excepțională vigoare epică". De asemenea, afirma, cu deplină îndreptățire, că Eugen Barbu prevestea „un destin strălucit", că *Moromeții* lui Marin Preda este o „carte unică", argumentînd : „Nu e vorba aici numai de portretistică, și ea este de o rară ingeniozitate, nici numai de un proces al societății rurale, dintr-un anume moment politic și nici chiar de psihologie, și ea este de o ascuțime puțin comună, cît de un nou stil în arta de a prezenta viața de țară, în care realismul cel mai terestru se aliază cu poezia bucolică a georgicelor și care se cuvin studiate cu aceeași atenție cu care studiem pe Slavici și Rebreanu".

În studiul *Poeții cîntă partidul*, Perpessicius scotea în relief faptul că lirica noastră actuală închinată partidului își are izvorul direct în măreția transformărilor revoluționare petrecute în societatea românească după eliberare : „A fost ca o ridicare de zăgaz, care a descătușat toate energiile, un comandament de nouă geneză, un diluviu de electricitate, în lumina căreia n-a plutit doar o singură arcă, dar au început să se înalțe spre ceruri zi și noapte : uzinele, universitățile, combinatele poligrafice, imensele blocuri cu sute de apartamente. Această febră constructivă e unul din semnele vremii noastre și poeții noștri n-au pregetat să-l înregistreze pe placa

sensibilității lor... Că toată această continuă și armonioasă creație e opera unei minți luminate, ce conduce și veghează, e de la sine înțeles și despre ea vorbesc poeții tuturor vîrstelor, potrivit harului și experienței lor personale. Pentru toți însă, partidul a însemnat marea revelație a existenței lor, acela care le-a îndrumat pașii, le-a arătat cărarea ce urcă și i-a deprins să creadă, să muncească, să lupte."

Împreună cu ceilalți scriitori, Perpessicius a crezut, a muncit și a luptat, cu mijolacele sale specifice, pentru edificarea și dezvoltarea societății noastre socialiste.

★

Asertiunea lui Buffon, „le style c'est l'homme même", se verifică practic în cazul lui Perpessicius. Caracterul stilistic al criticii perpessiciene este expresiv pentru temperamentul creatorului ei, este prin excelență liric. În profesarea actului critic, Perpessicius a rămas poet, a utilizat mijloacele de expresie poematice. Sensibilitatea sa funciar lirică, ampla vibrație interioară, trăirea intensă a emoțiilor artistice s-au tradus într-un stil critic de cuceritoare savoare și elevat rafinament estetic, cu o bogată claviatură, infinit nuanțată, de o pregnantă originalitate. Pe bună dreptate, Șerban Cioculescu i se adresa astfel autorului *Mențiunilor critice* : „Îmi place într-atît cum realizezi fuziunea persoanei cu stilul, încît m-aș simți ispitit să-ți șoptesc versul madrigalesc, citit cîndva în nu știu ce carte de Anatole France : «Ce qu'on aime en vous, Madame, c'est vous même !»" [1]

[1] Șerban Cioculescu : *Scrisoare deschisă lui Pentapolin*, în volumul *Aspecte literare contemporane*, București, Editura Minerva, 1972, p. 713.

În ceea ce privește mijloacele de expresie, Perpessicius a făcut din critica și istoria literară o creație artistică, a impus în literatura română stilul artistic al criticii. Fraza perpessiciană este bogat ornamentată, are o vibrație euritmică, o fluiditate melopeică. Cu o măiestrie desăvîrșită, criticul apelează la cele mai sugestive metafore, își exprimă opiniile în formule și imagini de o rară putere incantatorie, de o subtilă plasticitate. Pentru a releva că, în *Strofe pentru toată lumea,* Ion Minulescu transfigurează poetic amănuntul cotidian, găsește o metaforă adecvată, notînd că poetul „agață la urechea unui fapt divers o garoafă carminată". Substanța specifică scrisului lui Gala Galaction e sugerată plastic : „Verbul de tămîie aprinsă al părintelui Gala Galaction cădelnițează șerpi de pasiune aromată". Stilul critic perpessician se distinge printr-o mare varietate de modulații. Uneori are o arborescență patetică, în concordanță cu natura operei discutate : „*Intunecare* al d-lui Cezar Petrescu, apărut cu mult înaintea romanului lui Erich Maria Remarque, abundă de intermedii de acestea de umanitate, de popasuri în conștiință, de fulgerări în noaptea ce s-a abătut peste o epocă din istoria omenirii — nu este «întunecare» și aceasta, pe lîngă noaptea în care orbirea pasageră a eroului acestui roman, Radu Comșa, se cufundă un timp ? — și dacă se poate vorbi de un roman, nu atît rechizitoriu, dar icoană a războiului nostru, cu toate stările lui, de suflet, de variații ale societății, cu prevestiri sau eroisme anonime ale neamului nostru, este desigur vastul roman *Întunecare* al d-lui Cezar Petrescu". Alteori, arborescența stilistică se traduce în perioade pline de armonie și echilibru, cu savuroase meandre asociative, cu o bogată încărcătură emotivă. Volumul de povestiri *Jupînul care făcea aur* de Adrian Maniu „este de la întîiul pînă la ultimu-i rînd, opera unui poet de subtilă calitate și poveștile lui nu frecventează pămîntul. Ele sunt vecine cu norii de sidef din preajma lunii, cu stelele, cu vîrfurile de codri, cu prăpastiile, la fel de amenințătoare ca și înălțimile. Dacă amintesc de pămînt și de biata lui cronică e fără îndoială prin ceea ce ni se pare nouă celor de jos, că putem ceti, răsfrînt în contururile geografice ale norilor și în oglinda de argint a lunii, din apa căreia masca fiecui din noi ne fixează cu mulaju-i instantaneu. La fel și cu întîmplarea cu *Jupînul care făcea aur*. Ca o dovadă cel mult, cît de aproape de realitate sunt poveștile, sau de cîte ori în viață trece, pe lîngă povești, de farmecul cărora nu ni e dat să ne împărtășim pînă nu se arată vrăjitorul care de pe ochi ne alungă pînza, să vedem."

Perpessicius se exprimă frecvent prin simboluri, amplificînd astfel sfera percepției critice, incitînd mai acut emotivitatea cititorului. De pildă : „Dacă poezia din *Plumb* a d-lui G. Bacovia amintea bolta apăsătoare și cu rezonanțe înăbușite a unei cazemate, dacă omul părea definitiv intrat în grota de pătrundere către Tartarul irevocabil și dacă gemetele lui erau cu atît mai pătrunzătoare cu cît veneau mai din străfundul pămîntului și ecourile lui erau mai înfrînate — poezia din *Scîntei galbene* se lumina de un surîs de primăvară furată, era ca o întoarcere de pe un tărîm de spaimă, o atitudine conținută de Lazăr înviat din morți, vesel și trist totodată, o discretă ironie, de mare calitate, derivată după aceea

și amplificată în poemele din *Bucăți de noapte*". În volutele stilistice perpessiciene, elementele clasiciste au o prezență continuă, dar nu sînt distonante, ostentative, ci se încorporează organic în structura și substanța frazei, colorează și nuanțează expunerea, măresc puterea de sugerare și de convingere: „*Baltagul* rămîne, în ultimă analiză, romanul unui suflet de munteancă, văduva Vitoria Lipan, pentru care îndatoririle mortuare pentru soțul ei, răpus de lotrii ciobani, cînd se dusese după negoț de oi, la Dorna, sunt comandamente exprese, ce nu-i dau răgaz pînă cînd nu-și află soțul răpus și nu-i dă creștineasca înmormîntare — în aceeași măsură în care Antigona înfruntă pe Creon și merge, cu bună știință, la moarte, dorind să dea fratelui urgisit, Polinice, împăcarea mormîntului".

Stilul lui Perpessicius se desfășoară în falduri, somptuos, ca în arta barocului. Criticul are o adevărată voluptate a frazei de bogată și complicată broderie, apelează în largă măsură la perioada stilistică, în care alternează ingenios întorsătura arhaică a exprimării cu rafinamentul lexical modern. Despre *Poarta neagră* a lui Tudor Arghezi scria: „Tonurilor de iad, smoală și sulf, a atîtora din planșele sale, d-l Tudor Arghezi le opune cu grație și dezinvoltură tonuri de pastel, carminuri din florile lui Luchian, aur și argint din surîsul și pletele îngerilor, safir și platină de aștri inaccesibili. Poet al umanității alterate, d-l Tudor Arghezi este totodată poetul unei umanități nu idealiste, cît ideale, pentru că ochiul d-sale de Lynx, după expresia lui Odan de Cluny, vede oroarea de sub epidermă, dar și grația și frenezia din sufletele acelor «monștri nevinovați» despre cari vorbea Baudelaire." Perpessicius dispune de rara facultate de a adapta stilul criticii la factura și substanța specifică a operei discutate. Despre Ion Minulescu scria în concordanță cu sensurile fundamentale ale liricii acestuia: „Sunt aproape douăzeci de ani de cînd, asemeni yachturilor misterioase pe care le-a cîntat ades, poezia lui a ancorat în rada liricii române. Romanțele lui Minulescu veneau cu ritmul capricios al vîntului încurcat în otgoanele catartelor, cu miresme pescuite pe vasta întindere neptuniană, cu neliniști mascate ca banchize de nisip sau colți de stîncă în așternutul mărilor străbătute." În schimb, poezia lui Ilarie Voronca era definită în alți termeni, la fel de plastic și sugestiv: „Cu *Brățara nopților*, d-l Ilarie Voronca reintră pe linia poemelor sale ciclice, nu numai ca desfășurare de planuri și de intersecții, de elemente adică exterioare, deci formale, dar și ca dezvoltare de unde lăuntrice, de efluviu liric organizat, de șuvoi captat în țevi de artă și mare efect poetic. Cu *Brățara nopților*, d-l Ilarie Voronca leagă prezentul de admirabilul poem *Ulise*, acea frescă bine conturată deși ținută tot timpul sub grindina imaginilor, ca o pădure solidă, care-și ridică la fel de semeață creștetul, de cum a trecut vijelia. Dacă *Plante și animale* și mai ales *Colomba* duceau prea departe destrămarea, mai corect procesul de sciziparitate al imaginilor, și dacă, pentru noi cel puțin, conturul se pierdea sub iureșul de imagini, care de care mai strălucitoare, *Ulise* și de astă dată *Brățara nopților*, își joacă focurile de artificii sub bolți de cristal limitate. Reflexul șerpilor de diamant și jăratec, ca

și cenușa acestor arabescuri sîngerînd noaptea, sub același clopot, strălucesc, se intensifică și apun."

Pe lîngă bogăția ideilor pe care le comunică, paginile de critică literară ale lui Perpessicius atrag permanent cititorul și prin desăvîrșita lor savoare stilistică.

Tudor Vianu observa, cu deplină justețe, că Perpessicius „aducea gruparea de sentimente și atitudini a omului de carte, interiorizat și sensibil, a învățatului delicat și pur, în care lumea intelectuală își regăsește conștiința ei"[1].

[1] Tudor Vianu : *Arta prozatorilor români*, București, Editura Contemporană, 1941, p. 318.

ISTORICUL LITERAR

În *Principii de estetică*, G. Călinescu formula lapidar adevărul că „istoria literară este o istorie de valori și ca atare cercetătorul trebuie să fie în stare întîi de toate să stabilească valori, adică să fie un critic", precizînd : „Este cu putință să faci critică curată, fără proiecție istorică, cu toate că adevărata critică de valoare conține implicit o determinațiune istorică, dar nu e cu putință să faci istorie literară, fără examen critic"[1]. Din această perspectivă, Perpessicius ne apare ca un strălucit model de istoric literar. În personalitatea sa, fuziunea dintre critic și istoric literar este perfectă. Incursiuni sporadice în domeniul istoriei literare a întreprins încă de la începutul activității sale critice, însă în momentul în care a făcut din istoria literară o preocupare constantă și majoră era un critic literar pe deplin format, cu o viziune proprie, stăpîn pe mijloacele de investigație și analiză, înzestrat cu o percepție estetică sigură și cu un gust artistic elevat. Exercitarea actului critic, la un nivel superior, l-a ajutat să se realizeze, la același nivel, și în profesarea istoriei literare. Dealtfel, însuși Perpessicius, ca și G. Călinescu era convins că principiul fundamental, *sine*

[1] G. Călinescu : *Principii de estetică*, București, F.P.L.A., 1939, p. 101.

qua non, al istoriei literare, este acela de a opera cu mijloacele criticii, subliniind : „Nu se poate concepe o istorie literară decît pe bază critică“ [1]. Potrivit concepției lui Perpessicius, pe care a ilustrat-o practic în cel mai înalt grad, prin propria sa activitate, istoricul literar trebuie să îndeplinească două condiții esențiale, și anume : să dispună de o informație documentară exhaustivă, temeinică, iar în interpretarea fenomenului literar revolut să se situeze plenar pe o clară și fermă poziție estetică. „Erudiție literară și gust (sau simț critic), iată cele două scuturi sub care se adăpostește, neînfricat, cruciatul istoriilor literare“, preciza Perpessicius. [2] În virtutea acestor atribute, arăta în continuare autorul *Mențiunilor critice*, „istoria literară reține valorile, exemplifică în direcția aceasta, emite judecăți“ [3].

Ca istoric literar, condus de principiul estetic, Perpessicius a fost preocupat permanent de a emite judecăți de valoare asupra operelor și scriitorilor din trecut. Dar, ca și în ceea ce privește activitatea sa de critic literar, a persistat și mai persistă încă ideea preconceputã că, în domeniul istoriei literare, Perpessicius a fost exclusiv un apologet. Opinia este eronată. Nu, Perpessicius nu a fost un *laudator temporis acti*. Pentru a ne convinge de acest lucru, e suficient să ne referim, de pildă, la unul dintre cei mai controversați din trecut, A. Vlahuță. Într-un studiu inclus în volumul al treilea de *Mențiuni critice*, deci scris și publicat într-o perioadă în care autorul poeziei *Unde ni sînt visătorii ?* era încon-

[1] Perpessicius : *Mențiuni critice*, vol. II, p. 53.
[2] *Ibid.*, p. 84.
[3] *Ibid.*, p.56.

jurat de osanale, Perpessicius întreprinde o analiză judicioasă asupra operei acestui scriitor, formulînd opinii critice de o evidentă obiectivitate. Încă de la începutul studiului atrage atenția că „importanța poetului Alexandru Vlahuță e cu mult inferioară aceleia a scriitorului, a militantului ziaristic“. Locul „bine delimitat în istoria scrisului romănesc“ l-a dobîndit „prin publicațiile periodice pe care le-a animat, între altele *Vieața* și *Sămănătorul*, în primul an, prin cultul pasionat ce a închinat lui Eminescu, prin evocările frumosului național“. Opera poetică a lui Vlahuță, argumenta mai departe Perpessicius, este însă minoră, perisabilă : „Recitită astăzi, în lumina orbitoare a soarelui Eminescu și fără nici o prejudecată sociologică, lirica lui Alexandru Vlahuță apare, socotim, în adevăratele ei straie, mai sărace, mult mai sărace, decolorate de soare și roase de perspectiva istorică“. Poezia sa erotică „e de-a dreptul debitoare lui Eminescu“, prin „vocabular, prin imagini, prin sonorități și armonii, pe care le recunoști de la primul acord“. Vlahuță versifică setea de viață „destul de palid, fără nici un prestigiu — cel mult un ecou de album de domnișoare“ etc.

Condus de principiul estetic și obiectivitate, Perpessicius reinterpretează valorile clasice și, oricît s-ar fi spus despre un scriitor din trecut, știe întotdeauna să aducă ceva nou, să comunice o impresie proaspătă, să exploreze o zonă rămasă ascunsă, să lumineze un aspect inedit, să releve idei și sensuri noi dintr-o operă cunoscută. În reinterpretarea valorilor clasice procedează cu un fin discernămînt, cu sobrietate, resuscitînd interesul contemporanilor pentru operele din trecut, năzuind să releve carac-

terul organic, de continuitate și armonie al literaturii române. Punctele sale de vedere sînt formulate plastic, în același stil metaforic, de savuroase nuanțe policrome, însă argumentat, convingător. De pildă, despre Nicolae Filimon afirma, pe bună dreptate, că „stăpînea daruri cu cari, fără îndoială, se putea întreprinde construcția unui roman. Un ascuțit simț de observație, spirit satiric putînd să despartă întinderile confundate, în haos, alegînd fapta de umbra ei, o ușurință și un firesc al scrisului, ce însă ușor se și putea înșela pe sine, un dar al descrierii, în stare să ridice în pripă culisele celui mai poetic cadru pentru erou și eroină și o stăruință de cercetător de materiale pentru reconstruiri de epoci." Perpessicius are deliciul iubitorului de esențe rare, se extaziază în fața mărturiilor artistice ale trecutului mai mult sau mai puțin îndepărtat, caută cu pasiune amănuntul pitoresc, documentul revelator, însă dintr-o perspectivă modernă. Îndeletnicirea istorico-literară nu deviază niciodată în arhivistică aridă. Perpessicius știind să inoculeze viața documentului, făcîndu-l să vibreze, să pulseze viu în contemporaneitate. Într-un studiu scris *La centenarul călătoriei lui Dinicu Golescu,* sublinia că „lucrarea marelui logofăt", *Însemnare a călătoriei mele făcută în anul 1824, 1825, 1826,* „este nu numai documentul pe care o contingență festivă îl scoate de sub clopotu-i de cristal să-l expuie contemporanilor, că însemnătatea lui nu e numai istorică, dar că dintre paginile acestea poroase pe care ciricele stau îngrămădite asemeni albinelor la urdinișuri, se desprinde zumzetul unei mari conștiințe, freamătul unui suflet îndurerat și entuziast..., confesiunele unui

temperament de moralist și de scriitor". Însemnătatea și personalitatea lui Dinicu Golescu erau definite pregnant : „Un călător atent la toate curiozitățile evropenești din epoca sa, la tot ce era așa de deosebit de ce lăsase în patrie, o judecată urmărind cu vigoare deosebirile, căutînd să cuvinteze, neîncetat, pentru stările din țară și pentru pildele de peste graniță, un suflet generos, cum numai un pocăit întors din drumul greșit al orientalismului putea să fie, o minte limpede, capabilă să organizeze vastul material pe care această călătorie îl acumulează, zidindu-l pe baza de oțel a iubirii de Patrie — și nu e mai impresionant imn al iubirii de Patrie decît leit-motivul gîndului la țara lui din însemnările lui Dinicu Golescu — iată atîtea însușiri pentru care marele logofăt merită epitetul de întîiul român modern".

Atitudinea simpatetică, atît de caracteristică actului său critic, se transformă, în activitatea istorico-literară, într-un infinit respect pentru scriitorii înaintași, îmbracă frecvent haina pietății. Potrivit acestei atitudini, Perpessicius considera, la un moment dat, că „istoria literară este arta de a întreține candele aprinse la mormintele scriitorilor" [1]. Desigur, nu reducea activitatea istorico-literară la un simplu impuls afectiv, sentimental. Fără să abdice de la principiul estetic, propunea îmbinarea sentimentului cu rațiunea, a pietății cu luciditatea, față de cei dispăruți. Preocuparea sa principală era aceea de a repune în drepturile lor legitime pe înaintași, de a le fixa locul pe care-l merită în posteritate. Cul-

[1] Perpessicius : *Mențiuni critice,* vol. IV, p. 5.

tul celor dispăruţi era propulsat de un spirit justiţiar. Cînd Emil Gârleanu, stins din viaţă dureros de devreme, era aproape acoperit de uitare, la numai un deceniu de la moartea sa, Perpessicius scrie cel dintîi studiu monografic asupra celui ce dăruise literaturii române admirabilele schiţe *Din lumea celor cari nu cuvîntă*, relevînd, cu obiectivitate, valenţele artistice incontestabile din opera acestuia. Afirma, de pildă, fără echivoc, că Emil Gârleanu „e unul dintre cei mai sobri scriitori. Proprietatea termenului e una din legile scrisului său.“ Analizînd principalele sale schiţe şi nuvele, emitea asupra lor opinii perfect îndreptăţite, viabile şi astăzi. Bunăoară, nuvela *Nucul lui Odobac* era considerată „o creaţie desăvîrşită“, detaliind : „Aici povestea se desfăşoară în umbra unui gigantic nuc, hotar de moşie, stufos şi puternic, frumos simbol pentru drama ce se deapănă şi ai cărei eroi sunt bătrînul Toader Odobac, sever în dragostea lui pentru nepotul său Mitru şi neînduplecat în ura pentru noră-sa Ruja, hoaţa de cai, bărbată şi vicleană, şi ale cărei intrigi aduc tăierea nucului şi cu o clipă mai devreme spînzurarea lui Odobac, de crengile copacului pe care înţelegea că nu-l mai poate scăpa din ghearele femeii, dar căruia n-ar fi putut să-i supravieţuiască. E o dramă de-un atenuat simbol, tratată cu viguroase linii de maestru.“ Cu o călduroasă şi îndreptăţită pietate, dar şi cu o admirabilă grijă de a defini exact locul pe care trebuie să-l ocupe, în evoluţia liricii noastre, poetul Const. T. Stoika, stins din viaţă ca erou, în floarea tinereţii în timpul primului război mondial, Perpessicius întreprinde o succintă dar revelatoare analiză a operei poetului, distingînd clar particularităţile ei : „Poezia lui Constantin T. Stoika e un ciudat şi interesant amestec de parnasianism şi simbolism. Afinităţile lui îl mînau cu deopotrivă alegere spre izvoarele clasice, spre versul cu rezonanţa de aramă al lui Lucreţiu, dar şi spre poezia de molcome peregrinări în ţinutul amintirilor, a unui Henry de Régnier de pildă... Dacă pentru generaţia de după război, de la cei mai vîrstnici, precum un Pillat, pînă la cei mai de curînd sosiţi, precum Zaharia Stancu, Francis Jammes a fost o călăuză şi un maestru, pentru generaţia de dinainte de război şi mai ales pentru poeţii de la *Vieaţa nouă*, Henry de Régnier a fost îndreptariu. De aceea poezia lui Constantin T. Stoika interesează mai mult prin ecourile acestea moderne decît prin vestigiile unei antichităţi cu sonorităţile căreia studiile sale îl familiarizaseră. De aceea, mai evocative, mai discrete, mai emoţionante tocmai prin penumbra în care plutesc toate peisagiile şi notaţiile sunt acele poeme ale lui Stoika, în cari amintirile fantomatice prind viaţă, coboară din cadre, trezesc o urmă pe un covor pluşat, filtrează o rază printr-un ochi de stor sau suspină într-un acord surdinizat de clavir vrăjit.“

Spiritul justiţiar al lui Perpessicius, în domeniul istoriei literare, este şi mai evident în cronica pe care o consacră volumului de poezii al lui Iuliu Cezar Săvescu, publicat postum. Perpessicius pornea de la premisa că „literatul care vede în Iuliu Săvescu un frate, nu vrea să-l vadă şi după moarte îmbrăcat în zdrenţe“, pentru că „destul a suferit bietul în viaţă şi destul s-a martirizat între platitudine (căci ce poet n-are, măcar în sertarele sale,

pagini de dureroasă insuficiență artistică) și între poezie". Lăsînd la o parte acele pagini de „dureroasă insuficiență artistică", Perpessicius preciza: „Revendicăm pe Iuliu Cezar Săvescu și-l socotim al nostru frate mai mare, pentru acea redusă, dar autentică parte din poezia lui care se integrează în vibrația universală a unicei Poezii. Pentru că, peste toate barierele de școli, maniere și crezuri, peste toate pămînturile așa de diverse ale Universului, același clopot al Cerului se boltește și orice vibrare care pleacă din aceeași liră cu strune de aur a fiului Latonei, la fel de frumos răsună și la fel de dumnezeesc ninge din zenitul imaculat, peste sufletele noastre însetate de frumusețe."

Una dintre cele mai de seamă realizări ale lui Perpessicius, în domeniul istoriei literare, este, fără îndoială, ediția *Operelor* lui Mateiu I. Caragiale, tipărită în 1936. Pe lîngă faptul că reunea, pentru prima dată, ansamblul operei lui Mateiu I. Caragiale, atît cea publicată în volume sau în periodice, cît și cea inedită, de la versurile din ciclul *Pajere*, prin povestirea *Remember* și romanul *Craii de Curtea-Veche*, pînă la fragmentele de roman *Sub pecetea tainei* și *Soborul țațelor*, transcrise cu o mare acuratețe filologică, ediția impune și astăzi prin notele și comentariile de o inegalabilă intuiție estetică, de o remarcabilă percepție critică a valorilor unice, intrinseci ale operei lui Mateiu I. Caragiale. În *Remember*, observa Perpessicius, plutește peste tot o „sete de taină și de mister", care stăpînește întreaga istorie a tînărului și bizarului Adonis, Aubrey de Vere. Într-adevăr, *Remember* aduce în plan artistic un fantastic al senzațiilor, țesut în jurul

enigmaticului și straniului personaj. Figura, identitatea fiziologică, vestimentația, comportarea, gusturile, preocupările și gesturile lui Aubrey de Vere sînt bizare, nedefinite cu precizie, misterioase. Narațiunea, prin reliefarea acestora, — sugera Perpessicius — incită simțurile, în special cel vizual și olfactiv, provoacă senzații neobișnuite, de ireal și fantastic, aprinde imaginația. Fantasticul senzațiilor se realizează prin selectarea neobișnuitului și a imprecisului, printr-un joc de lumini și de umbre, prin subtilul și sugestivul cromatism al imaginilor, precum și prin îmbinarea datelor realității cu pitorescul exotic și parfumul trecutului istoric. În ceea ce privește *Craii de Curtea-Veche*, Perpessicius a fost cel dintîi care a remarcat că romanul are o evidentă valoare socială, zugrăvind destrămarea prin viciu și desfrîu a aristocrației, a ultimelor ei rămășițe, a reprezentanților levantinismului lascív. Pașadia și Pantazi, purtători degenerați și perverțiți ai stemelor și blazoanelor, oficiatori ai viciului cu gesturi de rafinament seniorial, se prăbușesc fără putință de ridicare, în timp ce Pirgu străbate, ca un veritabil burghez, pînă la cele mai înalte trepte ale ierarhiei sociale și politice. Eroii din *Craii de Curtea-Veche*, sublinia Perpessicius, „pot fi socotiți și ca expresia unei realități sociale. Treimea aceasta de eroi, peripateticieni ai boemei, crai, cheflii, cartofori și mai presus de toate poeți ai viciului, cu genealogii care de care mai alambicate, pot fi priviți ca descendența pervertită, cu toate că rafinată, a unui trecut prăvălit în propria-i cenușă. O cenușă din care n-o mai învia niciodată pasărea Phoenix." Cu un acut simț estetic, Perpessicius a demonstrat

că una din trăsăturile fundamentale ale *Crailor de Curtea-Veche* constă în îmbinarea desăvîrşită a realităţii cu visul : „În toate fibrele sale, cît de intime sau cît de superficiale, *Craii de Curtea-Veche* este o operă funciar realistă, cu rădăcinile adînc înfipte în nodul acesta de la porţile Răsăritului, care este Ţara Românească. Prin atmosfera, însă, de ansamblu pe care o realizează, prin transfigurarea acestui material realist, prin continua lui răsfrîngere în fîntîna miraculoasă, de umor şi poezie, care este sufletul scriitorului, *Craii de Curtea-Veche* este cea mai puţin pămîntească dintre lucrările noastre epice, cu iz de istorie contemporană. Totul poate fi identificat şi găsit conform cu imaginea contemporană a societăţii şi totuşi toate sunt ridicate, cu mult peste nivelul contingenţelor, într-un cer de legendă, de mit. Tristeţea amiciţiilor declinate. bucuriile şi coclelile vieţii boeme, aspiraţiile după o viaţă de rafinamente culturale ale veacurilor apuse, dorul de peregrinare, perpetua fata morgana a visului, în cazul de faţă o adevărată apă a morţilor, după care aleargă, nedoriţi, şi în braţele căreia se sting cei trei cavaleri ai nobilelor figuri din *Craii de Curtea-Veche* şi în faţa lor, ca o mlaştină de oroare şi de încercare, acest adînc, nesleit şi turpid Pirgu... — toate aceste teme şi aceste contraste, aceste suflete, dimpreună cu reflexele lor, aceste guri de iad şi aceste balcoane de azur, topite laolaltă şi arse la cea mai înaltă temperatură au dat unul din cele mai pure cristaluri ale literaturii noastre contemporane."

În ultima parte a vieţii sale, Perpessicius a acordat o atenţie sporită problemelor de istorie literară.

Volumele sale, *Menţiuni de istoriografie literară şi folclor* şi cele trei de *Alte menţiuni de istoriografie literară şi folclor*, publicate între anii 1957—1967, conţin numeroase studii istorico-literare, axate pe teme variate, edificatoare fiind chiar titlurile lor : *Ştefan Petică în lumina noilor manuscrise, George Baronzi şi poezia politică, Locul lui Dimitrie Cantemir în literatura română, Cuvînt pentru pomenirea poetului Grigore Alexandrescu, Alecsandri în corespondenţă, Iosif Vulcan, Note despre arta prozei la Caragiale, Recitind cronicarii munteni, Poezia lui Dimitrie Anghel* etc. Pe lîngă bogăţia elementelor inedite, studiile respective conţin observaţii şi analize de mare valoare ştiinţifică, reprezentînd contribuţii fundamentale la cunoaşterea unor scriitori proeminenţi din literatura noastră clasică. În studiile sale, Perpessicius a adoptat noi şi eficiente unghiuri de vedere în cercetarea operelor scriitorilor din trecut, relevîndu-le semnificaţiile majore, rolul îndeplinit în transmiterea unor idealuri înaintate, în dezvoltarea literaturii naţionale. În *Cuvînt pentru pomenirea poetului Grigore Alexandrescu,* de pildă, opera acestui reprezentativ poet şi fabulist din secolul al XIX-lea este confruntată în primul rînd cu „ambianţa poetică a timpului", este raportată la nivelul de dezvoltare şi la problemele specifice ale liricii româneşti din acea epocă : „Examenul e întrutoate edificator. Valul mai mult tulbure decît distilat al poeziei neoanacreontice a Văcăreştilor era pe sfîrşite şi briza înviorătoare a romantismului apusean, în primul rînd lamartinian, începuse să adie şi peste bărăganele noastre, întreţesută, la răstimpuri, cu răbufniri de viscol byronian, adus pe aceleaşi aripi.

Cronologic vorbind, Ovid Densusianu avea dreptate cînd, în cursul său de literatură română modernă din pragul veacului acestuia, numea pe Vasile Cîrlova «cel dintîi poet modern» și tot astfel cînd identifica pe Grigore Alexandrescu cu «poezia în ascensiune de modernizare». Căci dacă Parcele necruțătoare îngăduiseră lui Cîrlova abia cîteva poeme, în care temele curente ale romantismului sînt tratate cu eleganță, finețe, însă, oricum, decorativ (cu excepția poate a «marșului», care aducea un simțămînt trăit), curmînd atît de pretimpuriu o carieră plină de enigme, și dacă Eliade a răsărit o singură dată în poezia lui cețoasă, o «floare de lumină», aceea a baladei *Sburătorul*, dar aceasta abia în *Curierul românesc* din 1844, Grigore Alexandrescu, în schimb, era la data aceasta o glorie a poeziei române, cunoscută în egală măsură în țară și chiar dincolo de hotare, și ea se afirmase de la primele acorduri."

Studiile istorico-literare cuceresc prin modul interesant în care sînt puse și rezolvate anumite probleme de exegeză literară, prin finețea, claritatea și adîncimea analizelor, ca și prin expunerea viu nuanțată, de o strălucită efervescență stilistică. Perpessicius pune asupra comentariului pecetea originalității de cercetare și a personalității sale critice. Critic și istoric literar dublat de scriitor, de poet, Perpessicius variază necontenit modalitățile și tonul exegezelor sale. În studii ca *Poezia lui Vasile Alecsandri, Alecsandri și limba literară, Note despre arta prozei la Caragiale, Recitind cronicarii munteni*, adoptă modalitatea expunerii strict științifice, pe cînd în *Inițieri caragialiene, Omagiul unui debutant* și *Lui Camil Petrescu, reamintire*, apelează la mijloacele confesiunii, cu incursiuni autobiografice, punctînd analizele cu savuroase pagini de efuziune lirică, iar în *Opinii contestabile sau bibliografie după ureche* nu ezită să restabilească adevăruri istorico-literare printr-un ton polemic plin de acuitate și incisivitate de pamflet. Un procedeu interesant folosește și în studiul *Un buchet de opinii*, scris cu prilejul sărbătoririi lui Ion Agârbiceanu la împlinirea a 80 de ani, în care adună, prin selecție, principalele comentarii critice formulate asupra prozatorului, de-a lungul timpului, dar fără a da impresia unui inventar, ci totul fiind armonizat cu echilibru, logic și sugestiv, ca într-un splendid mozaic.

Culegerea de studii și articole *Eminesciana* (1971), pregătită pentru tipar de însuși Perpessicius, dar apărută postum, relevă o coordonată majoră a activității sale de istoric literar, și anume imensul travaliu depus timp de peste trei decenii pentru alcătuirea monumentalei ediții critice a *Operelor* lui Mihai Eminescu. Studiile și articolele din această culegere demonstrează că Perpessicius a conceput istoria literară ca o severă disciplină științifică, de la critica textului și a edițiilor pînă la interpretarea de ordin estetic, ideologic. Dubiul, ca element propulsor și instrument de lucru specific omului de știință, l-a condus și pe Perpessicius, în sensul că a supus controlului atent orice document, orice dată, pentru a-i verifica autenticitatea, epuizînd toate sursele de informare, confruntîndu-le unele cu altele, trăgînd concluzia definitivă numai în momentul în care problema în discuție a fost disecată piesă cu piesă și reconstituită apoi în întregul ei. Ca istoric

literar, Perpessicius a fost adeptul celor mai riguroase criterii filologice în descifrarea manuscriselor, în stabilirea textului și definitivarea variantelor.

Eminesciana reunește, pentru prima dată, studii și articole publicate disparat, într-un răstimp de peste două decenii, în diferite volume și reviste, începînd cu *Jurnal de lector completat cu Eminesciana* (1944) și pînă la vol. III din *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor* (1967) și *Studii și cercetări de documentare și bibliografie* (1967). Studiile și articolele respective reprezintă contribuții fundamentale la cunoașterea structurii interioare a operei lui Eminescu, sînt expresia observațiilor și concluziilor trase de Perpessicius în urma pătrunderii adînci în intimitatea manuscriselor eminesciene, oferindu-ne, implicit, posibilitatea de a cunoaște detaliat însuși laboratorul de creație al celui ce a intrat în nemurire ca luceafăr al poeziei românești. Studiile și articolele din această culegere nu repetă, ci completează în mod fericit aparatul critic, de note și comentarii, al celor șase volume din ediția critică a operelor lui Eminescu. Trudind la acest unic și vast monument al literaturii române, cu o supremă dăruire de sine, Perpessicius s-a aflat în fața unor numeroase și dificile probleme de istorie literară, unele controversate sau obscure, a căror elucidare era imperios necesară, pentru a stabili cu exactitate vîrstele interioare ale fiecărei poezii în parte, de la cea mai informă pînă la cea mai definitivă, pentru a urmări cu precizie firul filiațiilor succesive și al variantelor. Valoarea acestor contribuții este incontestabilă, purtînd girul unei înalte competențe. Ele prezintă un interes multiplu, corectînd erori de transcriere deosebit de importante pentru acuratețea sensului și esenței unor poezii ca *Scrisoarea III*, *Glossa*, *La Heliade* și altele; relevînd metamorfozele și evoluția neașteptată a unor motive și teme lirice; demonstrînd modul în care Eminescu a derivat unele dintre cele mai originale poeme ale sale din sugestiile și chiar din stihurile transfigurate ale irmoaselor și cîntecelor de lume; stabilind raporturile dintre creația eminesciană și folclor *(Creație și divertisment folcloric la Eminescu*, *Eminescu și folclorul)*; elucidînd problema paternității unor postume *(Poemul Putnei: o postumă mai puțin?)* etc. Fără îndoială, *Eminesciana* ne dezvăluie una dintre ipostazele dominante sub care se prezintă personalitatea prestigioasă a lui Perpessicius, aceea de ctitor și arhitect savant al monumentalei ediții critice a liricii lui Eminescu.

Ediția poeziilor lui Mihai Eminescu, alcătuită și tipărită de Titu Maiorescu, la sfîrșitul anului 1883, cînd poetul se prăbușise tragic, cu mintea fulgerată, s-a bucurat, mult timp, de un real și binemeritat prestigiu. Ediția cuprindea poeziile publicate de însuși Eminescu și pe cele apărute în *Convorbiri literare* concomitent cu tipărirea ei, într-o ordine devenită clasică, respectată de mulți îngrijitori ai edițiilor ulterioare. Începînd din 1902, cînd Titu Maiorescu donează Academiei Române cele 15 000 de pagini ale manuscriselor eminesciene, exegeza și editarea operei lui Eminescu intră într-o nouă fază, de mai amplă perspectivă și profunzime. Treptat, apar ediții noi, cu un cuprins din ce în ce mai

complet și mai variat, scoțînd la lumină, din tezaurul manuscriselor, lucrări inedite, atît în versuri cît și în proză, însoțite adesea de un util aparat critic, de note și variante, impulsionînd cercetările istorico-literare închinate marelui poet. O primă ediție demnă de menționat tipărește V. G. Morțun, la Iași, în 1890, cu titlul *Proză și versuri*, în care, pe lîngă poeziile cunoscute, introducea pentru prima dată postumele *Vieața* și *Stelele-n cer*, precum și scrierile în proză *Făt-Frumos din lacrimă*, *Sărmanul Dionis* și *Influența austriacă*. Transcrierea textelor poeziilor lui Eminescu prin confruntarea lor cu manuscrisele realizează mai întîi Ion Scurtu, în ediția de *Poezii*, tipărită în 1908 și reluată, cu titlul *Lumină de lună*, în anii 1910 și 1912. O ediție de *Opere complete* tipărește A. C. Cuza, în 1914, incluzînd, pentru prima dată, multe scrieri necunoscute, atît poezii rămase în manuscris, cît și bucăți în proză, încercări dramatice, traducerea *Criticii rațiunii pure* a lui Kant etc. Deși avea meritul de a fi inclus întîia dată un număr bogat și variat din scrierile lui Eminescu, totuși ediția lui A. C. Cuza era departe de a fi corectă, în ceea ce privește cronologia și transcrierea atentă a textelor din manuscrise. Cu justețe, Nicolae Iorga arăta că „economistul ieșean n-avea răgazul trebuitor pentru a explora acest întins, dar încurcat material, nici pregătirea trebuitoare pentru o atît de delicată sarcină ca prezintarea ediției integrale a unei mărețe opere. A încredințat deci lucrările premergătoare unui tînăr grăbit, care abia a reușit să descifreze scrisul răpede al însemnătorului de versuri fugare, menite să fie supuse mai tîrziu completării și cizelării. S-a adunat astfel un

bogat fond literar, care a fost împărtășit acolo, la Iași, printr-o tipografie slăbuță, cu o literă măruntă, pe două coloane, ca o traducere a unui roman de Alexandru Dumas. Poezia întîi, proza pe urmă, bineînțeles fără cea mai mică silință de a fixa datele, adevăratele date care, pentru bucățile poetice, nu sunt totdeauna acelea ale publicației în reviste, adesea fiind vorba de reunirea unor fragmente, de date și origini foarte deosebite." [1] Noi contribuții, în editarea și cercetarea operei lui Eminescu, aduc apoi edițiile îngrijite de Mihail Dragomirescu și Constanța Marinescu (1916), Nicolae Iorga (1922), Lucian Blaga (1923), G. Bogdan-Duică (1924), Gh. Adamescu (1928), E. Lovinescu (1929), G. Ibrăileanu (1930) etc.

Edițiile menționate, ca și altele, pe care spațiul nu ne îngăduie să le amintim, au reprezentat, incontestabil, fiecare în parte, trepte calitative și cantitative superioare, în cercetarea și receptarea operei lui Mihai Eminescu. Cu toate acestea, cunoașterea și editarea operei eminesciene, în integralitatea ei, rămăsese încă o necesitate acută, viu resimțită. Mai întîi, era imperios reclamată o ediție cît mai completă posibil, care să ofere toate comorile de gîndire și simțire ale genialului rapsod. Pe bună dreptate, Nicolae Iorga susținea că „orice rînd din Eminescu merită să fie tipărit" [2]. În al doilea rînd, faptele demonstrau și impuneau, cu obligativitate, tipărirea unei ediții critice, cu caracter științific, în măsură

[1] N. Iorga : *Note istorice asupra editării operei poetice a lui M. Eminescu*, Academia Română, Memoriile secțiunii literare, seria III, tom. IV, memoriul 6.

[2] M. Eminescu : *Opere*, vol. I, ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, F.P.L.A., 1939, p. 17.

să elimine lecțiunile greșite din manuscrise, erorile de transcriere și tipografice care se perpetuau de la o ediție la alta, să asigure o mai mare acuratețe filologică a textului, să respecte cronologia scrierilor lui Eminescu, să pună la dispoziția celor interesați, atît cititorilor obișnuiți cît și specialiștilor, aparatul critic necesar.

Pornind de la aceste necesități, editorul Ciornei luă inițiativa de a tipări o ediție integrală a operei lui Eminescu, fiind dispus să ofere tentante avantaje materiale celui ce se angaja la o astfel de întreprindere. Și astfel, în vara anului 1933, alegerea sa, pentru îngrijirea ediției, se opri la Perpessicius. Alegerea a fost, evident, inspirată. Deși, pînă la acea dată, autorul *Mențiunilor critice* se afirmase numai ca poet și critic, și prea puțin ca istoric literar, editorul a avut totuși fericita intuiție de a-l considera pe Perpessicius cel mai apt pentru alcătuirea ediției, bazîndu-se pe cultura, seriozitatea, finețea și orizontul estetic elevat al acestuia. Potrivit propriilor sale mărturii, Perpessicius nu se gîndise, pînă atunci, să se dedice editării operei eminesciene. Un prim și ultim contact cu manuscrisele lui Eminescu avusese cu mulți ani în urmă, cu totul întîmplător, în timpul studenției. În primul an de facultate, pentru a-și îndeplini o obligație de seminar, la inițiativa profesorului Mihail Dragomirescu, copiază un text din manuscrisele lui Eminescu, fără vreo preocupare de viitor. „Pe Mihail Dragomirescu, fostul meu profesor de literatură română, — preciza Perpessicius — îl interesa la un moment dat geneza *Luceafărului*. De aceea ne-a trimis, dimpreună cu alții, colegi și colege, să copiem anume texte din

manuscrise. Mie mi-a căzut *Fata în grădina de aur*, unul din basmele românești ale lui Kunisch, versificate de Eminescu și care stau la temelia *Luceafărului*. Era vorba de unul din textele cele mai caligrafice cu putință și care nu puneau nici o problemă de descifrare și filiație, adică nici una din acele confruntări, corp la corp cu manuscrisele, ce singure ele decid pasiunea. A fost, așadar, un contact superficial, trecător.“ [1] După trecerea a mai bine de două decenii de la această împrejurare, cînd, în vara anului 1933, editorul Ciornei îl solicită să întocmească ediția Eminescu, Perpessicius nu ezită să accepte propunerea, încîntat de nobila misiune ce-i revenea, dar și de perspectiva materială ce i se deschidea, în condițiile precare ale existenței sale din acel timp. Ciornei, spunea Perpessicius, „oferea un stipendiu pe șase luni, pe care urma să și-l reție din drepturile de autor, iar la capătul izbînzii mai promitea și o căsuță“. Adăuga apoi, justificativ : „Cine a făcut treizeci de ore de curs, pe săptămînă, la două catedre și, alergînd de la una la alta, a răspuns obligațiilor de redacție și ceasurilor necesare foiletonului, va înțelege“ [2].

Operă a hazardului, vocația de editor a lui Perpessicius începe să se manifeste impetuos, devine o pasiune, cum însuși declara : „Cînd am început însă să-mi redactez, manuscris de manuscris, înainte de a le carta, fișele, operație ce singură mi-a cerut,

[1] D. Cesereanu : *Perpessicius, Homer al ediției Eminescu. Convorbire cu editorul*, în *Tribuna*, an. XIV, nr. 38, 17 septembrie 1970, p. 5.

[2] Perpessicius : *Romanul unei ediții*, în *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor*, vol. I, p. 337.

cu aproximație, un an de zile, începui să cunosc «pasiunea». Ea a pus stăpînire pe mine, dintr-o dată, așa cum vinul vechi de la șătrarul Gliga Lăzărel l-a dat gata dintr-odată, pe abatele Paul de Marenne, în *Zodia Cancerului*, romanul lui Mihail Sadoveanu." [1] Conștient de responsabilitatea sarcinii pe care și-o asumase, Perpessicius se dăruie cu elan și seriozitate îndeplinirii ei, începe o trudnică muncă de pregătire, de explorare a manuscriselor eminesciene, de stabilire a unor criterii ferme în ceea ce privește transcrierea textului, de fișare și catalogare a materialului documentar și bibliografic. Cînd editorul Ciornei anunță pregătirea ediției, vestea e primită cu entuziasm și încredere deplină. De pildă, într-un articol publicat în *Cronicarul*, nr. 22, din 12—20 mai 1934, Mihail Sebastian scria: „Dificultățile critice îi revin d-lui Perpessicius, căruia editura i-a cerut să-și ia această răspundere. D. Perpessicius a primit... Vom avea astfel un Eminescu tipărit sub controlul unui excelent cetitor de texte, care este în același timp un cărturar, un poet și un critic, colaborare din silința căreia va rezulta o carte mare, limpede, simplă, rezemată pe o aparatură critică și bibliografică deplin pusă la punct, dar în același timp lipsită de balastul erudiției fără orizont."

Din păcate, Ciornei nu urmărea în primul rînd un scop literar, cultural, ci unul comercial. El vroia să tipărească ediția Eminescu într-un timp cît mai scurt, ca să nu cheltuiască prea mult cu stipendierea îngrijitorului ei, recte a lui Perpessicius, iar

[1] D. Cesereanu : *loc. cit.*, p. 5.

beneficiul financiar să-i fie astfel mult mai lesne asigurat. Angajîndu-se cu toată pasiunea și responsabilitatea științifică, în elaborarea ediției, Perpessicius nu a putut, evident, să suporte presiunea mercantilă a lui Ciornei, ci înțelegea să muncească onest, cu răbdare și migală, așa cum o cerea structura ediției, punînd în aplicare cele mai riguroase criterii de editare, mai ales că era vorba de opera lui Eminescu. Cu riscul pierderii locuinței promise de Ciornei, Perpessicius respinge presiunile acestuia, încredințat „că dreptatea e de partea mea și că pînă la urmă voi dezavua negustorul din editor, silindu-l să adere și să subscrie la proiectul unei ediții integrale, cinstite, întemeiată pe cunoașterea intimă a manuscriselor, indiferentă deci la trecerea anilor și necondiționată de numărul lor" [1]. Probitatea sa profesională îl determină să nu cedeze în fața promisiunilor și presiunilor lui Ciornei, îl menține neclintit pe poziția sa de înaltă exigență științifică și editorială. Convingerea sa că trebuie să se mențină pe o astfel de poziție este întărită și mai mult după apariția ediției de *Poezii*, îngrijită de Constantin Botez. Noua ediție îi demonstrează, după propria-i expresie „calea ce *nu* trebuie urmată" [2]. Recenzînd ediția, la apariție, Perpessicius îi reproșa un lucru esențial, și anume concepția total eronată a transcrierii textului, ceea ce i-a imprimat „un caracter eteroclit, inconsecvent, incert" [3]. Constantin Botez, se arăta în recen-

[1] Camil Baltazar : *De vorbă cu Perpessicius*, în vol. *Scriitor și om*, București, Casa Școalelor, 1946, p. 121.
[2] M. Eminescu : *Opere*, vol. I, ediție critică îngrijită de Perpessicius, p. XXXIII.
[3] Perpessicius : *Mențiuni critice*, vol. V, București, F.P.L.A., 1946, p. 388.

zie, făcuse „felurite concesii", își construise „legi și principii" personale, absurde, ajungînd la flagrante contraziceri. Ceea ce lui Perpessicius i se părea și mai grav era faptul că C. Botez punea în aplicare așa-zisa „metodă statistică, în sensul că adopta, în mod arbitrar, formele ortografice frecvent întîlnite în manuscrise, dar care erau departe de a reflecta pronunția, ortoepia reală a lui Eminescu și a limbii literare din epoca sa. De pildă, C. Botez se lăsa înșelat de aparențe, de neclarități pur caligrafice, transcriind *ris, rid, riu, sin, surid, suris* etc., forme grafice care, evident, nu corespundeau deloc cu pronunția reală. „Pornind de la convingerea că ortografia manuscriselor eminesciene se confundă cu normele ortoepiei sale, — preciza Perpessicius — Botez oferă un text aproape ilizibil, prin prea marele respect al formelor etimologice sau moldovenești, deși, tot el, recunoaște că la fel cu toți scriitorii români pînă în ziua de astăzi, Eminescu nu are consecvență în formele pe care le întrebuințează. Or, tocmai aceste dublete și triplete trebuiau să dea de gîndit că din două forme, una provincială și alta literar-generalizată, folosite de Eminescu, face lege și are precădere cea de a doua. Trecem peste faptul că nici această normă nu e respectată cu strictețe, nici la text, cu atît mai puțin la aparat unde absența semnelor diacritice și amăgirile scrisului de atelier lăsa loc tuturor ipotezelor." [1]

Adoptînd o metodă de lucru diametral opusă, Perpessicius nu admitea graba editorului, care l-ar fi dus la încropirea unei ediții la fel de lacunare și superficiale. În 1937, intrînd în conflict deschis cu Ciornei,

[1] M. Eminescu : *Opere*, vol. I, ediție critică îngrijită de Perpessicius, p. XXVIII.

îi restituie întreaga sumă primită, pînă atunci, ca onorariu, și transferă ediția critică a operei lui Eminescu la Editura Fundațiilor, unde, prin înalta competență și solicitudine a directorului acestei edituri Alexandru Rosetti, ediția monumentală îngrijită de Perpessicius izbutește să vadă lumina tiparului, primul volum apărînd în 1939, cu prilejul semicentenarului morții marelui nostru poet. Ediția critică elaborată de Perpessicius s-a bucurat, chiar de la apariția ei, de un larg ecou, de o aleasă prețuire. În comunicarea *Eminescu în și din cea mai nouă ediție*, ținută la Academia Română, în ședința din 17 noiembrie 1939, N. Iorga sublinia că ediția „se razimă pe o muncă lungă și inteligentă", fiind „cea mai migăloasă cercetare a textului", datorată „admirabilei osteneli" a lui Perpessicius [1]. De asemenea, mulți comentatori au relevat faptul că, prin ediția critică a operei lui Eminescu, Perpessicius întemeia o disciplină nouă în cultura și istoria literară românească. De pildă, Pompiliu Constantinescu remarca : „Dacă d. Perpessicius s-a cinstit pe sine, dedicîndu-se cu atîta rîvnă și pricepere operei celui mai mare creator al nostru, nu e mai puțin adevărat că a cinstit și a consfințit, ca să zicem astfel, spiritul unei discipline, care, oricît de modestă ar părea, capătă, de data aceasta, o strălucire și un prestigiu din cele mai valoroase ; iar în cultura noastră rămîne, pînă acum, și vădit singulară" [2].

[1] N. Iorga : *Eminescu în și din cea mai nouă ediție*, Academia Română, Memoriile secțiunii istorice, seria III, tom. XXI, mem. 6., p. 213.

[2] Pompiliu Constantinescu : *Scrieri*, vol. 4, București, Editura Minerva, 1970, p. 220.

Pentru elaborarea ediției, rămasă unică pînă astăzi, Perpessicius a depus o muncă titanică, de adevărat Sisif al istoriei literare românești, cu un pilduitor și impresionant sacrificiu de sine. Pregătirea acestei ediții, într-o perioadă de timp dramatică, marcată de zguduirile celui de al doilea război mondial, n-a fost scutită de multiple și adesea chinuitoare greutăți. Cîteva însemnări dintr-un jurnal intim, publicate postum, ne permit să întrevedem tribulațiile, eforturile și suferințele care l-au încercat, adesea destul de greu, pe Perpessicius, în decursul elaborării ediției. De pildă, la 19 octombrie 1942 consemna :

„$8^{1}/_{2}$ prin ploaie — 9, Academie, frigorifer.
9—$12^{3}/_{4}$ degerațiune în frigorifer...
plecat pe jos — dezghețat pe drum — acasă,
la birou, lucru...
frămîntări, revoltă, deciziune de a mă întoarce la catedră“ [1].

În această perioadă, fiind profesor la liceul „Matei Basarab“ din București, Perpessicius solicită un concediu, pentru a putea continua lucrul la ediția operelor lui Eminescu, urmînd ca plata suplinitorului să se facă de către Ministerul Culturii Naționale, dată fiind importanța acestei ediții. Ministrul de atunci, Ion Petrovici, nu-i aprobă însă concediul. De aceea, cu amărăciune și revoltă, Perpessicius scria în jurnalul său intim, la 25 octombrie 1942 : „În loc de o ediție integrală Eminescu pe care aș fi putut-o da, cu toate că astfel de lucruri nu-s lucruri de unui singur — grație, între altele și «ajutorului» și «înțelegerii» ministrului Culturii Naționale, Ion Petrovici, voi scrie o confesiune de 100 pagini : Chinurile și umilințele unui naiv.“ [1]

Cu toate greutățile întîmpinate, Perpessicius a continuat să lucreze la ediția Eminescu. Deși, în timpul vieții sale, nu a putut încredința tiparului decît opera lirică a lui Eminescu, avea pregătit întregul material și pentru volumele următoare, cum precizează fiul și colaboratorul său apropiat, Dumitru D. Panaitescu : „Perpessicius a fișat toată opera eminesciană în versuri, în proză, ori pe cea dramatică, iar între hîrtiile rămase de la el, se află aceste fișe, ordonat clasate, pe sectoare de activitate.“ [2] În ultimii ani ai vieții, Perpessicius a fost încercat de o grea și îndelungată suferință. Lumina ochilor săi era aproape stinsă, o lăsase treptat, timp de trei decenii, cu supremă generozitate, pe filele manuscriselor lui Eminescu. Nu mai putea lucra, declarînd, în 1970, cu deznădejde : „Sînt cel puțin trei ani, dacă nu patru și mai mult de cînd am întrerupt orice contact cu manuscrisele lui Eminescu. Sînt anii întunericului, pe care-l trăiesc, de la zi la zi. Cele două operații pe ochiul stîng (dreptul e de mult pierdut) n-au adus nici o ameliorare, ochiul operat atingînd un maximum de dioptrii.“ [3]

Din păcate, condițiile, sănătatea și obtuzitatea unor contemporani nu i-au îngăduit lui Perpessicius să încheie ediția Eminescu, în integralitatea ei. Totuși, cele șase masive tomuri ale ediției, pe care a izbutit să le aducă la lumină, reprezintă o inestimabilă va-

[1] Dumitru D. Panaitescu : *Perpessicius inedit. Pagini de jurnal*, în *Analele Brăilei*, 1972, p. 15.

[1] *Ibid.*, p. 15.
[2] Dumitru D. Panaitescu : *Addenda la jurnalul unui editor*, în *Manuscriptum*, an. II, nr. 1, 1972, p. 17.
[3] D. Cesereanu : *loc. cit.*, p. 5.

loare culturală și națională, epuizînd, ca text și interpretare istorico-literară, întreaga parte lirică a operei eminesciene.

Cele șase volume ale Ediției Eminescu au apărut între anii 1939 și 1963, însumînd toată opera poetică antumă, postumă și de origine populară a lui M. Eminescu. Primul volum (1939) cuprinde poezia publicată de poet în timpul vieții sale, de la elegia *La mormîntul lui Aron Pumnul* și pînă la *Kamadeva*, însoțită de aparatul critic, de note și variante, precum și de o anexă, în care sînt reproduse și comentate submanuscrisele *Elena* și *Marta*. Poeziile de adolescență, din aceste două submanuscrise, fuseseră tipărite, pînă atunci, disparat și fragmentar, „într-un mod nu numai ne-critic, ci și cu totul arbitrar", cum precizează Perpessicius [1]. Reproduse în forma lor originară, în totalitatea și integralitatea lor, poeziile din submanuscrisele respective sînt restituite și încadrate astfel, în mod organic, în conexiunea lor logică, de substanță, primei perioade din creația lirică eminesciană. „Juvenile, stîngace, închegate sau perfecte, — subliniază Perpessicius — poeziile caietelor acestora au fost gîndite dimpreună, ele alcătuind o familie și respiră aceeași atmosferă. Prezența, printre ele, a unora din poemele cu care debutează la *Convorbiri* (fie că le lasă în prima lor formă, fie că le amplifică) și care îl impun atenției, solicitudinea ce arată și celor mai firave din alcătuirile lui de adolescență, emoțiunea cu care se recitește în 1881, notînd, cu cîtă conștiință, dar și sobră mîndrie, alături de 1865, al poeziei *De-aș avea*, cu care debutează în *Familia*,

[1] M. Eminescu : *Opere*, p. XXXVII.

anul 1881, al plinei maturități de creație, atenția cu care completează, din memorie, date vechi sau își rezervă să reia, în chip de gazel sau sonet, unele sau altele din motivele trecute (chestiuni pe care cetitorul le poate urmări, nestînjenit, în *Anexe*), toate aceste detalii biografice și psihologice, reintegrate în unitatea lor organică, determinată de poet, la o vîrstă anume dar ratificată în anii bărbăției, se luminează altminteri, decît într-o dulce anarhie, ca aceea în care au apărut o parte din ele pînă acum."

Pe lîngă capitolul de *Note și variante*, la care ne vom referi global, din perspectiva întregii ediții, primul volum mai conține *Tabloul edițiilor* și *Cronologia lui Eminescu*. În *Tabloul edițiilor*, Perpessicius întocmește bibliografia completă a tuturor edițiilor din lirica lui Eminescu apărute pînă în 1938, deci pînă la tipărirea primului volum al ediției critice, urmărind „să dea o imagine, cît mai apropiată cu putință, și să reconstituie circulația uneia din valorile fundamentale ale ultimei jumătăți de veac din cultura românească". Tabloul înregistrează, în ordine cronologică, toate edițiile poeziilor antume, fiecare în parte fiind descrisă după normele bibliografice, cu scurte comentarii auxiliare, privitoare la criteriile de alcătuire, de transcriere etc. *Cronologia lui Eminescu* nu se substituie biografiilor consacrate poetului, ci avea un caracter practic, oferind cititorului posibilitatea unei confruntări, a unei certitudini în ceea ce privește circumsrierea cronologică a biografiei lui Eminescu în ansamblul datelor și etapelor creației sale.

Volumul II (1943) cuprinde, în continuare, aparatul critic, de *Note și variante*, la poeziile tipărite în timpul

vieții lui Eminescu, de la *Povestea codrului* la *Luceafărul*.

Volumul III (1944) continuă aparatul de *Note și variante* la poeziile publicate de poet în timpul vieții sale, de la *Doina* la *Kamadeva*. Acest volum este completat cu un amplu capitol de *Mărturii*, în care sînt reproduse pasaje semnificative din studiile consacrate liricii lui Eminescu, începînd cu comentariul lui Titu Maiorescu din *Direcția nouă* (1871) și sfîrșind cu aprecierile lui Ovid Densusianu din *Evoluția estetică a limbii române* (1931), oferindu-se astfel o extrem de interesantă diagramă a modului în care a fost receptată lirica eminesciană pe durata unei jumătăți de secol. De asemenea, volumul III cuprinde un *Tabel alfabetic al poeziilor cuprinse în volumele I, II și III* și un *Indice general*, facilitînd consultarea rapidă a celor trei volume, sub multiple aspecte, indicînd concis și exact, în notițe analitice, pentru fiecare poezie în parte, întreaga ei sferă istorico-literară, în funcție de prezența în ediție. Spre edificare, desprindem cîteva exemple, nu înainte însă de a explica abreviațiunile : t = textul ; n. v. = note și variante ; f = facsimil ; s. î. = subînțeles, cifrele romane indicînd volumul în care se află poezia respectivă, iar cele arabe, pagina. Iată notița despre *Odă în metru antic* : „I. 199 (t.) ; III, 113—136 (n. v.) ; III, 113 (Eminescu și clasicismul greco-latin ; cîteva indicații bibliografice ; Cezar Papacostea și N. Sulică despre *Odă* ; rectificare la postumele lui Chendi) ; 114 (întîiul germen al poemei : Napoleon, cîntat în *Panorama deșertăciunilor*, apoi într-o odă anume) ; 114—115 (infiltrații și altoiuri sentimentale bucureștene ; N. Iorga despre oda pentru Napoleon și beneficiara

poemei) ; 115 (schema și filiația cronologică a mss.-elor dintre 1873—4 și 1881—2 ; criterii pentru disjungerea versiunilor ; exerciții de versificație clasică) ; 116—117 *(Oda pentru Napoleon*, cca. 1873—4 : întîia fază a poemei) ; 118—119 (același text, necomplet, exercițiu de destrămare, Iași, cca. 1875—1876 ; felurite scheme metrice) ; 119—122 (aceeași *Odă p. Napoleon*, derivată în monolog, București, cca. 1879 ; rectificarea unor aserțiuni ale lui Anghel Demetriescu ; arpegii metrice și stihuri din Horațiu) ; 122—127 (două versiuni întrețesute în același ms. și aceleași pagini, cca. 1879 ; disjungerea lor ; de aici Hodoș-Chendi și-au potrivit postuma *Cum pe dulcea-i liră Horaț cîntat-au)* ; 127—131 (ultimele 3 versiuni, cca. 1880—1882 ; concentrare progresivă : 8>7>5 strofe) ; 131—133 (colaterale : motivul Phönix ; versul final, *Pe mine mie redă-mă* ; mantia nepăsării) ; 134—135 (ritmuri de ode, scheme metrice și versuri răzlețe) ; Ref. : I, XIII, 272 ; II, 67, 133, 162, 173, 349, 366 ; III, 73, 221, 222". De asemenea, notița despre *Scrisoarea I* conține toate trimiterile necesare pentru amănunțita ei cercetare și înțelegere : „I. 130 (t) ; 131 (f.) ; 135 (f) ; II, 172—213 (n. v.) ; 182 (t.) ; 199 (f) ; II, 172—174 (ipoteze în legătură cu elaborarea ciclului *Scrisorilor* ; variațiuni în numărul de ordine dat fiecărei *Scrisori* în parte) ; 174 (schema și filiația cronologică a mss-elor) ; 174—181 (fragmente-anexe dinainte de 1874 : 1. *Într-a haosului lume... ce-i etern ?*, cca. 1872 ; 2. *Moarte*, cca. 1872—1873 ; 3. *Și ce capăt o să aibă astă comedie lungă*, cca. 1873—1874) ; 176—177 (tabloul prelegerilor Universității din Berlin, semestrul de vară, 1873) ; 181—185 (texte cosmogonice : 1. *Imnul creațiunii*

din Rig-Veda, în *Cosmogonie der Inder*, cca. 1873 ; 2. *Imnul creaţiunii*, tradus în versuri albe, cca. 1876 ; 3. crîmpei rimat, cca. 1877, concomitent cu *Rugăciunea unui Dac)* ; 185—187 (text Ion Alecsandri, 1884, cu întîia semnalare a izvoarelor cosmogonice ; detalii biografice) ; 187—188 (text Teohari Antonescu, 1899, despre *Imnul creaţiunii)* ; 188 (crîmpeie cosmogonice, ţinînd de «Postume») ; 189—192 *(O vreme, ce trecînd ai dus cu tine* : prima versiune autonomă, în versuri albe, Berlin, cca. 1873—1874) ; 192—202 *(Ciudat isvod e omul...* : a doua versiune, în XXVII strofe, Iaşi, cca. 1876 ; analiza versiunii lui Botez ; chestiunea strofei din *Urechiada* etc.) ; 202—208 *(cu gene ostenite...* : versiune iambică, cca. 1879 ; fragmentul *Geniu şi talent* la Scurtu) ; 208—213 *(Cînd cu gene ostenite...* : ultima versiune, trohaică, intitulată *Scrisoarea* I, cca. 1880 ; referinţe din articolele sale politice, pe tema unor versuri)".

Volumul IV (1952) a înscris un moment de excepţională însemnătate, atît în exegeza eminesciană cît şi în întreaga istorie literară românească, reunind pentru prima dată totalitatea poeziilor postume ale lui Eminescu, nu numai cele care au o unitate de sine stătătoare, dar şi cele mai puţin finisate, şi chiar versurile răzleţe, care împodobesc miile de pagini ale manuscriselor. Desigur, cercetătorii şi editorii anteriori acordaseră o atenţie specială publicării postumelor, însă nu izbutiseră să le reproducă în integralitatea lor şi nici să le asigure o fidelă acurateţe filologică. Contribuţii meritorii în direcţia deshumării şi publicării poeziilor postume a avut în primul rînd Nerva Hodoş, care tipăreşte, în 1902, ediţia de *Poezii postume*, selecţionînd o mare parte

din versurile definitivate de poet. De asemenea, merită să amintim ediţia de *Poezii postume* alcătuită de Ilarie Chendi, apărută în 1905, în care, pe lîngă cele cuprinse în ediţia lui Nerva Hodoş, adaugă un număr apreciabil de poezii rămase în manuscrise. Ulterior, postumele nu s-au mai bucurat de ediţii independente, ci au fost înglobate, într-un număr mai mare sau mai mic, în ediţiile de *Opere complete* (1914) a lui A. C. Cuza, *Poezii* (1924) îngrijită de G. Bogdan-Duică, *Poezii* (1930) alcătuită de G. Ibrăileanu, *Poezii* (1933) a lui Constantin Botez şi *Poezii* (1938) întocmită şi comentată de G. Călinescu.

Publicarea postumelor a fost împiedicată şi de faptul că, în decurs de o jumătate de secol de cînd Titu Maiorescu a donat Academiei Române cele 15 000 de pagini ale manuscriselor eminesciene, au existat şi unele opinii, mai mult sau mai puţin autorizate, care au negat valoarea poeziilor netipărite de însuşi Eminescu şi au subapreciat eforturile celor ce trudeau la scoaterea lor la lumină. Figura de tristă amintire, Caion, denigratorul lui Caragiale, a ţinut să se compromită şi faţă de memoria lui Eminescu, publicînd în *Românul literar* din 10 ianuarie 1905 o insultătoare diatribă la adresa ediţiei lui Ilarie Chendi şi, implicit, la adresa postumelor eminesciene. La aceasta s-a adăugat, în 1912, teza de doctorat a Constanţei Marinescu, *Postumele lui Eminescu*, de o obtuzitate rar întîlnită, care şi-a primit însă o severă şi îndreptăţită replică din partea lui Ion Trivale. Din păcate, chiar şi G. Ibrăileanu considera o „impietate" publicarea scrierilor lui Eminescu rămase în manuscris. Singurul care a re-

levat valoarea excepţională a postumelor şi le-a acordat atenţia cuvenită, a fost G. Călinescu, în cele cinci volume ale exegezei sale *Opera lui Mihai Eminescu*.

Reunind pentru prima dată totalitatea poeziilor postume ale lui Eminescu, în volumul IV al ediţiei sale critice, Perpessicius a realizat un act de cultură de însemnătate naţională. Perpessicius considera că postumele au o valoare egală cu poeziile tipărite în timpul vieţii lui Eminescu, că ele definesc şi mai bine geniul creator eminescian, scriind în *Introducere* : „Raportaţi, de pildă, fragmentul *Egipetul*, cetit în Junimea şi tipărit în *Convorbiri literare*, la dimensiunile poemului *Memento Mori (Panorama deşertăciunilor)*, cu cele 1300 de versuri şi veţi conveni că splendorile diverselor fragmente augurau cu mult mai mult şi că poetul şi-ar fi desăvîrşit edificiul, dacă împrejurările unei vieţi prea vitrege nu s-ar fi împotrivit. Treceţi apoi prin edenul selenar al zînei Miradoniz, poposiţi în mările de cleştar ale Nordului, la taifas cu *Odin şi Poetul*, coborîţi spre Sud şi luaţi calea Persiei *În căutarea Şeherezadei* şi veţi admite că penelul cu care Eminescu evoca la vîrsta aceea shelleyană miragiile grădinilor suspendate ale Semiramidei sau peisagiile ossianice ale arcticului, era dotat cu un har al colorilor pe care poezia noastră nu-l mai cunoscuse şi nici avea să-l mai cunoască. Un examen cît de sumar între Orientul, convenţional şi rigid, al lui Alecsandri sau Bolintineanu, şi Orientul voluptuos şi feeric al lui Eminescu ajunge să marcheze distanţa dintre pitoresc şi magie. Dar poemele de confesiune intimă, de deznădejde erotică, de necruţător război al inimilor, în

care diatriba şi adoraţia se împletesc ca vrejurile de iederă în jurul aceluiaşi tors de statuă al iubitei, cum sunt *Pierdută pentru mine, zîmbind prin lume treci, Icoană şi privaz, Urît şi sărăcie ?* Dar graţia terţinelor galante *(Tinzîndu-ţi mîna)*, dar frăgezimea unui tablou citadin ca cel din *Privesc oraşul-furnicar*, suavitatea de vis şi crepuscul din *Stam în fereastra susă* şi *Lectură*, dar timbrul grav-plutonian din *O-nţelepciune, ai aripi de ceară* sau măiestria tălmăcirilor din Horaţiu ? Astfel de titluri nu numai le egalează pe cele din antume, dar le amplifică şi le încadrează într-o mai vastă simfonie.“

Respectînd criteriul cronologic, ca şi în volumele anterioare, Perpessicius a orînduit postumele pe etape de creaţie, în cadrul unui an bine marcat, prin datări ale poetului şi elemente definitorii indubitabile, sau pe grupe de ani, cînd punctele de reper ale cronologiei nu puteau fi lesne descifrate. Astfel, ordinea postumelor, corelată cu cronologia exactă a poeziilor tipărite în timpul vieţii poetului, reflectă evoluţia globală a liricii eminesciene, pe perioade distincte. Postumele sînt grupate pe următorii ani : 1866—1869, 1870—1872, 1873—1875, 1876, 1877—1879, 1880—1882.

În *Anexe* sînt cuprinse postumele de „plan secundar“, cum le numeşte Perpessicius, adică poeziile cu un caracter fragmentar. Datorită acestui caracter, ele nu au mai putut fi dispuse pe ani, ci au o înşiruire continuă, însă, pe cît a fost posibil, respectîndu-se perioadele elaborării lor, sesizabile, în mare, prin grafie, culoarea cernelii, natura hîrtiei, raportarea la unele momente biografice, anumite amănunte caracteristice etc. Ca şi în primul volum, unde

întocmea o listă bibliografică exhaustivă a edițiilor din lirica lui Eminescu publicată în timpul vieții sale, în volumul IV Perpessicius introduce un *Tablou al edițiilor* care cuprind postume, tipărite cu începere din 1890 și pînă în 1950.

Volumul V (1958) este dedicat aparatului critic al postumelor din volumul anterior. Dacă în volumul IV figurau postumele unitare și, în *Anexe*, cele de „plan secundar", cu caracter fragmentar, în volumul V sînt reproduse versurile disparate, așternute pe hîrtie de Eminescu în momente de scînteietoare inspirație, păstrîndu-le fie în vederea transpunerii lor într-o poezie nouă, fie pentru a servi la cizelarea necontenită a unor poezii sau fragmente anterioare. Aceste „cioburi diamantine ale atîtor versuri sau strofe, căzute ca o pilitură de aur din strungul meșteșugarului și care, nu cu lesniciune, ar fi anexate uneia sau alteia dintre poeme", au fost incluse de Perpessicius într-un amplu capitol final intitulat *Exerciții și moloz*. Un alt capitol, *Addenda și corrigenda*, este destinat retușării și completării lacunelor din volumele anterioare, introducerii acelor texte care „spre disperata noastră uimire", cum mărturisește Perpessicius, au fost omise, involuntar, din cuprinsul celorlalte volume. Cu titlu experimental este alcătuit paragraful de *Apocrife*, în care, mai mult spre a supune atenției și dezbaterii publice, reproduce unele poezii de sorginte nesigură, incerte în ceea ce privește paternitatea lui Eminescu, așa cum s-a dovedit ulterior cu poezia *Închinare lui Ștefan Vodă*, cunoscută și sub denumirea de *Poemul Putnei*, al cărei autor este D. Gusti. Un ultim capitol al volumului V este cel de *Mărturii*, similar celui

din volumul III, în care sînt extrase pasajele semnificative din comentariile critice și istorico-literare întreprinse, de-a lungul timpului, asupra postumelor eminesciene.

Volumul VI (1963) este consacrat activității și creației poetice eminesciene de „literatură populară". În cuprinsul lui sînt introduse mai întîi poemele originale de inspirație folclorică, cum sînt *Călin nebunul, Fata-n grădina de aur, Miron și frumoasa fără corp, Mușatin și codrul, Codrule, Măria Ta* și altele, după care urmează un vast material folcloric, adunat și prelucrat de autorul *Luceafărului* în întreg decursul scurtei și zbuciumatei sale existențe, material grupat în ciclurile *Lirica populară, Balade, Dramatice, Basme în proză, Proverbe, asemănări, cimilituri, Cîntece de lume, irmoase*. Desigur, simpla prezentare a sumarului nu este în măsură să releve pe deplin bogăția conținutului și înaltele semnificații ale acestui volum. Încheind ciclul operei poetice a lui M. Eminescu, acest al VI-lea volum proiectează o lumină puternică asupra celor anterioare, asupra întregii creații lirice eminesciene, demonstrînd marele adevăr că această creație genială este ridicată pe temelia solidă a folclorului, că poezia lui Eminescu este rodul sublim al osmozei dintre geniul și talentul poetului și frumusețea de simțire a anonimilor cîntăreți populari. Cercetînd paginile volumului, ne convingem lesne că dacă marele nostru poet a putut deveni interpretul profund și de neegalat al sufletului, al aspirațiilor, sentimentelor și trăsăturilor specifice ale poporului român, aceasta s-a datorat contopirii sale organice cu creația folclorică, cercetării atente și pasionate a comorilor

de gîndire și simțire ale oamenilor simpli, necontenitei extrageri de învățăminte din acest izvor „pururea reîntineririlor“, cum îl numea Eminescu.

Continuînd tradiția scriitorilor pașoptiști — N. Bălcescu, Alecu Russo, V. Alecsandri, M. Kogălniceanu — care s-au gîndit să scoată la lumină nestematele geniului creator al poporului, Eminescu a fost preocupat de cunoașterea și adunarea folclorului în tot decursul activității sale, de la o vîrstă fragedă și pînă în clipele dureroase ale tragicului său sfîrșit. Ediția critică îngrijită de Perpessicius demonstrează convingător că Eminescu s-a apropiat de creația populară nu dintr-un simplu interes documentar, nu a transcris-o mecanic, ci dintr-o necesitate organică, sufletească, din sentimentul profund că un adevărat cîntăreț al vieții și al aspirațiilor poporului din care face parte nu poate să se realizeze decît prin contopirea sa indisolubilă cu expresia concretă a gîndirii și simțirii poporului. Vastul și variatul material folcloric, descoperit cu pietate printre miile de pagini ale manuscriselor eminesciene și transmis după riguroase metode științifice în acest volum, confirmă pe deplin faptul că folclorul a constituit, pentru Eminescu, o necesitate vitală, condiția esențială a măreției și trăiniciei operei sale.

Acest al șaselea volum al operelor lui Eminescu are o dublă însemnătate. Mai întîi, el ne oferă posibilitatea să pătrundem tot mai adînc în laboratorul intim de creație al marelui poet, să descoperim care este izvorul de bază al frumuseții sublime a nepieritoarei sale opere. În al doilea rînd, literatura populară culeasă și prelucrată de Eminescu, pe care o

însumează în cele peste 700 de pagini ale sale, constituie ea însăși o impunătoare colecție folclorică, asemănătoare cu aceea a poeziilor populare publicate de V. Alecsandri în cunoscuta sa culegere din 1866.

Ediția critică a operelor lui Eminescu este o vastă și solidă construcție științifică, un monument unic în literatura română. Cu o preciziune infinitezimală, cu o înaltă competență, îmbinînd erudiția cu pasiunea, Perpessicius a pătruns în dedalul manuscriselor eminesciene, punînd ordine unde era haos, ridicînd un edificiu gigantesc, comparabil — mutatis mutandis — cu *Etymologicum Magnum Romaniae* al lui B. P. Hasdeu și *Istoria literaturii române* a lui G. Călinescu. Ediția critică întocmită de Perpessicius a urmărit, după propria sa mărturisire, „să reconstituie etapele creației eminesciene cu toată vasta și implicata ei fiziologie.“ În ceea ce privește creația lirică a celui mai mare poet român, ediția și-a atins pe deplin scopul, rămînînd pînă azi inegalabilă. Chiar dacă cercetările mai noi pot aduce unele retușuri și completări, valoarea ei este perenă.

Perpessicius a întreprins o veritabilă muncă de arheolog. Cu precauție, cu răbdare, a deshumat cele 15 000 de pagini ale manuscriselor, a parcurs toată presa timpului, a cercetat atent toate edițiile operei lui Eminescu, reconstituind, restabilind și organizînd vasta simfonie eminesciană. Un prim merit fundamental al ediției este acela că ne oferă certitudinea autenticității materiale a textelor, atît prin transcrierea lor cu o desăvîrșită acuratețe filologică și interpretativă, cît și prin elucidarea tuturor problemelor lexicale, stilistice și compoziționale, din

aparatul critic, de note și variante. Întîi de toate, Perpessicius a pătruns în tainele laboratorului intim al poetului, a intuit procesul de creație eminescian, în multiplele, sinuoasele și succesivele lui ipostaze. Bazat pe această cunoaștere profundă a tuturor particularităților creației eminesciene, și-a fixat criterii ferme de transcriere a textelor, corespunzătoare realității. Cu deosebire trebuie remarcat faptul că Perpessicius a înlăturat lecțiunile eronate anterioare, greșelile de tipar care denaturau textul eminescian și care s-au perpetuat de la o ediție la alta. De pildă, în *Scrisoarea III* a fost corectat *Asabii,* în loc de forma eronată *Arabii,* în versul „Cad Asabii ca și pîlcuri risipite pe cîmpie". În *Mănușa,* primul vers al ultimei strofe trebuie citit : „Cu *mirare* și cu groază", nu „Cu *mișcare* și cu groază". În *Povestea teiului,* forma autentică a versului întîi este „Blanca, *știi* că din iubire", și nu aceea acreditată de Mihail Dragomirescu, „Blanca, *știu* că din iubire". În *Glossa* a adoptat forma autentică și logică a versului „Nu căta cînd vezi *mișeii*" (în loc de forma transcrisă eronat : *mizerii)* etc.

Aparatul critic, de note și variante, constituie, fără îndoială, o contribuție uriașă la exegeza eminesciană, înfățișînd geneza operei marelui poet, avatarurile ei multiple și nebuloase, structura intimă și conexiunile ei interioare, proiecția pe coordonatele biografiei lui Eminescu și ale epocii sale. Pentru fiecare poezie în parte, Perpessicius a întocmit un amplu și aprofundat comentariu istorico-literar, reconstituind procesul de creație, stabilind cînd a fost scrisă poezia respectivă, în ce împrejurări, prin cîte variante a trecut, unde a fost publicată întîia oară,

raportările ei cu biografia poetului, ce semnificație are în contextul liricii eminesciene, cum a fost interpretată de contemporanii poetului și de exegeții lui ulteriori, filiațiile cu literatura română și universală.

Aparatul critic al întregii ediții este, în esență, o dramatică confruntare de fapte, determină cititorul să se cutremure de pătimirea lui Eminescu. Restabilind variantele succesive ale fiecărei poezii, Perpessicius demonstrează natura proteică a geniului eminescian, reintegrează fragmentele disparate în unitatea logică a poeziilor, relevă etapele creației eminesciene, cronologia ei interioară. Perpessicius pune în aplicare sistemul palimpsestic, descoperind straturile succesive, „vîrstele" poeziilor. Cronologia poeziilor nu se rezumă la fixarea în timp a diferitelor forme cunoscute succesiv, ci reprezintă cronologia intimă, interioară, care reflectă procesul de creație, de la stadiul incipient la amplificarea, adîncirea și desăvîrșirea lui. Comparînd ediția lui Constantin Botez, care avea și ea un amplu aparat de *Note și variante,* cu ediția lui Perpessicius, Pompiliu Constatinescu releva clar și categoric superioritatea celei de a doua : „Botez a depus hărnicia cea mai îndărătnică în scotocirea textelor lui Eminescu, dar n-a simțit nicăieri că problema ediției definitive pe care a întreprins-o depășește cadrele materialității ; dincolo de text, n-a simțit palpitînd spiritul poetului, dincolo de variante, n-a văzut principiul lor de viață, rațiunea lor creatoare... Cel dintîi merit, evident, al ediției Perpessicius este de-a fi utilizabilă ; și nu e vorba aici numai de toate acele restabiliri de texte, mai importante sau mai de

amănunt, de toată acea certitudine pe care ți-o dă autenticitatea materială a poemelor... Mă refer însă la structura însăși a *Notelor și variantelor*; zic înadins structura, fiindcă ne aflăm în fața unui plan deliberat, a unei adevărate metode de lucru, clară și simplificată pe cît cu putință, în cazul poemelor eminesciene, și a unui aparat critic utilizabil și inteligibil pînă în cele mai mici amănunte... Înfățișarea, pe care am putea-o numi descriptivă, a manuscriselor eminesciene are o înlănțuire organică la Perpessicius, prezintă o etajare sistematică a variantelor, după importanță, despărțind categoric esențialul de accesoriu, și păstrează o succesiune cronologică lămuritoare.“ [1]

Comentariul lui Perpessicius din *Note și variante* este luxuriant, însă erudiția sa nu are nimic ostentativ, arid, este departe de a fi o aglomerare de date arhivistice. Suplu, grațios, uneori cu digresiuni amuzante, într-un stil plin de inflexiuni melodice, comentariul din *Note și variante* se citește ca un veritabil roman al creației eminesciene, al pătimirii marelui poet pentru a extrage din minereul verbal diamantele unice care împodobesc în chip nemuritor literatura română. Spre edificare, desprindem un pasaj din amplul comentariu la *Odă în metru antic*, în care Perpessicius prezintă „vîrstele interioare“ ale poeziei, drumul parcurs de la o inițială odă dedicată lui Napoleon la o profundă elegie erotică, printr-un proces de subiectivizare și de proiecție a atitudinii romantice pe fundalul clasicismului: „Oprindu-se la versul: *Pururi tînăr înfășurat în manta-mi*, Cezar Papacostea se întreba: «Ce este această mantie în care poetul se înfășura fericit pîn-a nu învăța să moară?» și răspundea: «Îndeosebi filosofii stoici și cinici adoptaseră haina de exercițiu a spartanilor — sobrul *tribon* («haină roasă»), prin care voiau să-și exprime disprețul pentru viața organică și indiferența față de lumea externă. Se-mbrăcau, ca să zicem așa, în «haina nepăsării», ei, cari puneau fericirea nu în bunurile materiei etc., etc.» Ceea ce, desigur, era departe de adevăr, sensul versului fiind cu totul altul, iar atitudinea tînărului înfășurat în mantie, una, mai curînd, romantică... Poezia postumă, tipărită de Chendi (și mai înainte de Hodoș), nu există în forma aceasta și după obișnuința editorilor de atunci este o piesă potrivită, aranjată, trucată. Niciodată, cunoașterea integrală a manuscriselor și a metodelor de atelier ale poetului nu se vădește mai utilă, ca în astfel de cazuri. Întîia versiune a *Odei*, este, precum se poate vedea, o închinare pentru Napoleon, aparține epocii berlineze și transpune în planul odei admirația pe care tînărul poet o închinase, încă din timpul stagiului său vienez, eroului său, în poemul *Panorama deșertăciunilor*, din care citea la Junimea, în toamna anului 1872. Iată ultima, din cele 6 strofe închinate aceluia în care a trăit, cu expresia poetului, «a veacului gîndire»:

Exilat în stînce sure și-n titanica-i gîndire
Ca Prometeu ce-a adus lumii a luminii fericire
De pe-o piatră el privește lingușirea mării-adînci
Acolo gonit de soare și de gînduri el adoarme,
Cu durere-adîncă marea vra pămîntul să-l răstoarne
Și izbea mugind de doliu la mormîntul lui pe stînci.

[1] Pompiliu Constantinescu: *Scrieri*, vol. 4, București, Editura Minerva, 1970, p. 213.

O urmărire atentă a versiunilor — A2 reprezintă un interesant exercițiu de destrămare ; cf. ceva mai jos, — arată oricui, cum pornind de la persoana a II-a, a invocării lui Napoleon (A1), oda îmbracă forma unui monolog (B), pentru ca abia în versiunea C1 să primească acele retușe și acele infiltrații care vor neutraliza, anonimizîndu-le, atributele napoleoniene. C2 și D duc mai departe procesul acesta de subiectivizare și concentrare. De la 13 strofe (C1, oda scade la 12 (C2) și apoi la 8 (D), ca să ajungă la 7 (E) și în cele din urmă la 5 strofe (F). E un proces de distilare, atît de atent, că însăși esența poemului se află în cele din urmă schimbată. Cetită însă în perspectiva poemului de început (A1), închinat lui Napoleon, și a fazelor lui succesive, *Oda* conservă mai mult de un fir din rădăcinile ei originale. Stabilind această geneză, se înțelege că nu nesocotim tot ceea ce clasicismul a sugerat și altoit pe această primă tulpină. Dovadă evoluția de la o versiune la alta, dovadă mulțimea exercițiilor metrice, horațiene, pe cari le-am reprodus ca ilustrare a acestui travaliu. Mai mult chiar : departe de a păgubi, avem impresia că *Oda în metru antic* cîștigă de pe urma cunoașterii exacte a germenilor și împrejurărilor care i-au favorizat gestația. Fără să mai spunem că, în chipul acesta, se mai tempereazä oarecum și zelul comparatiștilor, ispitiți de excese.

Că *Oda în metru antic* este o elegie de dragoste, cu atît mai intimă cu cît se travestește mai mult, iată ce este neîndoios."

Ediția critică monumentală, îngrijită de Perpessicius, se situează, cu cinste, la înălțimea locului unic pe care Eminescu îl ocupă în literatura română.

PUBLICISTUL

Continuînd tradiția scriitorilor pașoptiști și a marilor clasici, care au împletit permanent, în mod armonios și cu fericite rezultate, creația beletristică propriu-zisă cu activitatea publicistică, scriitorii epocii contemporane au ridicat ziaristica românească la cea mai nobilă accepție a noțiunii, investind-o, după pilda înaintașilor, cu valorile artei autentice. Începînd din primul deceniu al acestui secol și pînă astăzi, mulți dintre scriitorii noștri reprezentativi și-au dăruit talentul, cu aceeași pasiune creatoare și înaltă conștiință civică, în coloanele publicațiilor cotidiene, ca adevărați interpreți ai faptelor de viață din imediata actualitate și lucizi îndrumători ai opiniei publice. Amintim, în acest sens, pe N. Iorga, Tudor Arghezi, N. D. Cocea, Gala Galaction, Ion Pas, Camil Petrescu, Cezar Petrescu, G. Călinescu, Victor Eftimiu, Zaharia Stancu și alții. La loc de cinste, printre aceștia, se situează și Perpessicius.

Dacă generațiile mai noi îl cunosc pe Perpessicius mai mult ca istoric literar, critic și poet, ca un om al cărții și al bibliotecii, aparent detașat de realitatea imediată, publicistica sa din perioada interbelică, reunită masiv în volumul *Memorial de ziaristică* (1970), vine să întregească prestigioasa personalitate a autorului *Mențiunilor critice*, să releve o nouă și importantă fațetă a laborioasei sale acti-

vităţi, oferindu-ne proba convingătoare că alcătuitorul monumentalei ediţii critice a operei lui Eminescu a fost un om al timpului său, un scriitor cu ochiul şi urechea mereu treze la realităţile din jurul său, un adevărat seismograf al frămîntărilor şi mutaţiilor social-umane şi politice din vremea în care a trăit. Dar, cu deosebire, relevă faptul că Perpessicius a fost însufleţit întotdeauna de idealuri democratice, umanitare, situîndu-se consecvent pe o poziţie intransigentă faţă de tarele şi nedreptăţile orînduirii din trecutele vremuri.

Mărturii autentice ale timpului, scrise sub impresia imediată a participării la desfăşurarea evenimentelor, articolele lui Perpessicius oferă o imagine multilaterală, obiectivă şi convingătoare a vremurilor de odinioară, mai precis spus din perioada interbelică, imagine cu valoare de document. Departe de a urmări faptele „senzaţionale", de „scandal", scriitorul a ştiut să ridice vălul aparent comun şi banal al „faptelor diverse", descifrînd în substanţa lor întîmplări, situaţii, atitudini şi sentimente capabile să degaje sensuri cu funcţie generalizatoare, referitoare la condiţia umană şi structura socială din acele vremuri.

Articolele lui Perpessicius sînt, în ansamblul lor, o oglindă socială, un capitol de istorie contemporană, datorat unui observator atent al realităţilor, unui spirit independent şi obiectiv, de o frumoasă demnitate civică. Perpessicius nu s-a izolat în turnul de fildeş, nu s-a claustrat între rafturile bibliotecii, ci, putem spune, a coborît în stradă, în mijlocul oamenilor şi al societăţii, al frămîntărilor de stringentă actualitate, pentru vremea de atunci. Pe bună dreptate, Şerban Cioculescu sublinia : „În pofida unui temperament de poet şi de artist şi a unei vocaţii de contemplator, Perpessicius a păstrat statornic armura de cavaler al dreptăţii şi al adevărului" [1].

În critica literară, Perpessicius s-a impus prin admirabile însuşiri de nobleţe estetică şi etică, prin demnitatea şi farmecul elevaţiei spirituale, prin stilul său cu arome şi inflexiuni sacerdotale. Criticul literar generos, amabil, a fost dublat însă în publicistica socială de un comentator sever al tuturor aspectelor negative din trecutele vremuri. În articolele în care îşi exprimă atitudinea adversativă faţă de tarele societăţii burgheze, Perpessicius foloseşte cu o deosebită artă ironia muşcătoare, satira ascuţită, aluzia tăioasă, disimularea aparent naivă dar în esenţă de un grav sarcasm. Politicianismul venal şi guvernarea antipatriotică a partidelor burgheze, aşa-zise „istorice", au fost reprobate deschis, cu curaj. În articolul *Incapacitate şi cinism*, publicat la 25 iulie 1928, scria : „Iată cei doi poli între care se cuprinde şi se învîrteşte, asemeni globului pămîntesc, toată concepţia de guvernare a liberalilor : incapacitate şi cinism. Deşi la poli, deşi prin urmare antipodice, cele două atribute sînt, de cauţi bine, două capete ale aceleiaşi axe, pe care se susţine, nu globul de bronz, nici măcar de lut, dar de veritabilă spumă de săpun, pe care se străduieşte s-o tot umfle, mai ales de la război încoace, găunoasa competinţă a istoricului partid de guvernămînt... Observaţi totodată că nimic, dar absolut nimic nu îndreptăţeşte îngîm-

[1] Şerban Cioculescu : *Poezia şi duhul Brăilei*, în *România literară*, an. III, nr. 28, 9 iulie 1970, p. 5.

farea cu care partidul monopolului de guvernămînt s-a cocoțat pe gardul politicii de după război, amintiți-vă neîntrerupta serie de patente dovezi de incapacitate, începînd cu Turtucaia și sfîrșind cu împrumutul camuflat de 20 milioane dolari, de ieri-alaltăieri, nu uitați că între aceste două pietre de hotar, mai exact adevărate lespezi de mormînt, ale României Mari, se închide, zi de zi, toată putreziciunea moravurilor politice promovate de liberali, — pentru a surprinde imensitatea acestui pustiu, cu dunele lui de nisip înfierbîntat, fără nici o oază surîzătoare, cu simunuri devastatoare și cu hoituri de caravane momite pe drumurile pierzării. E însuși aspectul marei dezolări politice, patronată și exercitată de liberali."

Trebuie precizat că Perpessicius nu critica un partid burghez pentru că simpatiile sale s-ar fi îndreptat către un alt partid burghez. Dimpotrivă, aversiunea sa se îndrepta împotriva politicii și guvernării tuturor partidelor burgheze. Cu aceeași virulență dezaproba și guvernarea național-țărănistă. În articolul *Elogiul răbdării*, publicat la 31 ianuarie 1931, referindu-se la discursurile demagogice ale reprezentanților partidului național-țărănist, scria: „Nu vom face nici imprudența și cu atît mai puțin indelicatețea să luăm în serios obligațiunile ceasului acestuia al unsprezecelea. Ar fi să-i credem sau naivi, dacă termenul nu e prea dulce, sau diplomați, ca să nu zicem vicleni. Și nu sînt nici una, nici alta cîtă vreme la mijloc este inteligența robustnativă a ministrului de interne și intemperanța de lexic și expresie a ministrului domeniilor. Sînt numai simple cuvinte de ceasul morții, cu care

niște bieți oameni ce se crezuseră ceva mai răsăriți de la nivelul politicianilor de obște se trudesc să-și mascheze inevitabila ruină. Opinia publică e numai obosită? Dar de unde o știu domnii aceștia, care n-au timp să se oprească, și mai puțin să vadă, din goana automobilelor lor? Cunosc ei masele muncitoare, acelea ce pătimesc din zori și pînă în noapte într-o extenuantă luptă pentru pîine, și nu cumva, vorbind de oboseală, se referă la partizanii din preajma lor, la oamenii de casă și la clientela politică, obosită, pare-se, de prea mult bine, de nu mai văd și nu mai aud nimic din zvonurile ce se adună despre toate punctele cardinale? Că n-ar mai fi fiind, astăzi, vreun alt program să rivalizeze cu cel național-țărănist? Ei și? De asta ne arde acum? Și care program? Cel de azi, sau celălalt mai larg, mai comprehensiv, războinic din cale-afară și dătător de nădejdi, din ajunul venirii la putere? Ce s-a ales de programul acela, care se părea să fie un excelent program, altceva decît caricatura costisitoare a reformei administrative și beleaua regiilor autonome pe care le susținem astăzi cu pîrghia curbelor de sacrificiu?". Într-un alt articol, intitulat *Arta plecării la timp*, din 4 martie 1931, dezvăluia, cu sarcastică ironie, duplicitatea și disoluția ambelor partide „istorice", scriind: „Precum aveți prilejul să deduceți, onoratul guvern n-a plecat încă de la putere și, ceea ce e mai trist pentru d-voastră și mai întristător pentru dînsul, nici n-are de gînd să se lase cu una, cu două smuls din brațele odihnitoarelor fotolii. Dacă la întruniri lăturalnice sau în cîte un discurs autorizat îl auziți vorbind de calvarul guvernării și de pămîntul făgăduit, la care s-ar zice

rîvnesc zi și noapte, al opoziției, acestea nu sînt decît resturi de pudiciție orală, tot ce le-a mai rămas dintr-un arsenal retoric, în care au excelat pe vremea opoziției. Dacă l-ați întreba pentru ce, totuși, nu se-ndură să abandoneze frînele slăbite ale puterii, nu v-ar răspunde, cum obișnuiau pe vremuri cele două partide istorice de guvernămînt, că interesele superioare ale neamului reclamă prezența lor la cîrmă, dar v-ar răspunde cu cealaltă formulă, de fel cinică, dar pe măsura degradării noțiunilor politice, de după război : ar pleca, dacă s-ar găsi cine să le ia locul. Și adevărul e că în judecata această intră o bună doză de adevăr. Partidele — ei le cunosc cum se cunosc pe ei înșiși — nu prețuiesc mai mult ca dînșii, precum, abia acum s-au convins, nici ei n-au prețuit, o dată ajunși la putere, mai mult decît ceilalți."

Pamfletul lui Perpessicius, deși vehement, e realizat fără durități de expresie, fără arsenalul cuvintelor tari, impresionînd prin logica și justețea gîndirii, prin dinamica interioară a expunerii adevărurilor. În articolul *Echilibristică pe curba de sacrificii*, publicat la 4 septembrie 1931, Perpessicius descifra consecințele nefaste ale crizei economice și ale măsurilor antiumane luate de guvernanți, arăta că soarta grea a salariaților era „agravată cu noua roată de tortură, aceea a curbei de sacrificii", scriind : „Este o pantă a restricțiunilor fiscale și bugetare, o pantă pe care o dată pornit nu-i rămîne salariatului de stat (mai e nevoie să spunem că miniștrii și ceilalți demnitari vremelnici, onorifici sau nu, nu sînt funcționari de stat și că de aceea nici nu-i pot înțelege pe salariați ?), nu-i mai rămîne lefegiului

de stat, decît să se oprească stîrcit, în prăpastia care-l așteaptă. Povestea bulgărelui de zăpadă, rostogolit din vîrful muntelui și ajuns avalanșă în vale, se poate cu deosebire aplica acestui sistem de privațiuni și restricțiuni aplicate pe spinarea salariatului de stat. Și nu e la mijloc nici imagină, nici teorie. E însăși realitatea, însăși experiența."

În publicistica lui Perpessicius atrage în mod deosebit atenția disponibilitatea sa de a expune faptele printr-o bogată nuanțare expresivă, procedeele compoziționale și substanța stilistică alternînd de la articol la articol, folosindu-se, potrivit conținutului și semnificațiilor lor, tonul avîntat sau caustic, polemic sau liric, expozitiv, sobru sau metaforic. În articolul *Sisyphos la răscruce*, din 12 decembrie 1929, se adresa profesorilor și învățătorilor într-un stil avîntat, dătător de energii și încredere, îndemnîndu-i deschis să lupte pentru drepturile lor încălcate, prin organizarea grevei : „Greva de care s-a vorbit atîta și care singură ar fi în stare să schimbe fața lucrurilor nu mai sperie. Dar greva trebuie organizată... Dăscălimea nu se poate sprijini decît pe ea însăși, pe propriile ei mijloace. Greva e o armă de luptă. Și la luptă se pornește cu pregătire și cu rezerve. Lupta nu se cîștigă numai cu vorbe. Amurgul școalei palavrelor să coincidă deci cu zorile unei adevărate renașteri a sufletului dăscălimii. Și acum din nou, la lucru, Sisyphos, pentru organizarea izbînzii ce va să vină, a grevei ce trebuie să detroneze palavra și lașitatea."

Faptul că Perpessicius a fost însuflețit de consecvente convingeri democratice, că a fost în conflict cu orînduirea burgheză, năzuind la înlocuirea ace-

steia cu o orînduire mai dreaptă și mai bună, rezultă cu claritate și din articolul *Bacalaureatul în cifre și litere*, publicat la 14 iulie 1933, deci, evident, sub influența luptelor muncitorilor ceferiști din acea vreme. În acest articol, luînd în discuție soarta învățămîntului, dezvăluia o realitate dramatică, a cărei remediere nu o vedea decît prin schimbarea întocmirii sociale din acel timp : „Statistica învățămîntului de după război, zecile de mii de bacalaureați, șomajul din ce în ce mai pronunțat al titraților, lasă, pentru multă vreme încă, deschisă chestiunea proletariatului nostru intelectual... Greutățile economice ale familiilor, cu fiecare an mai simțite, taxele care au transformat învățămîntul, chiar pe cel primar, într-un veritabil impozit de lux, desființarea din motive de economie bugetară a atîtor școli și suspendarea, pentru anumită perioadă, a claselor I-a de la normale și seminarii nu sînt, în definitiv, altceva decît aplicarea aceluiași răgaz reacționar, într-o țară în care analfabetismul și lipsa de școlaritate ne-au rezervat locul de cinste în statisticile mondiale.

Dar cifrele impresionante ale bacalaureaților și ale șomerilor intelectuali, veți spune, nu dau ele de gîndit ? Și dacă nu-și află plasament cești de astăzi și de ieri, n-ar fi mai bine să stăvilim nașterea acestor generații cvasispontanee de intelectuali ? Desigur, nu. Căci dacă limitarea procreației poate fi un remediu economic, interzicerea luminii și ascensiunii pentru un număr de generațiuni și într-o țară care numai de prea multă lumină nu suferă, departe de a ne ține pe loc, ne-ar da cu foarte mult înapoi.

Ceea ce ne duce la aceeași concluzie a lui Gherea, că singura soluție logică ar fi schimbarea întocmirii sociale de astăzi."

În publicistică, Perpessicius a gîndit și s-a exprimat ca un scriitor. De aceea, articolele sale se citesc și astăzi nu numai ca documente de epocă, ci și ca scrieri care se circumscriu în sfera artei cuvîntului, a literaturii, în măsură să provoace și emoții de ordin estetic. Perpessicius expune faptele cu fluență, recurgînd fie la enunțuri lapidare, însă încărcate de substanță, fie la exprimarea metaforică, prin imagini. În mod frecvent, întîlnim în articolele sale asociații bogate, evocări condensate, dar cu larg ecou în sensibilitatea și capacitatea de înțelegere a cititorului, antiteze ingenios construite, generalizarea particularului făcută subtil, fără ostentație. Cele mai emoționante articole au fost dedicate situației tragice în care demagogia și fanfaronada politicianistă aruncaseră pe invalizii din primul război mondial. În articolul *Promenada mutilaților*, din 27 octombrie 1928, comentînd știrea că și la noi, ca și în Franța, urma să se organizeze o defilare a mutilaților de război, Perpessicius scria rînduri pline de amărăciune și de revoltă : „Dar dacă am înțeles noi bine, informația, pe care ne întemeiem, ar vrea să sugereze și nobleții feminine din țară o astfel de rîvnă. Într-adevăr ? E tot ce a mai rămas de făcut în patria pensiilor de mizerie, a sanatoriilor-fantomă și a tuturor îmbuibaților de pe urma unui buget hrănit din sîngele morților și invalizilor ?

O promenadă a invalizilor ? Dar n-am avut-o de atîtea ori, în congrese sau în ceremonii naționale, cortegii sfîșietoare ale unei glorii, redusă la rangul

de decor eroic cînd n-am îmbrăcat-o în zdrențele cerșitului ? Dar nu s-au plimbat ei de ajuns, de la Ana la Caiafa, acești autentici reprezentanți ai României Mari, fie pentru valorificarea unui titlu de drepturi, fie pentru încasarea dijmuită a unei caraghioase pensii... O promenadă ? Dar nu, vă asigur, nu de plimbare le arde acestor martori epuizați ai războiului, care s-ar mulțumi să-și sfîrșească în mai puține umilințe și în mai puțină ingratitudine restul zilelor... Nu, să lăsăm glumele. Să lăsăm nobletea feminină să se descurce în noi și noi filantropisme și să alungăm tichia aceasta de mărgăritar de pe cheliile sufletești. În ziua în care legile de protecție ale victimelor de război vor lua ființă, aplicîndu-se, în ziua aceea ne vom putea gîndi să imităm Franța glorioasă și recunoscătoare. Altminteri sună fals." În aceeași ordine de idei, edificator este și articolul *Eroi francezi în vizită*, din 4 aprilie 1929. Comentînd faptul că, la împlinirea a zece ani de la încheierea primului război mondial, urmau să fie invitați la noi în țară și foștii combatanți francezi, Perpessicius dezvăluia drama invalizilor români, printr-o dureroasă și emoționantă antiteză, acuzînd guvernanții vremii de dezinteresul inuman manifestat continuu față de cei ce luptaseră pentru libertatea și întregirea pămîntului românesc : „Emoționantă idee, dar dureroasă mai presus de toate. Pentru că întîlnirea aceasta între eroi — cum socotește comunicatul că se cade să li se spună acestor biete (și glorioase, desigur) umbre ale infernului dezlănțuit acum zece ani de zile — nu se poate petrece, fără o confruntare inevitabilă între jertfele franceze și cele românești, între situațiile deosebite ale victimelor de război, din Franța și de la noi, situație omenească și de cinste la aliații noștri, tristă și dezonorantă pe meleagurile noastre... Chiar dacă veți îmbrăca pe marii noștri mutilați în haine de gală și chiar dacă, la fel cu înnoirea sergenților de stradă, le veți schimba plastroanele și le veți agăța, în dreptul inimii, pe fîșii de purpură, stelele de argint și crucile de aur ale tuturor decorațiilor, este ceva pe care nu-l veți putea schimba peste noapte, printr-o singură dispoziție de program, ca o adaptare automată, răspunzînd unei invitații amabile în fața obiectivului fotografilor. Această schimbare la față nu se va produce. Tristețea din ochii acestor Lazări înviați din morminte și rămași, în ciuda tuturor ingerințelor, să rătăcească printre mormintele din care au evadat acum zece ani de zile, tristețea aceasta va umbri tot aurul și tot tricolorul serbărilor Unirii. Marii noștri mutilați se vor simți și mai străini, și mai îndurerați, și mai triști, în vecinătatea camarazilor lor din Franța. Pentru că zece ani de la încheierea măcelului, nici o legislație omenească și integrală nu i-a avut în vedere, pentru că tot ce s-a făcut pentru victimele de război n-a trecut de elanul unei pomeni, făcută sub imperiul unor slabe remușcări de conștiință, în timp ce toate țările, cu Franța în frunte, au văzut în victimele lor de război eroi autentici, pietre de hotar ale viitorului, și nu simple imagini retorice, recuzită de zile mari, bună pentru banchete și comemorări ocazionale."

Paginile publicisticii lui Perpessicius sînt pagini și cu valoare de document și cu valoare estetică, aceste atribute fundamentale asigurîndu-le continuu interesul și prețuirea posterității.

ÎNCHEIERE

Prin dimensiunile sale restrînse, determinate de profilul colecției în care apare, studiul nostru și-a propus să fie o primă schiță monografică asupra lui Perpessicius, cu scopul de a releva, succint, principalele aspecte ale biografiei și operei sale. Evident, autorul *Mențiunilor critice* merită cu prisosință să constituie obiectul unei exegeze mai ample și mai detaliate, pe care, desigur, viitorul ne-o va aduce.

În literatura română contemporană, Perpessicius se înscrie, indubitabil, pe unul din locurile de frunte, reprezentînd o prestigioasă și prodigioasă personalitate creatoare. Desfășurînd o activitate complexă, a izbutit să se realizeze deplin pe multe din coordonatele ei esențiale, marcînd în literatura română contemporană o prezență de distinctă și distinsă originalitate. Dacă nu s-a putut împlini ca romancier, deși atesta admirabile însușiri de prozator liric, în schimb s-a afirmat ca poet cu o aleasă sensibilitate, cu o viziune particulară îndeosebi în ceea ce privește evocarea condiției umane din primul război mondial, s-a impus ca un strălucit critic și istoric literar, remarcîndu-se în același timp și în domeniul publicisticii.

Coordonatele fundamentale ale profilului lui Perpessicius rămîn însă acelea de critic și istoric literar.

În splendida pleiadă de critici și istorici literari din cea de a treia generație postmaioresciană, Perpessicius se definește prin trăsături cu totul aparte, de o pregnantă notă personală, asigurînd astfel o mai bogată varietate și nuanțare a climatului introdus de această generație în literatura română. Dăruit cu pasiune și o înaltă competență științifică muncii de istoric literar, concretizată în numeroase contribuții remarcabile și, înainte de toate, în monumentala ediție critică a operei lui M. Eminescu, Perpessicius a știut să fie, în același timp, unul dintre cei mai reprezentativi critici literari români, din ultima jumătate de secol, implîntat adînc și permanent în actualitatea imediată a fenomenului literar național, înregistrîndu-i întreaga evoluție.

Preocuparea specifică a lui Perpessicius, în toată activitatea sa critică, a fost aceea de a releva frumosul autentic din orice operă literară, indiferent de proporția lui. Oriunde a întrevăzut talentul, l-a salutat cu entuziasm ; oriunde a putut cunoaște și trăi o emoție estetică, a subliniat-o cu deplină satisfacție spirituală. Nu reproșurile și obiecțiile critice au precumpănit în analizele întreprinse de Perpessicius, ci dorința de a sesiza și releifa acele elemente valorice în virtutea cărora o carte poate fi circumscrisă în sfera literaturii. Opinia că, în ipostază de cronicar literar, Perpessicius a adoptat numai atitudinea elogiativă și a evitat aprecierile negative, este însă eronată. Spre deosebire de ceilalți critici din generația sa, Perpessicius s-a slujit de o modalitate cu totul aparte în direcția sesizării punctelor nevralgice ale unei opere. Credincios unui umanism estetic fără similitudini în epocă, a formulat obser-

vațiile negative cu grija de a nu vulnera susceptibilitățile firești și sensibilitatea mai puțin comună a creatorilor de frumos, a înveșmîntat adevărurile poate dureroase în savoarea metaforică a stilului său, le-a expus în mod temperat, uneori prin aluzii și sugestii, evitînd duritățile de expresie și postura sentențioasă. În acest fel, a dobîndit mult mai lesne încrederea autorului discutat, făcîndu-l să accepte observațiile cu convingere, cu calm și luciditate. Formula critică a lui Perpessicius a izvorît, în primul rînd, dintr-o atitudine simpatetică față de scriitori, din grija statornică față de destinele literelor românești, pentru continua îmbogățire și înflorire a literaturii naționale.

TABEL CRONOLOGIC

1891 *21 octombrie*. S-a născut, la Brăila, Dumitru Panaitescu, ce va fi consacrat în literatura română sub pseudonimul Perpessicius. Era al doilea fiu al lui Ștefan Panait, muncitor, originar din Ianina, și al Elisabetei Panait, născută Daraban, originară din Cucora (Putna).

1898 Este înscris în clasa întîi la școala primară nr. 4 din Brăila.

1902 Absolvind școala primară, devine elev al liceului „Nicolae Bălcescu" din orașul natal.

1907 Începînd din acest an și pînă la terminarea liceului conduce, în calitate de secretar general, societatea culturală „Avîntul", a elevilor de la liceul „Nicolae Bălcescu".

1909 În timpul verii, petrecîndu-și vacanța la mînăstirea Agapia, îl cunoaște pe Titu Dinu, eminent student al lui Ovid Densusianu, la Facultatea de litere din București. Întemeiază împreună o frumoasă și trainică prietenie, Titu Dinu introducîndu-l pe Perpessicius în sonoritățile captivante ale poeților simboliști.

1910 Absolvă liceul „Nicolae Bălcescu" din Brăila. Entuziasmat de poezia nouă, simbolistă, în plină eflorescență în acea vreme, susține, la bacalaureat, o disertație despre Ion Minulescu, ale cărui *Romanțe pentru mai tîrziu*, apărute cu puțin timp în urmă, îi provocaseră o vie emoție.

Devine student al Facultății de litere din București, la secția de filologie modernă.
În primul an de facultate, pentru a-și asigura existența, ocupă postul de pedagog supranumerar la pensionul Schewitz-Thieren, obligația sa principală, aici, fiind aceea de a împărți elevilor, mîncarea.
Audiază cursurile lui Ovid Densusianu, Nicolae Iorga, Ion Bianu, Ion Bogdan, Mihail Dragomirescu.

1911 Își face debutul publicistic, cu schița *Omida — Din lumea celor care se tîrăsc,* o replică la volumul *Din lumea celor cari nu cuvîntă* al lui Emil Gârleanu. Schița, semnată cu pseudonimul Victor Pribeagu, a apărut în revista brăileană *Flori de cîmp,* nr. 5, din 20 iulie 1911.

1912 În anul al treilea de facultate, în urma unui concurs, primește o bursă lunară, iar cu sprijinul și recomandarea lui Ion Bianu, care făcuse parte din comisia examinatorie și fusese impresionat de pregătirea temeinică a studentului său, devine meditatorul nepoților lui Ion Ghica.

1913 Debutează ca poet, cu poezia *Reminiscență,* în revista *Versuri și proză* a lui I. M. Rașcu, în nr. 7—8, din aprilie 1913, semnată cu pseudonimul D. Pandara, un fel de anagramă compusă din inițiala prenumelui său și din începutul numelui de familie al tatălui, Pan(ait), și al mamei sale Dara(ban).

1914 Cu puțin timp înainte de terminarea studiilor universitare, se căsătorește cu Alice Paleologu, colegă de facultate.

1915 Luîndu-și licența în litere, obține mai întîi un post de funcționar la Biblioteca Academiei, lucrînd la întocmirea catalogului, sub conducerea eminentului bibliograf Al. Sadi-Ionescu.

Intră în școala de ofițeri de rezervă din Dealul Spirei. După obținerea gradului de sublocotenent, este repartizat la Regimentul 38 infanterie, din Brăila.
În revista *Cronica,* a lui Tudor Arghezi și Gala Galaction, în nr. 46, din 26 decembrie 1915, publică poezia *Ad provinciales, meum in Gretchen amorem, spernentes,* semnînd pentru prima dată cu pseudonimul Perpessicius.

1916 Publică poezia *Miriapodul,* în revista *Versuri și proză,* nr. 13, din 23 iulie 1916.
La intrarea României în război, e trimis, cu Regimentul 38 infanterie, pe frontul din sud, în Dobrogea, participînd efectiv la lupte. La 13 octombrie 1916 cade rănit grav, la mîna dreaptă, pe dealul Muratan. Transportat din spital în spital, ajunge la Botoșani, unde medicul francez Dufrèche îi salvează mîna de la amputare, prin rezecția cotului.

1918 În revista *Arena,* scoasă la Iași de Demostene Botez, Ion Vinea, N. Porsenna și Alfred Hefter-Hidalgo, în nr. 81, din 30 mai 1918, publică bucata în proză *Veninul,* un fragment din proiectatul său roman *Fatma sau focul de paie.*
Întors la București, după terminarea primului război mondial, scoate, împreună cu Dragoș Protopopescu și Scarlat Struțeanu, între 10 noiembrie 1918 și 1 martie 1919, revista *Letopiseți,* în paginile căreia au colaborat Tudor Vianu, Ion Pillat, Ion Marin Sadoveanu, Camil Petrescu, Demostene Botez, Ion Minulescu. Aici, Perpessicius începe să publice ciclul de poezii *Inscripții pe un scut și o targă,* izvorîte din propria sa experiență din timpul războiului, poezii ce vor alcătui primul său volum, *Scut și targă,* apărut în 1926.
Pentru a-i omagia pe ce doi directori ai revistei *Cro-*

nica, Tudor Arghezi și Gala Galaction, care îi giraseră intrarea în literatură. Perpessicius le dedică două din poeziile ciclului *Inscripții pe un scut și o targă*, și anume *Flora stelelor polare* lui Gala Galaction și *Gravura de pe calendar* lui Tudor Arghezi. Gestul poetului avea însă o semnificație mult mai mare decît aceea a unui simplu omagiu de recunoștință. În acel moment, Tudor Arghezi și Gala Galaction, împreună cu Ioan Slavici și alți ziariști, erau acuzați și implicați, fără temei, într-un proces de filogermanism, ceea ce atrăsese asupra lor injuriile demagogice ale chiar acelora care se făcuseră vinovați de dezastrele din timpul războiului. Dedicarea celor două poezii, în mod public, lui Tudor Arghezi și Gala Galaction, avea semnificația unui act de solidaritate și de justiție socială.

1919 Își ia examenul de capacitate, ca profesor de limba și literatura română, ținînd în fața elevilor, în rîndul cărora se afla și viitorul critic Pompiliu Constantinescu, o lecție despre *Peneș Curcanul* de V. Alecsandri, asistat de Petre V. Haneș, delegatul Seminarului Pedagogic.
În toamnă este numit, la alegerea sa, profesor la liceul „Moise Nicoară" din Arad, nou înființat. Venirea sa în acest oraș era determinată de dorința de a contribui la răspîndirea culturii și conștiinței naționale în Transilvania, reîntregită la pămîntul patriei.
5 octombrie. La festivitatea de deschidere a liceului „Moise Nicoară" rostește discursul inaugural.
În cadrul liceului, sprijină activ și conduce, în calitate de președinte onorific, societatea de lectură a elevilor „Ion Rusu Șirianu".
Inaugurează, în ziarul *Românul* din Arad, rubrica

Săptămîna bibliografică, proiectată a fi „un îndreptar al cetitului românesc".
Colaborează la *Sburătorul* lui E. Lovinescu.

1920 *1 ianuarie*. Este transferat de la Arad la liceul militar din Tîrgu-Mureș.
1 septembrie. Este numit profesor de română și franceză la Școala normală de băieți din Brăila.

1921 Colaborează la *Gîndirea*.

1922 Se transferă la București, ca profesor la diferite gimnazii și licee comerciale.
Colaborează la *Cugetul românesc*, *Flacăra* și *Năzuința* din Craiova.

1923 Îl secondează pe Emanoil Bucuța în dirijarea și redactarea *Buletinului cărții*.
Își începe activitatea de cronicar literar la revista *Spre ziuă*, scoasă de Felix Aderca, între 11 martie și 29 aprilie 1923.

1924 Colaborează la revista lui Camil Petrescu, *Săptămîna muncii intelectuale și artistice*, și la *Mișcarea literară* a lui Liviu Rebreanu.

1925 Apare primul volum din *Antologia poeților de azi*, alcătuită împreună cu Ion Pillat.
Tipărește, la Arad, volumul *Repertoriu critic*.
Colaborează la revista *Salonul literar*, scoasă de Al. T. Stamatiad la Arad.
Redactează *Jertfa neamului*, organul bilunar al Asociației generale a invalizilor de război.
Preia conducerea *Universului literar*, începînd din ultima săptămînă a anului 1925 și pînă în ultimul trimestru al anului 1927.

1926 Tipărește primul său volum de versuri, *Scut și targă*.
Își începe colaborarea la revista *Viața literară*.

1927 După ce încetează de a dirija *Universul literar*, cedîndu-i locul lui Camil Petrescu, intră în redacția ziarului *Cuvîntul*, unde, timp de aproape șapte ani, deține permanent rubrica de *Mențiuni critice*.

1928 Apare volumul al II-lea din *Antologia poeților de azi*. Publică primul volum de *Mențiuni critice*.

1929 Devine titularul catedrei de limba și literatura română de la liceul „Matei Basarab“ din București, unde va funcționa pînă în 1951.
Își începe colaborarea la Radio, la numai cîteva luni de la înființarea postului național de emisiune, care a avut loc la 1 noiembrie 1928.
Publică în revista *Hanul samariteanului*.

1930 Prefațează volumul de poezii *Quasi* de D. Iacobescu.

1932 Publică cel de al doilea volum de versuri, *Itinerar sentimental*.

1933 Luînd inițiativa de a tipări o ediție integrală a operei lui Eminescu, editorul Ciornei încredințează această nobilă misiune lui Perpessicius.
La sfîrșitul anului, cînd ziarul *Cuvîntul* își schimbă orientarea, deviind într-o atitudine de extremă dreaptă, Perpessicius, în semn de categoric dezacord, părăsește redacția ziarului, încetează definitiv de a mai colabora în paginile lui.

1934 De la începutul anului și pînă în 1938 își exercită profesiunea de critic la Radio, asigurînd rubricile permanente *Viața cărților* și *Cărți noi*.
Publică volumul al doilea de *Mențiuni critice*.

1936 Apare volumul III de *Mențiuni critice*.
Tipărește ediția *Opere* de Mateiu I. Caragiale, cu prefață, note și variante.

1937 Intrînd în conflict cu editorul Ciornei, care urmărea un scop strict comercial, îi restituie întreaga sumă primită, pînă atunci, ca onorariu, și transferă ediția critică a operei lui Eminescu la Editura Fundațiilor.

1938 Publică volumul IV de *Mențiuni critice*.
Tipărește volumul *De la Chateaubriand la Mallarmé*, subîntitulat „antologie de critică franceză literară“ (traducere și note).
Colaborează la revista *România*, condusă de Cezar Petrescu.

1939 Cu prilejul semicentenarului morții lui Eminescu, vede lumina tiparului primul volum al monumentalei ediții critice de *Opere*, îngrijită de Perpessicius.

1940 Publică volumul *Dictando divers*.
Colaborează la *Acțiunea*.
Obține Premiul național pentru literatură.
Revista *România*, din 7 iunie 1940, îi închină o pagină omagială, reunind aprecierile unor reprezentativi scriitori, critici și istorici literari ai epocii din diferite generații, precum Liviu Rebreanu, Al. Rosetti, Vladimir Streinu, Șerban Cioculescu, Eugen Jebeleanu, Pompiliu Constantinescu, Radu Boureanu.

1943 Apare volumul al II-lea al ediției critice *Opere* de M. Eminescu.

1944 Apare cel de al III-lea volum al ediției critice *Opere* de M. Eminescu.
Publică volumul *Jurnal de lector completat cu Eminesciana*.

1945-1946 Colaborează la ziarul *Victoria* al lui N. D. Cocea, la revista *Lumea*, condusă de G. Călinescu, la *Jurnalul de dimineață*.

1946 Apare volumul V de *Mențiuni critice*.

1948 Este ales membru corespondent al Academiei.
Face parte din comitetul de direcție al revistei *Viața românească*.

1951 Este numit şef de secţie la Institutul de istorie literară şi folclor al Academiei.

1952 Tipăreşte volumul al IV-lea din ediţia critică a *Operelor* lui M. Eminescu.
Prefaţează volumul *Însemnare a călătoriei mele* de Dinicu Golescu.

1954 Laureat al Premiului de Stat pentru editarea *Operelor* lui M. Eminescu.

1955 Este ales membru titular al Academiei.

1957 Este numit director general al Bibliotecii Academiei.
Tipăreşte volumul *Menţiuni de istoriografie literară şi folclor.*
Pune bazele Muzeului literaturii române, în calitate de director.

1958 Apare volumul V din ediţia critică a *Operelor* lui M. Eminescu.

1961 Tipăreşte volumul *Alte menţiuni de istoriografie literară şi folclor.*

1963 Publică al VI-lea volum din ediţia critică *Opere* de M. Eminescu.

1964 Tipăreşte volumul *Alte menţiuni de istoriografie literară şi folclor* (II).
În colecţia „Scriitori români" a Editurii pentru literatură publică primele două volume de *Opere alese* de M. Eminescu.

1965 Apare al treilea volum de *Opere alese* de M. Eminescu.
Retipăreşte operele lui Mateiu I. Caragiale, în colecţia „Biblioteca pentru toţi", cu o nouă prefaţă şi un tabel cronologic.

1966 Tipăreşte primul volum al ediţiei de *Opere.*
Este sărbătorit cu prilejul împlinirii vîrstei de 75 de ani.

1967 Apare al treilea volum din *Alte menţiuni de istoriografie literară şi folclor.*
Vede lumina tiparului volumul II din ediţia de *Opere.*

1968 Colaborează la *Gazeta literară.*

1970 Apare volumul *Memorial de ziaristică.*
Întemeiază şi conduce revista *Manuscriptum,* a Muzeului literaturii române.

1971 Apare volumul *Lecturi intermitente.*
29 martie. Se stinge din viaţă.

BIBLIOGRAFIE

OPERA LUI PERPESSICIUS

Repertoriu critic, Arad, Editura librăriei Diecezane, 1925.
Scut și targă, București, Casa Școalelor, 1926.
Mențiuni critice, seria I-a, București, Casa Școalelor, 1928.
Itinerar sentimental, București, Cultura Națională, 1932.
Mențiuni critice, vol. II, București, Fundația pentru literatură și artă, 1934.
Mențiuni critice, vol. III, București, Fundația pentru literatură și artă, 1936.
Mențiuni critice, vol. IV, București, Fundația pentru literatură și artă, 1938.
Dictando divers, București, Fundația pentru literatură și artă, 1940.
Jurnal de lector completat cu Eminesciana, București, Casa Școalelor, 1944.
Mențiuni critice, vol. V, București, Fundația pentru literatură și artă, 1946.
Mențiuni de istoriografie literară și folclor (1948—1956), București, E.S.P.L.A., 1957.
Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor, I (1957—1960), București, E.P.L., 1961.
Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor, II (1958—1962), București, E.P.L., 1964.
Opere, vol. I, București, E.P.L., 1966.
Opere, vol. II, București, E.P.L., 1967.
Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor, III (1963—1967), București, E.P.L., 1967.

Memorial de ziaristică, București, Editura Minerva, 1970.
Lecturi intermitente, Cluj, Editura Dacia, 1971.
Opere, vol. III, București, Editura Minerva, 1971.
Eminesciana, București, Editura Minerva, colecția „Biblioteca pentru toți", 1971.
Opere, vol. IV, București, Editura Minerva, 1971.
Opere, vol. V, București, Editura Minerva, 1972.
Opere, vol. VI, București, Editura Minerva, 1973.

Antologii

Antologia poeților de azi. În colaborare cu Ion Pillat, vol. I, București, 1925, vol. II, București, 1928.
De la Chateaubriand la Mallarmé, antologie de critică franceză literară ; traducere și note ; București, Fundația pentru literatură și artă, 1938.

Ediții îngrijite și prefețe

D. Iacobescu : *Quasi*, București, Cultura Națională, 1930.
Mateiu I. Caragiale : *Opere*, București, Fundația pentru literatură și artă, 1936.
M. Eminescu : *Opere*, vol. I, București, Fundația pentru literatură și artă, 1939.
Al. T. Stamatiad : *Pe drumul Damascului*, București, Casa Școalelor, 1940.
M. Eminescu : *Opere*, vol. II, București, Fundația pentru literatură și artă, 1943.
M. Eminescu : *Opere*, vol. III, București, Fundația pentru literatură și artă, 1944.
M. Eminescu : *Opere*, vol. IV, București, Editura Academiei, 1952.
Dinicu Golescu : *Însemnare a călătoriei mele*, București, E.S.P.L.A., 1952.

M. Eminescu : *Opere,* vol. V, Bucureşti, Editura Academiei, 1958.
M. Eminescu : *Opere,* vol. VI, Bucureşti, Editura Academiei, 1963.
V. Voiculescu : *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare în traducere imaginară,* Bucureşti, E.P.L., 1964.
M. Eminescu : *Opere alese,* vol. I—III, Bucureşti, E.P.L., 1964.
Mateiu I. Caragiale : *Craii de Curtea-Veche,* Bucureşti, E.P.L., colecţia „Biblioteca pentru toţi", 1965.
Eugeniu Sperantia : Poezii, Bucureşti, E.P.L., 1966.

Scrieri despre Perpessicius

Matei Alexandrescu : *De vorbă cu D. Panaitescu-Perpessicius,* în vol. *Confesiuni literare,* Bucureşti, Editura Minerva, 1971, p. 116.
Sorin Alexandrescu : *Perpessicius, exegetul şi editorul lui Eminescu,* în *Luceafărul,* 23 mai 1964.
Tudor Arghezi : *Omagiu lui Perpessicius,* în *Revista de istorie şi teorie literară,* tom. 16, nr. 1, 1967, p. 5.
A. E. Baconsky : *Perpessicius septuagenar,* în *Steaua,* nr. 10, octombrie 1961.
Leon Baconsky : *Perpessicius poetul,* în *Steaua,* nr. 11, noiembrie 1966.
Leon Baconsky : *Amenitatea lui Perpessicius,* în *Steaua,* nr. 4, aprilie 1971.
N. Balotă : *Himera criticului,* în *Luceafărul,* nr. 47, 20 noiembrie 1971.
Camil Baltazar : *De vorbă cu Perpessicius,* în vol. *Scriitor şi om,* Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1946, p. 131.
Camil Baltazar : *De vorbă cu acad. Dumitru Panaitescu-Perpessicius,* în *Pentru patrie,* noiembrie 1966, p. 6.
Eugen Barbu : *Perpessicius,* în *România liberă,* an. XXIX, nr. 8222, 1 aprilie 1971.

Eugen Barbu : *Truda lui Perpessicius,* în *Excurs sentimental Perpessicius,* Bucureşti, Muzeul literaturii române, 1971, p. 15.
Ion Dodu Bălan : *Perpessicius la 75 de ani,* în vol. *Condiţia creaţiei — Portrete,* Bucureşti, E.P.L., 1968, p. 185.
Ion Dodu Bălan : *Odă pentru Postumus,* în *Cărţi noi,* an. XIV, nr. 4, aprilie 1971.
Ion Dodu Bălan : *Omagiu lui Perpessicius,* în vol. *Ethos şi cultură,* Bucureşti, Editura Albatros, 1972, p. 409.
Mihai Beniuc : *Omagiu lui Perpessicius,* în *Revista de istorie şi teorie literară,* tom. 16, nr. 1, 1967, p. 8.
Ion Biberi : *Un om bogat în catifelări sufleteşti,* în *Excurs sentimental Perpessicius,* Bucureşti, Muzeul literaturii române, 1971, p. 67.
Geo Bogza : *Perpessicius,* în *Contemporanul,* nr. 43, 25 octombrie 1968.
Geo Bogza : *Perpessicius,* în *Contemporanul,* nr. 14, 2 aprilie 1971.
Emil Botiş : *Perpessicius, profesor la liceul „Moise Nicoară" din Arad,* în *Steaua,* an. XXI, nr. 1, ianuarie 1970, p. 28.
Constandina Brezu : *Perpessicius şi Aradul,* în *Familia,* an V, nr. 7, iulie 1969, p. 11.
G. Călinescu : *„Itinerar sentimental" de Perpessicius,* în *Adevărul literar şi artistic,* nr. 595, 1 mai 1932.
G. Călinescu : *Istoria literaturii române,* Bucureşti, F.P.L.A., 1941, p. 770.
Al. Căprariu : *Perpessicius,* în *Tribuna,* an. X, nr. 42, 20 octombrie 1966.
D. Cesereanu : *Stilul criticii,* în *Tribuna,* an. X, nr. 44, 3 noiembrie 1966.
D. Cesereanu : *Perpessicius, Homer al ediţiei Eminescu,* în *Tribuna,* an. XIV, nr. 38, 17 septembrie 1970, p. 5.

D. Cesereanu : *„Memorial de ziaristică" de Perpessicius*, în *Tribuna*, an. XV, nr. 1, 17 ianuarie 1971.
I. C. Chițimia : *Perpessicius și folclorul*, în *Revista de istorie și teorie literară*, tom. 16, nr. 1, 1967, p. 67.
Șerban Cioculescu : *Perpessicius la vîrsta patriarhilor*, în *Viața românească*, an. XIX, nr. 10, octombrie 1966, p. 142.
Șerban Cioculescu : *În marginea „mențiunilor" lui Perpessicius*, în vol. *Varietăți critice*, București, E.P.L., 1966, p. 408.
Șerban Cioculescu : *Poezia și duhul Brăilei*, în *România literară*, an. III, nr. 28, 9 iulie 1970, p. 5.
Șerban Cioculescu : *În tinda unei registraturi*, în *România literară*, an. IV, nr. 14, 1 aprilie 1971.
Șerban Cioculescu : *Ultimele proiecte ale lui Perpessicius*, în *România literară*, nr. 41, 7 octombrie 1971.
Șerban Cioculescu : *Aspecte literare contemporane*, București, Editura Minerva, 1972, p. 619.
Const. Ciopraga : *Farmecul criticii lui Perpessicius*, în *Cronica*, an. I, nr. 33, 24 septembrie 1966 ; nr. 34, 1 octombrie 1966 ; nr. 35, 8 octombrie 1966.
Const. Ciopraga : *Perpessicius*, în *Cronica*, an. VI, nr. 15, 10 aprilie 1971.
Miron Constantinescu : *Preambul*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, București, Muzeul literaturii române, 1971, p. 7.
Pompiliu Constantinescu : *„Itinerar sentimental" de Perpessicius*, în *Vremea*, an. V, nr. 239, 29 mai 1932, p. 6.
Pompiliu Constantinescu : *Scrieri*, vol. IV, București, Editura Minerva, 1970, p. 207.
Paul Cornea : *Perpessicius în lumina „Mențiunilor critice"*, în *Revista de istorie și teorie literară*, tom. 16, nr. 1, 1967, p. 25.

Ov. S. Crohmălniceanu : *Perpessicius, critic literar*, în *Viața românească*, nr. 1, ianuarie 1969.
Ov. S. Crohmălniceanu : *„Memorial de ziaristică" de Perpessicius*, în *România literară*, nr. 29, 16 iulie 1970.
Constantin Cubleșan : *Perpessicius poetul*, în *Tribuna*, an. X, nr. 45, 10 noiembrie 1966.
Al. Dima : *Cercetătorul*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, București, Muzeul literaturii române, 1971, p. 32.
Dana Dumitriu : *Perpessicius, un stil al criticii*, în *România literară*, nr. 26, 26 iunie 1969.
Victor Eftimiu : *O nobilă figură*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, București, Muzeul literaturii române, 1971, p. 71.
Stancu Ilin : *Perpessicius și fenomenul literar contemporan*, în *Revista de istorie și teorie literară*, tom. 16, nr. 1, 1967, p. 55.
N. Iorga : *Eminescu în și din cea mai nouă ediție*, în Academia Română, Memoriile secțiunii istorice, seria III, tom. XXI, memoriul 6, p. 213.
Eugen Jebeleanu : *Perpessicius sau despre iubire*, în *Contemporanul*, nr. 43, 28 octombrie 1966.
E. Lovinescu : *„Repertoriu critic" de Perpessicius*, în *Sburătorul*, an. IV, nr. 1, martie 1926, p. 5.
E. Lovinescu : *Istoria literaturii române contemporane*, vol. III, București, Ancora, 1927, p. 255.
E. Lovinescu : *T. Maiorescu și posteritatea lui critică*, București, Casa Școalelor, 1943, p. 322.
N. Manolescu : *Condiția foiletonului critic*, în *România literară*, nr. 27, 5 iulie 1973.
Aurel Martin : *Perpessicius*, în vol. *Poeți contemporani*, București, E.P.L., 1967, p. 36.
Sorin Movileanu : *„Memorial de ziaristică" de Perpessicius*, în *Scînteia*, nr. 8522, 20 august 1970.

George Munteanu : *Gîndirea devenită viață*, în *Contemporanul*, nr. 43, 28 octombrie 1966.

I. Negoițescu : *Poetul*, în *Luceafărul*, an. IX, nr. 43, 22 octombrie 1966.

Vasile Netea : *Interviuri literare*, București, Editura Minerva, 1972, p. 224.

G. C. Nicolescu : *O carte și o aniversare*, în *Luceafărul*, nr. 4, 15 februarie 1962.

Ion Oarcăsu : *Omagiu criticului*, în *Tribuna*, an. X, nr. 44, 3 noiembrie 1966.

Octav Onicescu : *Dialectica lui Perpessicius*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, București, Muzeul literaturii române, 1971, p. 37.

Al. Oprea : *Un legat testamentar umanist*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, București, Muzeul literaturii române, 1971, p. 40.

Dumitru D. Panaitescu : *Schiță de excurs autobiografic*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, București, Muzeul literaturii române, 1971, p. 172.

Dumitru D. Panaitescu : *Addenda la jurnalul unui editor*, în *Manuscriptum*, an. II, nr. 1, 1972, p. 17.

Dumitru D. Panaitescu : *Perpessicius inedit*, în *Analele Brăilei*, 1972, p. 15.

Ovidiu Papadima : *Istoricul literar*, în *Luceafărul*, an. IX, nr. 43, 22 octombrie 1966.

Ovidiu Papadima : *Omagiu lui Perpessicius*, în *Revista de istorie și teorie literară*, tom. 16, nr. 1, 1967, p. 14.

Ovidiu Papadima : *Colocviu cu Perpessicius*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, București, Muzeul literaturii române, 1971, p. 141.

Edgar Papu : *Ultimul romantic*, în *România literară*, nr. 14, 1 aprilie 1971, p. 5.

Edgar Papu : *Tinerețe fără bătrînețe*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, București, Muzeul literaturii române, 1971, p. 76.

Alexandrina Paulopol : *Date noi și unele completări privind biografia lui Perpessicius*, în *Limbă și literatură*, nr. 2, 1972, p. 17[illegible].

D. Păcurariu : *Un cărturar de o mare omenie*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, București, Muzeul literaturii române, 1971, p. 51.

Camil Petrescu : *„Scut și targă" de Perpessicius*, în *Cetatea literară*, an. I, nr. 9—10, iulie 1926.

Al. Philippide : *Perpessicius*, în *Revista de istorie și teorie literară*, tom. 16, nr. 1, 1967, p. 6.

Al. Philippide : *Perpessicius și arta criticii*, în vol. *Considerații confortabile*, vol. II, București, Editura Eminescu, 1972, p. 230.

Al. Piru : *Ediții eminesciene*, în *Varia. Studii și Observații critice*, vol. II, București, Editura Eminescu, 1973, p. 117.

I. M. Rașcu : *Perpessicius*, în vol. *Convingeri literare*, București, 1937, p. 69.

Valeriu Râpeanu : *Răsplata cea mare a zilelor și nopților*, în *Gazeta literară*, an. XIII, nr. 42, 20 octombrie 1966.

Valeriu Râpeanu : *Perpessicius*, în vol. *Interferențe spirituale*, București, Editura Eminescu, 1970, p. 110.

Liviu Rebreanu : *Un îndrumător ascultat*, în *România*, nr. 726, 7 iunie, 1940, p. 4.

Cornel Regman : *„Jurnal de lector" de Perpessicius*, în vol. *Selecție din selecție*, București, Editura Eminescu, 1972, p. 370.

Al. Rosetti : *O operă monumentală*, în *România literară*, nr. 14, 1 aprilie 1971.

Al. Rosetti : *D. Panaitescu — Perpessicius*, în *Luceafărul*, nr. 30, 24 iulie 1971.

Al. Săndulescu : *„Alte menţiuni de istoriografie literară şi folclor"* de *Perpessicius*, în *Viaţa românească*, nr. 3, martie 1962.

Eugen Simion : *Perpessicius*, în vol. *Orientări în literatura contemporană*, Bucureşti, E.P.L., 1965, p. 347.

Eugen Simion : *Perpessicius, editor al lui Eminescu*, în *Revista de istorie şi teorie literară*, tom. 16, nr. 1, 1967, p. 43.

Eugen Simion : *„Memorial de ziaristică"* de *Perpessicius*, în *Luceafărul*, nr. 31, 1 august 1970.

Eugen Simion : *Perpessicius*, în vol. *Scriitori români de azi*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1974, p. 478.

Dan Simonescu : *La Biblioteca Academiei*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, Bucureşti, Muzeul literaturii române, 1971, p. 85.

Zaharia Stancu : *Nobleţea unei vieţi*, în *Scînteia*, an. XL, nr. 8744, 2 aprilie 1971.

Vladimir Streinu : *„Scut şi targă"*, *de Perpessicius*, în *Sburătorul*, an. IV, nr. 4, iunie 1926.

Vladimir Streinu : *Miniaturistic şi monumental*, în *Luceafărul*, an. IX, nr. 43, 22 octombrie 1966.

Geo Şerban : *Perpessicius, cronicar şi memorialist*, în *Steaua*, nr. 11, 1—15 iunie 1972.

Cornelia Ştefănescu : *La aniversarea lui Perpessicius*, în *Viaţa românească*, nr. 12, decembrie 1968.

Cicerone Theodorescu : *Ocheanul fermecat*, în *Contemporanul*, nr. 14, 2 aprilie 1971.

Andrei Tudor : *Amant prin excelenţă*, în *România literară*, an. II, nr. 20, 20 iulie 1932.

Iulius Ţundrea : *Perpessicius şi Radio-ul*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, Bucureşti, Muzeul literaturii române, 1971, p. 100.

M. Ungheanu : *„Opere", vol. III de Perpessicius*, în *România literară*, nr. 12, 18 martie 1971.

M. Ungheanu : *„Lecturi intermitente" de Perpessicius*, în *România literară*, nr. 25, 17 iunie 1971.

M. Ungheanu : *„Eminesciana" de Perpessicius*, în *România literară*, nr. 28, 28 iulie 1971.

Tudor Vianu : *„Scut şi targă" de Perpessicius*, în *Viaţa românească*, an. XVIII, nr. 5—6, mai—iunie 1926, p. 314.

Tudor Vianu : *Arta prozatorilor români*, Bucureşti, Editura Contemporană, 1941, p. 318.

Tudor Vianu : *Perpessicius*, în *Gazeta literară*, an. II, nr. 2, 13 ianuarie 1955.

Tudor Vianu : *Corespondenţă*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. 153.

Tudor Vianu : *Opere*, vol. III, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 513.

Mircea Zaciu : *Celălalt Perpessicius*, în *Tribuna*, nr. 42, 21 octombrie 1971.

Mircea Zaciu : *Întîlniri cu Perpessicius*, în *Excurs sentimental Perpessicius*, Bucureşti, Muzeul literaturii române, 1971, p. 106.

Mircea Zaciu : *Ultimele „lecturi" ale lui Perpessicius*, în vol. *Colaje*, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 180.

CUPRINSUL